

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLER ANABİLİM DALI
DİN FELSEFESİ BİLİM DALI

JOHN TOLAND'IN DİN GÖRÜŞÜ

(Yüksek Lisans Tezi)

Pınar ALNIAK ÇÖMLEK

BURSA – 2019

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLER ANABİLİM DALI
DİN FELSEFESİ BİLİM DALI

JOHN TOLAND'IN DİN GÖRÜŞÜ

(Yüksek Lisans Tezi)

Pınar ALNIAK ÇÖMLEK

Danışman
Prof. Dr. İsmail ÇETİN

BURSA – 2019

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Felsefesi Bilim Dalı'nda 701321018 numaralı Pınar ALNIAK ÇÖMLEK'in hazırladığı "John Toland'ın Din Görüşü" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 28./06./2019 günü 15:30 - 16:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının (başarılı/~~başarısız~~) olduğuna (oybirliği/~~oy çokluğu~~) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. İsmail ÇETİN
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Zeki ÖZCAN
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Ergin ÖGCEM
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

28/06/2019

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 10/06/2019

Tezin Başlığı/Konusu: John Toland'ın Din Görüşü

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 165 sayfalık kısmına ilişkin, 10/06/2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 2'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2 - Alıntılar hariç/ dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı : Pınar ALNIAK ÇÖMLEK
Öğrenci No : 701321018
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Programı : Din Felsefesi Bilim Dalı
Statüsü : Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Prof. Dr. İsmail ÇETİN

28.06.2019

Tarih ve İmza

28.06.2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “John Toland’ın Din Görüşü” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı : Pınar ALNIAK ÇÖMLEK
Öğrenci No : 701321018
Ana Bilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Programı : Din Felsefesi Bilim Dalı
Statüsü : Yüksek Lisans Tezi

ÖZET

Yazar Adı Soyadı : Pınar ALNIAK ÇÖMLEK
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Bilim Dalı : Din Felsefesi Bilim Dalı
Öğrenci No : 701321018
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : xi+165
Mezuniyet Tarihi :/...../2019
Tez Danışmanı : Prof. Dr. İsmail ÇETİN

JOHN TOLAND'IN DİN GÖRÜŞÜ

Bu çalışmada 17. yüzyılın sonlarına ve 18.yüzyıl erken dönemine damgasını vuran ve bu yüzyılın din ve tanrı kavramını tekrar yorumlayan John Toland ve onun Aydınlanma çerçevesinde savunmuş olduğu din ve dini kavramlar ele alınmaya çalışılmıştır. Rönesans'ın yeniden keşfi ve Aydınlanma Çağı'nın akılcılığı arasında kilit vazifesi gören Toland, siyasi, felsefi ve teolojik konulara cesur ve sıra dışı eleştirileri ile büyük katkı sağlamıştır. Gelenekler ve birey arasında yer alan batıl inanç, gizem ve ön yargının yerine özgür toplum, akılcı düşünme, sivil ve laik din üzerine kurulu bir Hristiyanlığın tek kurtuluş olacağını savunmuştur. Akıl ve dini hoşgörüyü esas kabul eden Toland, kurumsallaşan din ve tekelleşen Kilise Babalarına karşı çıkarak hiçbir geleneğin, otoritenin veya ortak aklın bireyin inancı üzerinde olamayacağını öne sürmüştür. Bilimin ışığında beşerin varlığının ispatı gerçeği ile yola çıkarak onu yücelten, onun toplum içindeki konumunu yeniden şekillendiren dini özgürlüğü din kavramı içinde eritme yolunu seçmiştir.

Anahtar Sözcükler: Toland, Tanrı, gizem, akıl.

ABSTRACT

Name and Surname : Pınar ALNIAK ÇÖMLEK
University : Bursa Uludag University
Instution : Social Science Institution
Field : Philosophy and Religious Studies Department
Branch : Department of Philosophy of Religion
Degree Awarded : Master
Page Number : xi+165
Degree Date :/...../2019
Supervisor : Prof. Dr. İsmail ÇETİN
Student No : 701321018

RELIGION IN JOHN TOLAND

This study aims to present the views of John Toland, as a prominent figure of the late 17th and early 18th century who reinterpreted the philosophy of religion and God within the frame of the Age of Enlightenment. As a key man between the rediscovery of Renaissance and the rationality of the Age of Enlightenment, Toland made a major contribution to political, philosophical and theological matters with his brave and unusual criticism. He supported the liberation of Christianity based on free society, rational thinking, civil and secular religion rather than the superstition, the mystery and the prejudice between traditions and the individual. Accepting the reason and religious tolerance, and also protesting against the established religion and monopolised Church Fathers, Toland asserted that no tradition, authority or collective rationality can override the individual's own beliefs. In the light of science, he chose to integrate the freedom of religion with the proof of the individual's existence by glorifying and reshaping the situation of its place in the society.

Keywords: Toland, God, mystery, reason.

ÖNSÖZ

Toland, eserlerindeki sıra dışı fikir yapısı, felsefeye farklı bakış açısı, dine ve siyasete olan eleştirisi, özgürlük ve dini hoşgörü söylemleri ile birçok başat yazarı ve filozofu etkilemeye başaran zamanının çok ötesinde bir düşünür, yazar ve siyaset adamıdır. Titus Lukretius Caros, Giordano Bruno, Friedrich Spanheim, Anthony Asley Cooper, John Locke, Baruch Spinoza, Gottfried Leibniz, Pierre Bayle, Daniel Defoe, Jonathan Swift, Baron von Hohendorf gibi düşünür ve yazarları etkilemesinin yanı sıra Prusya Prensesi Sophie Charlotte ve Robert Bayle gibi siyasetçi ve devlet insanlarının düşünce dünyalarında Toland'ın keskin kaleminin izlerini görmek mümkündür.

XVII. yüzyılın sonu XVIII. yüzyılın başlarında hayatını sürdüren John Toland, bilimin ilerlemeye başladığı Aydınlanma Çağı ile Hristiyanlığın içinde bulunduğu dini boyunduruğa ses getirmeye çalışırken bireyin dini özgürlüğü ve akılcılık fikirlerini de eserlerinde konu edinmiştir. Bu dönemde Kilisenin din ve bilim ile çatışma yaşaması her tabakadan insanın kafasını karıştıran ve inancını sorgulamaya başladığı bir sürece gebe olmuştur. Toland, özellikle ilk eserinden itibaren Hristiyanlığın içine nüfuz etmiş batıl inançlar, gizemler, hurafeler ve din adamlarının akıl dışı geleneklere karşı Tanrı'nın varlığı, hakikate ulaşma, gerçek iman, sivil inanç ve dini hoşgörü üzerinde çalışmalar yapmıştır. Onun eleştirilerinde akıl ile idrak edilmeyen her tür inanç sorgulanmakta ve eleştirilmektedir. Hristiyanlığın tartışıldığı bu dönemde astronomi, jeoloji, siyaset ve kutsal kitap eleştirileri de Toland'ın dine karşı tutumunu gözler önüne sermektedir.

Çalışmam esnasında en fazla zorlandığım husus ise Toland'ın eserlerinin daha önce Türkçeye çevrilmemiş olmasıdır. Öte yandan İngilizce olan eserleri de modern İngilizceye aktarılmadığı için kaynak sıkıntısı yaşadım. En doğru kaynakların sadece Toland'a ait eserler olacağından yola çıkarak ilgili eserlerini elektronik kitap formatında okumayı ve bizzat çeviri yapmayı tercih ettim. Bu bakımdan Toland'ı anlayabilmek için öncelikle yaşadığı dönemi ve eleştirdiği kurum ve kişileri tanımak çalışmam açısından çok faydalı oldu. İncil'i eleştirme cesareti gösterdiği eserini anlayabilmek için İncil'i okumak ve ruhun ölümsüzlüğünü sorguladığı mektuplarını inceleyebilmek için Mısır ve Yunan Mitolojisine ait kaynaklar edindim. Toland'ın savunduğu ya da karşısında yer aldığı görüşleri kendi ifadesi ile değişime açıktır. Gençliğindeki keskin ifadelerine

karşın sonraki yaşlarında kullandığı cümleler daha yumuşak ve tedbirlidir. Farklı yaşlarında farklı mezheplere geçiş yaptığı söylenen Toland'ın düşünce dünyasındaki dalgalanmalar onun kesin olarak hangi inancı benimsediğini anlamamıza imkân vermemektedir. Toland'ın eserlerinde en beğendiğim taraf ise düşüncelerini cesurca yazabilmesi ve dönemin en tartışmalı konusu olan Hristiyanlığı ve din kavramlarını dindışı söylemler ile yıkıma uğratmayı başarabilmesidir.

Bu çalışmada düşünürün diğer eserlerinin yanı sıra özellikle Gizemsiz Hristiyanlık (1696), Özgür Anglikan (1701), Vindicus Liberus (1702), Nazarenus (1718), Serena'ya Mektuplar (1720) ve Stephen Daniel'a ait John Toland: His Methods, Manners, and Mind isimli sınırlı erişime açık elektronik kitaplardan yararlandım. Çalışmamız 'Giriş' ve 'Sonuç' bölümleri dışında üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Rönesans, Reform ve Aydınlanma ile birey-din arasındaki ilişkiyi ele aldım. Akabinde eserlerinin oluşum sürecinin daha iyi anlaşılması adına Toland'ın yaşam öyküsünü paylaştım. İlk bölümde Toland'ın Tanrı, din ve akıl üzerine düşünceleri ile birlikte ideal din anlayışı ile ilgili görüşlerine de yer verirken, ikinci bölümde ise Hristiyanlığın içindeki mucize, vahiy ve peygamberlik gibi kavramların akla uygunluğunu ve anlamlandırılabilirliğini işlemeye çalıştım. Ayrıca hakikat arayışı, ruhun ölümsüzlüğü problemi, ön yargıların ve batıl inançların kökenini ve dine etkisine de değindim. Üçüncü bölümde, Hristiyanlıkta gizemlerin oluşmasına sebep olan ön yargıların, putperestliğin ve batıl inançların dine olan etkisi ile ruhun ölümsüzlüğü problemlerinin temellerini değerlendirdim.

Son olarak, bana bu tez çalışmasını hazırlamam esnasında yardımını esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. İsmail Çetin'e, tezimin olgunlaşmasında bana fikir veren Prof. Dr. Ali Utku'ya, Doç. Dr. Kamil Sarıtaş'a, Dr. Öğretim Üyesi Sait Kar'a ve Öğretim Üyesi Ülhak Çimen'e, tezimi okuyup düzeltmeleri yapan öğretmen arkadaşlarım Mete Özlük, Emine Dağdelen, Gülümay Satı, Nursen Kudret, Derya Aygaz ve Barış Çakan'a, sevgili Alniak ailesine, eşim Selçuk Çömlek ve kızım Deniz Çömlek'e teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Pınar ALNIAK ÇÖMLEK

Bursa / 2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TOLAND'IN DİN-AKIL İLİŞKİSİNDE HRİSTİYANLIK ELEŞTİRİLERİ

1. JOHN TOLAND'A GÖRE DİN KAVRAMI	19
1.1. Toland'ın Eserlerinde Din Kavramının Aydınlatılması.....	19
1.2. Toland'ın Akla Duyduğu Sonsuz Güven	27
1.3. Tanrı'nın Varlığının Akli Temellere Dayandırılması	34
1.4. Toland'ın Düşüncesinde İdeal Hristiyanlık Anlayışı.....	46
2. TOLAND'IN RUHBAN SINIFI VE KUTSAL KİTAP ELEŞTİRİSİ.....	52
2.1. Toland'ın Din Adamlarına Eleştirisi.....	52
2.2. Toland'ın Nazarenus isimli eserinde Hristiyanlık ve Yahudilik Arasındaki İlişki.....	58
2.3. Toland'a göre İlk Hristiyan Olarak Ebiyonitler	61
2.4. Yahudi Hristiyan, Hristiyan Yahudi ve Muhammedi İncil Terimlerinin Ortaya Çıkışı	71

İKİNCİ BÖLÜM MUCİZE VE VAHİY

1. TOLAND'IN ESERLERİNDE MUCİZE VE VAHİY ANLAYIŞI	84
1.1. Mucize Kavramına Genel Bir Bakış	84
1.2. Hristiyanlıkta Mucizenin Ortaya Çıkışı	87
1.3. Yeni Ahit'te Hz. İsa ve Gizem Kavramı	101
1.4. Tanrı ve Mucize Kavramı Arasındaki İlişki.....	111
2. TOLAND'IN ESERLERİNDE VAHİY ANLAYIŞI	118
2.1. Vahyin Tanımı ve Temel Özellikleri	118
2.2. Vahyin Akla Uygunluğu	121
2.3. Vahiy'in Anlamlandırılabilirliği	128

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM HRİSTİYANLIKTAKİ GİZEMLERİN SEBEPLERİ

1. JOHN TOLAND'A GÖRE HRİSTİYANLIĞIN ÖNÜNDEKİ ENGELLER	135
1.1. Ön Yargıların Dine Etkisi	135
1.2. Putperestlik ve Batıl İnançlar	140
1.3. Ruhun Ölümsüzlüğü Probleminin Temelleri	147
SONUÇ.....	159
KAYNAKÇA	162

KISALTMALAR

- a.e. : aynı eser
a.g.e. : adı geçen eser
Çev. : Çeviren
Hz. : Hazreti
İ.Ü.İ.F. : İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
MS. : Milattan Sonra
S. : Sayı
s. : sayfa
v.d. : ve diğerleri

GİRİŞ

İnsanoğlu yaratıldığı günden beri varoluş sebebini ve evrendeki yerini düşünme ve yorumlama kaygısına düşmüştür. Bu tartışmalar daha sonraları din olarak adlandırılacak olan inanç sistematığını de etkileyerek, insanın kendini hem problemin merkezinde hem de aynı tartışmaların tarafları olarak görmesine yol açacaktır. Ben kavramını içselleştirmeye çalışan insan, kendinden yola çıkarak varoluş serüvenine evren ile birlikte bir yaratanın varlığını da tezahür ederek kendini ifade ve ispat etme çabasına girmiştir. Din odaklı düşünmeden kaynaklanan bağlılık duygusunu içinde barındıran ilahi maneviyat duygusunun ortaya çıkardığı birçok problemin başlangıcı, beşerin tanrı ile arasındaki ilişkiyi ve iletişimi açıklama hissiyatına dayanmaktadır. Din kavramı; korku, saygı, bağlılık, teslimiyet, sevgi ve tasavvur gibi insanın hem kişisel hem de sosyal özelliklerini ifade eden, aynı zamanda da bu duyguların bıraktığı kalıcı izlerin kişide yarattığı içsel tutumu da oldukça etkileyen bir uğraştır. İnsan nefes aldığı ilk günden beri bu arayışın içinde evrendeki konumunu ve kurmaya çalıştığı bağı, farklı dinsel yaklaşımlarda ve topluluklarda aramayı sürdürürken, önüne çıkan her türlü engel ve çıkmazı da aşmaya çalışacaktır. Bu arayış ve çabalama içerisinde kendine olan güvenini ve varlığını anlamlandırmasını sağlayacak -akıl- kavramı ile tanışarak, modern dünyaya kabulünü kolaylaştıracak akıl ve ilkeleri ile beraber yürümeyi tercih edecektir. Tarihsel süreçte her bir dönem bir önceki dönemin kurgularını yıkmaya yönelerek daha yeni olanı bulmaya çalışacaktır. Bu insani keşifte din ile felsefe kimi zaman birbirini açıklar iken çoğu zaman tezatlıklar yaşayacak ancak her ikisi de sınırlarını çizmek konusunda yetersiz kalacaktır. Felsefe insan hayatındaki bütünlüğu anlamlandırmayı hedeflediği gibi, birçok alanda da eleştirel ve sistemli düşünmeyi de temsil etmektedir. Hakikati bulma ve anlama çabası ile hareket eden felsefenin sorgulayıcı niteliği, her alanda kendini gösterdiği gibi din alanında da anlama ve açıklama gayreti ile kişiyi, kimi zaman tanrının varlığı, kimi zaman tanrı-insan ve âlem ilişkisi gibi düşüncelerin üzerine yeniden düşünmeye sevk etmiştir. Ancak her ne kadar din hakikati sunma görevini edinmiş ise de felsefe de o hakikat üzerine düşünme ve açıklama sorumluluğunu taşımaktadır. Çoğu din adamının felsefe ile uğraşması, filozof olarak tanınmaları ve bu dini tecrübeleri kaleme alarak eserler vermeleri, tarihsel süreçte karşımıza çıksa da özellikle 18. yüzyıl din, insan ve felsefenin birlikteliğinin her

bakımdan insanın lehinde yaşandığı bir dönemdir. Özellikle Orta Çağ din adamları felsefe başlığı altında inandıkları dini açıklamak ve öğretmek amacı ile filozofluk görevlerini sürdürürken aynı zamanda da hakikati öğretmeyi ilke edinmişlerdir. Ancak filozofun böyle bir kaygısı yoktur. Felsefe uyulması gereken dini kuralları yenilikçi bakış açıları ile sorgulayan bir yabancılaşma hareketidir. Nitekim 15. ve 16. yüzyıldaki Rönesans ve Reform Hareketlerinin kalıcı izlerini takiben bilime ve coğrafi keşiflere açık bir dönemin getirdiği en önemli kazanım insanın kendi farkına varmasıdır. İnsanın kendini anlama ve keşfetme hırsı her alanda kendini göstermeye başlamıştır. Yunan sofistlerin beşeri anlamlandırma çabası, 18. yüzyılda aklın keşfi ile devam etmiş, bu dönemdeki düşünürlerin de farklı fikirler üretmesine ve insanın aydınlanmasına vesile olmuştur. Aydınlanma filozofuna göre, Hristiyan inancında Tanrı'nın inayeti ile aydınlanmış akıl eş değer sayılmıştır.

Bu çalışmamızın amacı; Aydınlanma dönemine kaynak teşkil eden John Toland'ın farklı eserlerinde temas ettiği konulara değinerek, eleştirel düşünceleri ışığında onun din felsefesini ortaya koymaktır. Toland'ın ses getiren eserleri Hristiyanlık, Yahudilik, Muhammedizm* (*Toland'ın Nazarenus isimli eserinde Mahometanism kelimesinin Türkçe karşılığı olarak tarafımdan çevirilmiştir*), rasyonalizm, idealizm ve şüphecilik gibi akımların etkisinde kalmıştır. Toland, eleştirel düşünceleri ile insan hayatının büyük bir kısmını meşgul eden din kavramına, çelişkilerden ve şüphelerden uzak bir anlam yüklemeyi görev edinmiştir. O, siyaset, din ve tarih arasında sürdürdüğü yazılarında kutsal kitap eleştirisini de yaparak kendine özgü noktalara değinmiş, yaşadığı dönemin popüler akımlarına yabancı kalmayı başarmış özgür bir düşünürdür. Onun yaşamının değişik dönemlerindeki özgün fikirleri ile oluşturduğu eserler, tartışmalı birçok dini problemlere de temas ettiğinden bahisle günümüze de damgasını vurmayı başarmıştır. Her ne kadar 17. ve 18. yüzyıl İngiliz deizm hareketinin ilk isimleri arasında yer aldığı söylene de John Toland, yazdığı eserlerinde halen güncelliğini koruyan siyaset ve diplomasi, kutsal kitap eleştirileri, biyografi ve hatta yerbilim konularına bile değinmiştir. Özellikle Giordano Bruno, Anthony Ashley Cooper, John Locke, G.W. Leibniz, Pierre Bayle ve Jonathan Swift'in eserlerinden etkilenmiştir. Dönemin en hararetli konusu olan din anlayışı, Toland için hakiki Hristiyanlığı anlama çabası olarak ortaya çıkmıştır. Kurumsallaşmış dini otoritelerin

baskısı altında kalan din ve teolojik inanç sistemi, Toland'ın üzerinde durduğu en hassas konudur.

17. yüzyılda vahyedilmiş dine karşı insan aklına duyulan sonsuz güven, yeni bilimsel gelişmelerin meydana gelmesini de sağlamıştır. Locke'un epistemolojik empirizmine dayanan insan bilgisinin kaynağı tartışmaları çerçevesinde, Toland için akıl ile kavranabilen bir dinin gerekliliği onun idealist din anlayışının doğuşuna vesile olmuştur. Bu bakımdan İrlandalı Toland'ı bir kalıbın içinde düşünmek ona haksızlık olacaktır; çünkü O Katolik bir ailede yetişmesine rağmen daha 16 yaşında iken Presbiteryen olmaya karar veren, daha sonra da deizmden panteizme geçtiği söylenen dönemselsel bir düşünür olmuştur. Tarihçi David Berman'ın da ifade ettiği şekliyle: "Toland belki de ilk profesyonel düşünürdür."¹

Yaşadığı süre zarfında birçok akıma yabancı kalmayı başaran John Toland, farklı zamanlarda, farklı mezhepler ile ilgili yazıları nedeniyle dikkat çekmiştir. İrlanda Kilisesine bağlı bir Katolik ve Presbiteryen iken kâfir olarak suçlanmış; İrlanda cumhuriyetçisi sıfatına rağmen, anayasal monarşiyi, İngiltere ve İrlanda'nın asla ayrılmamasını hatta İrlanda Parlamentosu tarafından kitabının yakılmasından sonra dahi görüşlerine karşı çıktığı kralın haklarını savunmuştur. Hakikati ortaya çıkarmayı kendine görev edinen Toland saf inancın sözcüsü olmuştur. Hristiyanlık dinini el değmemiş ilk haline kavuşturacak fikirlerinden yola çıkarak, din tanımının bozulmuşluğunu eleştirmiştir. Yazar özellikle "Gizemsiz Hristiyanlık" isimli kitabında din kelimesini ilk tanımladığında 'Ulûhiyet, Huzur ve Doğruluk' anlamına gelen 'Kutsal Din' kelimesi istisnasız ve mütemadiyen 'Hırs, Dinsizlik ve İhtilaf' başlığı altında suiistimal edilmiştir."² serzenişiyle kendisini dinsizlik ile suçlayanlara cevap vermiştir. Hakikatin her zaman ve her yerde muhaliflerinin ve düşmanlarının bulunacağı uyarısını yapan Toland, bu şahsiyetlerin ve bağlı oldukları dini otoritenin hakikati sansürleme girişimlerinin de tam karşısında olmuştur. 1650–1750 yılları arasında deist olarak tanımlanan Toland, aslında herhangi bir akımın temsilcisi olmayışından ötürü bu tür suçlamalara maruz kalmıştır. Yazılarında kilise karşıtı eleştirileri sebebiyle

¹ George H. Smith, *FreeThought and Freedom*, Cato Institute Washington D.C., 2017, s. 83.

² John Toland, *Christianity not Mysterious OR a TREATISE Shewing, That There is nothing in the GOSPEL Contrary to REASON, Nor Above it: And That no Christian Doctrine can be properly call'd A MYSTERY*, London, 1702, s. v.

savunmuş olduğu birçok fikrin Hristiyanlık içindeki anlaşmazlıkların ortadan kaldırılmasını amaçladığı hep gözden kaçırılmıştır. Toland kendisini şöyle anlatır:

“Kılıç çektiğim hem Ateist hem de her türlü münkir, onları kendi silahları ile vuracağım için bana kızgın olabilir. Benim amacım ne kimsenin cesaretini kırmak ne de karışıklık yaratmaktır; tek isteğim kendimi daha net ifade etmek ve diğerleri ile daha samimi olabilmektir. Artık Gerçek Hristiyan beni, ‘aklı’ anlatırken ve ‘vahiye’ doğrularken bulacağı için korkak olmadığı müddetçe üzülmecektir.”³

Toland’ın gerçek dini anlatma çabası eserlerinin kaynak noktasını oluşturmaktadır. O eserlerinde nesnel açıklamalara ve tarihi gerçekliklere yer vermiştir. Eleştirdiği meselelerin özündeki kurumlar ve kişiler dönemin sorunlarının gözler önüne serilmesinde Toland için delil niteliği taşır. O, dini hayatta, vasıtalar aracılığıyla elde edilen hazır bilginin hâkimiyetinden beslenen kurumların ve dini çevrelerin özgür düşünce ile çelişkili inanışlar yaratmasına karşı çıkmıştır. İman, inanç, akıl, anlama ve kavrama, özgür irade gibi kavramların, kutsal metinler, peygamberler, Tanrı Kelamı gibi dini kavramlar ile ortak paydada buluşabileceğini ispatlamaya çalışmıştır. Din kavramını rasyonel bir bakış açısıyla ele alan Toland için akıl, her zaman geçerliliğini korumuştur. Ayrıca O, hiçbir inanç sisteminin aklın dışında ve akıl karşıtı olamayacağını da belirtmiştir. İngiliz tarihçi Caroline Robbins’e göre “Özgürlükçü düşüncenin anlaşılması hususunda Toland’ın değeri ne azımsanacak kadar ne de tanımlanabilecek kadar kolaydır.”⁴

Toland için Patristik dönemin etkisi ile Kilise ve Kilise Babaları’nın egemenliği, tüm inanç ve adanmışlığı ile bütünleşen Orta Çağ Skolastisizmi Aydınlanma Çağı’na davetiye çıkaracaktır. Hristiyanlığın kurumlar tarafından yönlendirilmesi ile oluşan çelişkiler ve anlaşmazlıklar insanın tanrı ile kuracağı bağı olumsuz etkilemiştir. Eserlerinde insan aklının yetkileri ile her koşulda hakiki inancı bulacağını ve vahiye dayalı dinin asla aklın sınırlarını aşamayacağı kanısı bulunmaktadır. Ruhban sınıfının Tanrı, inanç ve bilgiyi insan akli ile değil, vahiy ve ilahi akıl ile hâkimiyet sağlama üstünlüğü, Orta Çağ’ın anlayışı idi. İşte bu sebeple Akıl Çağı olarak da adlandırılan Aydınlanma Çağı ve Felsefesi, dini değerlere göre şekillenmeyen, aksine insanı ve insan

³ John Toland, a.g.e., s. vii.

⁴ Caroline Robbins, *The Eighteenth-Century Commonwealthman: Studies in the Transmission, Development, and Circumstance of English Liberal Thought from the Restoration of Charles II Until the War with the Thirteen Colonies*, Harvard University Press, 1959, s. 125.

aklını merkeze alan, tanrı ve doğayı bu çerçevede yorumlayan uzun bir süreç olarak tanımlanabilir. İnsanın akli gücü ve sınırlarının neler olacağı konusu özellikle “Gizemsiz Hristiyanlık” adlı eserinde Toland’ın dile getirdiği, Kant’ın ise şu cümleler ile ifade ettiği bir farkındalıktır:

"Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aramalıdır. Sapare Aude! 'Bilmeye cesaret et!'"⁵

Toland’a göre mevcut durumun sorgulanmaya başlaması, insanın bilirkışı statüsüne yükseltilmesi ile beşere eleştirel bakış açısı kazandıracaktır. Böylece başkaları tarafından yorumlanan ve dayatılan inancın, insanı çaresizleştiren kilise egemenliği de ortadan kaybolacaktı. Kilise ve hakiki Hristiyan arasındaki bu savaş, duyulan kuşkunun rasyonel temeller üzerine inşa edilen toplumsal bir başkaldırış süreci ile bilerek inanmaya sevk edecek bir yol haritası vazifesi üstlenecekti. Çünkü insan doğası gereği yalnızca evren üzerinde değil var olduğu her yerde, kendi akli sayesinde doğrudan edineceği doğal bilgi ile de imana aracısız temeller bulma eğiliminde olmalıdır. 26 yaşında yazmış olduğu “Gizemsiz Hristiyanlık” isimli eseri çarpıcı ismi ile de kilise ve Kilise Babaları’nın sert tepkilerine maruz kalmıştır. Daha sonra da İngiliz teolojisine damga vuracak olan bu eserin, 19. yüzyıl deizm tarihçisi Leslie Stephen tarafından “silahın ateşlenmesi”⁶ olarak tanımlanmasının ana sebebi; Toland’ın Rönesans’ın hümanistlik vurgusu ile Reform’un insanı merkeze yerleştiren ve insanın yeniyi arama çabası sonucu oluşan din ile dini inancın akıl ile bağdaşması olarak değer görmesidir. Bu arayış içinde insan dini otoritelerin baskısından kurtulmanın yolunu din kurumlarının baskısından aklını kullanarak kurtulmakta bulmuştur.

Toland’a göre akli temel alan anlayışın tekrar canlandırılması ancak insanın kilisenin esaretinden kurtulmaya çalışırken Doğal Din’e yönelmesi ile mümkündür. Tabii Din olarak da adlandırılan bu inanışta esas olan, insanın doğasına yapılan

⁵ Immanuel Kant, “*Aydınlanma Nedir?*” (1784), çev. Nejat Bozkurt, Felsefe Yazıları, Remzi Yayınları, 1983, s. 41.

⁶ Martin Ignatius Joseph Griffin, *Latitudinarianism in the Seventeenth-Century Church of England Brill's Studies in Intellectual History*, Brill, 1992, s. 110.

vurgudur. İnsan doğası gereği usa sahip bir varlıktır ve ancak bu yetisi ile doğal yollardan tanrının kurduğu düzene erişmeyi becerebilecek güçtedir. Zaten Doğal Din, her insanda bulunan bir düşünce olduğundan herhangi bir öğretiyeye, mucizeye ve dogmaya ihtiyaç duymadan, tabii olarak Yaradan'a ulaşacaktır. İnsanın kendini, evreni ve varoluş serüvenini anlama ve anlamlandırma çabası her dönemde olduğu gibi Yunan Felsefesi'nde de Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi birçok düşünürün de üzerinde önermeler ürettiği bir dönemdir. "Aristoteles'in Metafiziğin girişinde 'Bütün insanlar doğal olarak bilmek isterler.' deyişi de bu gerçeği bütün yalınlığı ile ortaya koymaktadır."⁷ Toland için Tanrı'nın varlığı aklın varlığı kadar hakikidir. Onun görüşlerine göre, Aristo'nun İlk Muharrik Tanrı'nın âlemin ilk hareket ettiricisi (muharrik-i evvel) olması gerektiği kabulüne dayanan hareket delilinin gelişmiş halidir çıkarımını yapmak yanlış olmayacaktır. Çünkü Toland için deist düşünür denilmesinin en önemli sebebi deizmin çıkış noktası olarak tabir edilen bu ilk hareketin kozmolojik delil olarak ispatına yönelik çabası ve hareket eden tüm varlıkları hareket etmeyen bir gücün hareket ettirdiğini iddia etmesidir. Daha sonraları Galileo ve Newton ile çığır açacak hareket kanununa da zemin hazırlayacak olan Aristoteles'in ilk hareket ettiricinin hareketsizliği ve ezeli olması ilkesi, Hristiyan çevrelerince pek hoş karşılanmayacak ve o zamana kadar inanılan tüm evren ile ilgili dogmalar mucizelerini kaybedecekti. Özellikle 17. yüzyıldaki bilimsel çalışmaların ortaya koyduğu Dünya'nın kâinatın merkezi olduğu ve Hristiyanlığın bu ben merkezli sistematiğinden somut kanıtlar çerçevesinde, dini otoriteler oldukça zayıfladı. Bu dönem Toland için inanç ve aklın, din ve din adamlarının önüne geçtiği, insanın bilimsel olarak da kendini ispatladığı bir dönem olması sebebiyle de savunduğu iddialarını kuvvetlendirdi.

Isaac Newton'un evrensel yer çekimi, doğa kanunlarının gücü ve yadsınamazlığı, Toland'ın dini mucizeler ile anlatılan doğa olaylarına karşı kazandığı bir zafer olarak düşünülebilir. Öte yandan kilise ve Kilise Babaları'nın Newton'un ortaya koyduğu doğa kanunu fikrini Hristiyanlığın lehine kullanma çabaları sürerken, doğal din anlayışının da aynı ölçüde mekanik bir evrenin varlığının ispatı amacıyla desteklenmesi de söz konusu idi. Böyle bir ortamda Toland, Locke'un "İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme" eserinden hareketle, nominal ve gerçek öz arasındaki ayrımı,

⁷ Aydın Topaloğlu, "İnsan Zihninin Tanrı'ya Gidişi", *İ.Ü.İ.F., Diyanet Aylık Dergi.*, 2017, sayı 320, s.33.

Tanrı ve evren arasındaki bağlantı ile açıklamaya çalışmıştır. Çünkü ona göre Tanrı sadece yaratılan kainatın nominal bilgisini vermiştir. Bu epistemolojik bilgi Toland'ın doğa felsefesi ve doğal din anlayışı ile benzerlikler gösterdiğinden sonraki süreçte Newton'un kuramına dayanan fikirlerini "Serena'ya Mektuplar" isimli kitabında değerlendirmiştir. En hakiki özün Tanrı'ya ait olduğunu, edilgenlik ve durağanlık gibi fizik olaylarının göreceliliğini ve nesnel bir varlığın devamlı bir durağanlık içinde olamayacağını da ileri sürmüştür.

Toland'a göre ispatı mümkün ve anlaşılır olan doğa yasaları ile Hristiyanlığı aklileştirme çabası da tamamıyla içeriksel olarak birbirine örtüşmektedir. Onun işlediği konu başlıkları Hristiyanlığı tekrardan keşfetme sürecinde birçok bakımdan birbirini beslemektedir. Robert Wigelsworth'e göre Toland'ın dünya görüşünü şekillendiren bu teolojik dürtü aynı zamanda onun Newton'u materyalist bir bakış açısı ile de okunmasından kaynaklanır.⁸

Toland'ın bir başka dikkat çekici özelliği de siyaset ile ilgili yazılar kaleme almasıdır. Dönemin önemli çağdaşları ile bizzat tanışma fırsatı bulan yazar döneme damgasını vuran politik anlaşmazlıklar üzerine yazdığı yazılardan da gelir elde etmiştir. Çünkü yazmaya çalıştığı konular farklı araçlar nedeniyle her seferinde engellenmiş olduğundan, kimi zaman yazılarını finanse edecek John Locke ve Lord Shaftesbury gibi üst düzey insanların arayışı içinde olmuştur. O, sadece İngiliz Liberal Partisini destekleyen yazılar yazmamış, 17. yüzyıl Cumhuriyetçilerinden James Harrington, Algernon Sidney ve John Milton gibi önemli kişilerin hem biyografilerini yazmış hem de editörlüğünü yapmıştır. "Özgür Anglikan" ve "Büyük Britanya'nın Devlet Yapısı" isimli eserlerinde, Anayasal Monarşi ile İngiliz Cumhuriyetçiliğini uzlaştırma yolunu seçmiştir.

Toland eserlerinde siyaset, din ve felsefe konularını kesin hatlar ile ayırarak işlemekle kalmaz, her bir eseri farklı dönemlere kendi bakış açısı ile de ışık tutmaktadır. Örneğin, "Gizemsiz Hristiyanlık" tan sonra fikirleri daha radikal bir anlayış kazanmıştır. Kilisenin hiyerarşik yapısına karşıtlığı daha sonraları devlet yapısına ve kurumlarına olan itirazları ile devam etmiştir. Hiçbir devlet yapısının ve kurumlarının Tanrı'nın tekelinde olmadığını savunduğu eseri "Serena'ya Mektuplar" da panteizmden

⁸ Jeffrey Robert Wigelsworth, *The Nominal Essence of Motion: John Toland's Natural Philosophy, 1696-1704*, Department of History, Calgary, Alberta, June, 2000, s. iii.

bahsetmiştir. Onun peşinde koştuğu şey tam anlamıyla yanlış bilinç ile zedelenen hakikate nasıl ulaşılması gerektiği olmuştur.

Toland'ın özgürlükçü ve akılcı tavrı hümanistlik açıdan da bağımsızlığı garanti altına alan bir hoşgörü politikası izlemiştir. İyi bir toplumun en önemli özelliği akıl ve hoşgörünün birlikte sağlandığı, toplumun her kesiminden insanın haklarına saygılı, bireylerin ve kurumların mevcut olduğu bir düzen getirmesidir. Bu konuyu özellikle 1714 yılında yazdığı “Yahudilerin Kabulünün Sebepleri” isimli yazısında Yahudilere tam ve eşit vatandaşlık verilmesinin önemini anlatmıştır.

Toland için hakikatin zamanı, mekânı ve dili yoktur. Bazı din adamlarının “anlayamadığımızı hayran olmamızı”⁹ beklemesi, aklın gücüne inanan Toland için bir kandırmaca ve safsatadır. İnsanın Asli Günah ile damgalanmasından sonra başlayan anlamsızlıklar ancak doğru bilginin akıl ile algılanması akabinde yerini hakikate bırakabilir. Toland akli “bilinenin kanıtlanarak kıyaslanması ile şüpheli ve net olmayı kesinliğe kavuşturan bir yeti”¹⁰ olarak tanımlamaktadır. Öyleyse duyularımızın basit ve anlaşılır olanı kavraması ve daha sonra karmaşık olana ulaşması söz konusudur. Bazı bilgileri sadece duyularımız ile algılayabiliriz; fikirler ise akla ihtiyaç duyar. Bir fikri kabul etmek ve reddetmek arasındaki bağlantı aklın rolünü de ortaya çıkarır. Bilginin tutarlılığı ve anlaşılabilirliği konusunda Toland; fikirleri kıyaslama işleminde her iki fikrinde net ve açık olması zorunluluğunun varlığı şeklinde açıklamıştır. Aksi takdirde bir kıyas söz konusu olamaz. Locke için bilgi edinme yollarının en başında deneyim yer alırken, Toland için deneyimlerin mutlaka akıl ile örtüşmesi zorunluluğu vardır. Din bağlamında ise Locke inancı besleyen kaynak olarak akli öne sürmez. İnançların delilsel temellere dayandırılma zorunluluğu konusunda aklımız dışındaki yetilerimizin de kullanılması gerektiğini belirtmektedir. Toland ise Hristiyanlığın ancak akıl ile kişiyi hakikate ulaştıracağını savunur. Toland'ın Locke'den ayrılan yanı, ilkinin sadece akıl yoluyla keşfedilen hakikatlerin doğruluğunu kabul etmesidir. Buna karşın Locke, akılla örtüşmeyen hakikatleri gerçek dinin özü olarak tanımlar. Onun için dini inancın rasyonaliteye ihtiyaç duymasının en önemli sebebi bu rasyonelleşmesinin tecrübe ile sağlanabilmesidir. İşte bu noktada Toland ve Locke akıl ve vahiy ilişkisi ile birbirlerinden ayrılmaktadır. Toland için ne vahiy ne de başka bir kurum ne aklın

⁹ John Toland, a.g.e., s. 1.

¹⁰ Toland, a.g.e., s. 14.

karşısında ne de üstünde olamaz. Her ikisi de bazı noktalarda farklı düşünceler de “Hristiyanlığın Usa Uygunluğu” ve “Gizemsiz Hristiyanlık” isimli eserler, hakiki Hristiyanlığın akıl ve ahlak ilkeleri ile anlaşılabilceği iddiaları ile din felsefesinin beslenmesine katkı sağlamaktadır. Her ne kadar Locke, Hristiyanlığın akla uygunluğunu savunsa da Toland için sonraki dönemde söylenen deist iddiaları Locke için farklı bir durum yaratmıştır. Locke için inanç kelimesi ‘inanma’ söylemi yerine ‘kabul etme’ tabiriyle tanımlanmaktadır. Kısaca inancın epistemolojik olarak doğrulanması ve inanç ile ilgili önermelerin deneyim, bilgi ve gözlem ile örtüşmesi ile doğruluk kazanacağını savunmaktadır. Rasyonel inanç ile rasyonalizm arasındaki farkı ancak aklın kullanımda olduğu, deneyimlerin ve bilginin bu şekilde beslendiği bir zemin olarak değerlendiren Locke’a karşı Toland inancın tek kaynağının aklı kullanmak olduğunu vurgulamıştır.

Toland’ın hayatı, fikir yapısındaki farklılıklar düşünülecek olursa, her bir eseri için dönemsel değişiklikleri incelemek ve bıraktığı izleri algılayabilmek adına biyografisinden bahsetmek faydalı olacaktır.

Birçok tarihçinin hemfikir olduğu bilgi, John Toland’ın 30 Kasım 1670 yılında, İrlanda’nın kuzeybatısında bugün Londonderry’nin bulunduğu İsthmus’ta dünyaya gelmiş olmasıdır. Babasının İrlandalı bir Katolik Rahip, annesinin ise nikâhsız bir eş olduğu söylenmiştir. Daha sonra kendisinin de yazacağı üzere Janus Junius ismi ile vaftiz edilmiştir. Bu ismin özellikle Romalı Cumhuriyetçinin ismini aldığı iki suratlı Roma tanrısı Janus ve Junius Brutus’tan geldiğini de açıklamıştır. Biyografi yazarı Pierre des Maizeaux’a göre, biyoloji öğretmenin teşviki ile okul çağındayken John ismini almıştır. İsim değişikliğinin sebebi okul arkadaşlarının onun ismi ile ilgili şakalar yapması olduğu da söylentiler arasındadır. 16 yaşına kadar babasının otoritesi altında Katolik olarak yetiştirilmiştir. Ancak Dr. Edmund Gibson’dan Rahip Dr. Charlett’a yazılan 21 Haziran 1694 tarihli bir mektubu 1940’larda bulduğunu ifade eden F. H. Heinemann durumu şöyle ifade eder: “Onun İrlandalı olduğunu söylediğimde yanıldım. O, Fransa’da İrlandalı bir baba, Fransız bir anneden dünyaya gelmiştir. 10 ya da 12 yaşına kadar Katolik olarak yetiştirilmiştir. Daha sonra İrlanda’ya arkadaşlarını görmeye gelmiştir.”¹¹ İleriki zamanlarda ailesi hakkında farklı açıklamalar yapan Toland, “İrlanda tarihinin en eski, en soylu ve en onurlu ailesinden geldiğini bir grup

¹¹ F. H. Heinemann, “John Toland, France, Holland, and Dr. Williams”, *The Review of English Studies*, Vol. 25, No. 100, Oxford University Press, 1949, s. 346.

keşişe aktardığı, bu keşişlerinde Maizeaux'a bunu bildirdiği söylenmiştir.”¹² 16 yaşında Katolik inancını terk ederek Protestan olan Toland, Glasgow Üniversitesi'nden öğrenim hakkı kazanmıştır. Glasgow Üniversitesi'ndeki yıllarına ait edinilen bir mektup şöyle devam eder; “Yüksek lisansını tamamlayan Toland, uzun süredir şehrimizde ikamet etmektedir. Gerçek bir Protestan ve Sadık bir kişi gibi davranmaktadır.”¹³ Bu mektup Toland'ın Katoliklikten Protestanlığa geçişinin kanıtı niteliğinde olmasının yanı sıra, aslında Toland'ı hakiki bir Protestan olarak tanımladığı için de önemlidir. Dönemine ait birçok kavrama karşıtlığı daha 16 yaşında başlayan genç Toland, çevresi için en zor olan kararı vererek bu değişimi başarabilmiştir. Daha o yaşlarda sorgulamaya başladığı din ve din adamları, onun sonraki yıllarda kutsal kitapları ve kurumları da eleştirmesine ve hatta Hristiyanlığın kaybettiği ideal bir din özelliklerini tekrar kazandırma çabasına da vesile olmuştur.

1690 yılında daha 19 yaşında iken Edinburgh Üniversitesi ona elde ettiği mastır derecesi ile önce iki yıl Hollanda Leiden Üniversitesi'nde sonra 1694-1695 yılları arasında İngiltere Oxford Üniversitesi'nde öğrenimine devam etme hakkı vermiştir. Leiden Üniversitesi'ndeki bursu zengin bir Anglikan Muhalif tarafından karşılanmıştır. Bu bursun amacı Toland'ın daha sonra muhaliflerin başına geçebilecek yetenekte olduğunun düşünülmesidir. Bu muhalif papaz olan Mr. Daniel Williams'ın “Açıklanmış ve İspatlanmış İncil Hakikati” kitabından sonra Toland, Le Clerc isimli editöre bu kitabın özetini iletmış, Le Clerc de kitabın başında Mr. Toland “İlahiyat Öğrencisi” tanımlamasını yaparak kitabı yayımlamıştır.¹⁴

Toland için okul yılları en kritik zamanlar olarak değerlendirilebilir. Hristiyanlığa dair fikirlerinin geliştiği, akademik olarak kendini yetiştirebildiği bu yıllarda hakiki dinin sonradan eklenen birçok söylem ile sadeliğini ve gerçekliğini kaybettiğini yazacağı eserlerine de zemin hazırlamıştır. Simms'e göre “Edinburgh'tan mezun olduğunda elde ettiği bu belge Katolik Kilisesi'ne verilen bağlılık yeminini tutmayan öğrencilere verilen bir dereceyi anlatmakta idi. Oysaki bu Toland'ın yeni bir

¹² Pierre Des Maizeaux, “*Memories of Life and Writings of Mr. John Toland*”, in *The Miscellaneous Works of Mr. John Toland*, vol. 1, London, 1747, s. vi.

¹³ Maizeaux, a.g.e., s. viii-ix.

¹⁴ Leslie Stephen, “John Toland” *Dictionary of National Biography*, ed. Sidney Lee, vol. LVI. London, 1898, s. 438. Bkz. Le Clerc, *Bibliothèque Universelle et Historique de l'Année* vol. 23, Abraham Wolfgang Press, Amsterdam, 1692, s. 504-510.

dine olan bağlılığını kanıtlamakta idi.”¹⁵ Katolikliği reddetmek ona bağlı olan tüm öğretileri ve öğretmenleri muhalif olarak değerlendirme arayışını sürdüren Toland için Glasgow Başpiskoposu tarafından reddedilmek, sonraki dönemde Presbiteryen Parti’nin desteğini kazanmasını sağlamıştır. Bu hayırseverler sayesinde onların dini inançlarını savunan bir John Toland ortaya çıkmıştır. Newton ile yakından tanışan Matematik öğretmeni David Gregory sayesinde 1690-1691 yılları arasında Edinburgh’de bulunduğu süre zarfında Newton Mekaniği ve Doğa Felsefesi hakkında ilk derslerini almıştır.¹⁶

Edinburgh’dan ayrıldıktan sonra İngiltere’ye dönen Toland, felsefe ve teoloji ile ilgili birçok tartışmanın içinde olacağı Protestan mahalle kahvelerinde kendini gösterme imkânı bulmuştur. Presbiteryenlerin ilgisini çeken Toland’ın söylemleri ve fikirleri onların sözcüsü olmasına yetmiştir. Leyden Üniversitesi’ne gidebilmenin önünü açan bu olay Toland’ın orada Kalvinizm ile tanışmasını da sağlamıştır. Çünkü Leyden Üniversitesi, Kalvinist düşünce tarzının yoğun yaşandığı bir yer olması açısından Toland’ın fikirlerine de katkı sağlamıştır. Kraliçe Elizabeth döneminde, 1563 yılında, 39 madde halinde kabul edilen ‘Anglikan Kilisesi’nin 39 Maddesi’ isimli bağımsız bir kilise oluşturma çabasını halen devam ettiren İngiliz Üniversitelerine karşın, Toland eğitimine Leyden Üniversitesinde devam ettirmiştir.¹⁷ Toland, burada Protestan akademisyen Friedrich Spanheim ile çalışmalar yapmış ve üniversite dışında da edindiklerini paylaşma fırsatı bulmuştur. Toland’ın Hollanda’da bulunduğu yıllar yazılarında ve dini görüşünün şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur. Aynı Locke gibi, onun için de Amsterdam, dini hoşgörü ve fikir serbestliğinin bir merkezi idi. Ralph Mernik’e göre: “Bunun sebebi 1579 yılında kabul edilen 13 maddelik Utrecht Birliği’ne göre herkese ibadet ve inanç özgürlüğü sağlayan bir yasanın geçerliğinin korunması idi.”¹⁸

¹⁵ J. G. Simms, "John Toland (1670-1722), a Donegal Heretic" *Irish Historical Studies* 16 (1968/9), s.305.

¹⁶ Philip McGuinness, "Perpetual Flux": Newton, Toland, Science and the Status Quo" in *John Toland's Christianity not Mysterious: Texts, Associated Works and Official Essays* ed. McGuinness et al, Dublin: The Lilliput Press, 1997, 324, s. 5.

¹⁷ Scheurleer, Thomas H. Luwingham and G. H. M. Posthumus Meyjes eds. "*Leiden University in the Seventeenth Century: An Exchange of Learning*", Leiden: E. J. Brill, 1975.

¹⁸ Ralph Melnick, Union of Utrecht, "*From Polemics to Apologetics: Jewish-Christian Rapprochement in 17th Century Amsterdam*", Columbia University, 1977, s. 9.

Aynı dönemde Benjamin Furly, Spanheim ve Le Clerc gibi önemli isimler ile dini hoşgörü temelli çalışmalar da yapmıştır. Din adamları, kilise ve Kitab-ı Mukaddes eleştirilerinin eşliğinde şekillenen bu hareket Tanrı ile insan arasında kurulacak bağın mahiyeti konusunda da farklı düşüncelere yol açmıştır. Peygamberlik, havarilik ve kilise babası gibi kurumların sorgulanabildiği bu açılım şimdiye kadar ki en radikal eleştirilere sahne olmuştur. Hatta İncil'in statüsü, Hristiyanlık, Takdiri İlahi, ölümden sonraki yaşam gibi inanç esasları birçok yönden incelenmiştir. Aslında Hristiyanların Asli Günah olarak kabul ettiği ve İsa Mesih ile insanı aklayan bu insanın doğuştan günahkâr olduğu inancı, Toland ve diğer çağdaşları tarafından yıkılmıştır. Bu yıkım insanın özgür iradesi ile Tanrı'ya bireysel yaklaşımını kolaylaştıran, aracılara ihtiyaç duymadan iman edebileceği bir güvenli inanç ortamını da sağlamakta idi. Eski Ahit'teki Kızgın Tanrı'nın ve günahkâr beşerin yerini, İyi ve Merhametli Tanrı ve günahsız doğan insanın alması kilise ve kiliseden beslenen tüm din adamlarının söylemleri ile çelişmekte idi. İnsanın kendinin ve Tanrı'nın farkına varmasını sağlayan bu fikirler Toland'ın da akıl ve iman konusunda insana yüklediği pozitif gücü de ortaya çıkarmakta idi. Kutsal kitabın eleştirilmesi hususunda Toland'ın amacı Hakiki İncil'e ışık tutmak idi. Ona göre “Aslından uzaklaşan her şey, değerini kaybetmeye mecburdu.”¹⁹ Doğu dünyasına ait el yazması eserlerin Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde incelenmesi, Latince, İngilizce ve Fransızca gibi batı dillerine çevrilmesi ile başlayan, İslam dünyası ile yakından temas kuran dini ön yargılar ile karmaşık hale getirilmiş, Hristiyanlık ve İsa Mesih'in tabiatını yeniden gündeme almıştır. Teslis inancının dahi sorgulanabildiği bu dönem Toland'ın “Nazarenus” isimli eserinde dört kitabın birbirinin devamı olduğunu söylemesi ile bazı kesimleri temelden sarsmıştır. Ona göre Ebiyonitler denen topluluk ilk Hristiyanlar idi ve Yahudi-Hristiyan olarak tanımlanmaları ötekileştirme politikasının dayatması olmuştu. Musa'nın Yasası İsa Mesih ile devam etmiş Muhammedi İncil ile son bulmuştur. Aynı eserinde Toland şöyle der: “Dün hakiki olan din bugün yanlış olamaz; bir kere doğru ise bundan sonra hep doğru kalır.”²⁰ Amsterdam'da edindiği dini hoşgörü, Toland için gerçek Hristiyanlığa da uygulanmıştır. Asla bir önceki din ya da öğretiyi kendinden sonrakini yok etmek ya da

¹⁹ John Toland, *Nazarenus or, Jewish, Gentile and Mahometan CHRISTIANITY*, London, 1718, s. 16.

²⁰ Toland, a.g.e., s. 71.

yıkmak amacıyla Tanrı tarafından gönderilmemiştir. Tanrı aynı Tanrıdır ve Tanrının iki yasası olmaz.²¹

Toland'ın etkisi altında kaldığı ve “Ustam”²² dediği diğer önemli isim ise Spanheim olmuştur. Spanheim'in Toland'a öğrettiği “İncil, Herodot'tan daha fazla anlaşılır bir yorumu hak eder.”²³ söylemi Toland için hakiki Hristiyanlığın anlaşılması ve doğru yorumlanmasında kendisine yol gösterecek bir kaynak olmuştur. Spanheim Kalvanist olmasının yanı sıra Toland'ın Presbiteryenler ile ilişki kurmasına vesile olan en önemli isim olmuştur. Eski eserlerin Rönesans ve Reform'un ardından farklı bakış açıları ile okunmasının getirdiği yeniden anlamlandırma hareketi, Thomas Hobbes ve Baruch Spinoza ile teolojik konuların ele alınması Toland'ın dini görüşünde oldukça etkili olmuştur. Bu gelişmelerin ardından “Gizemsiz Hristiyanlık” isimli eseri ile Toland, İncil'i sorgulayabilme cesareti göstermiştir. Bu düşüncenin temelini oluşturan güdü ise İncil'in diğer kitaplar gibi objektif bakış açısı ile okunmasının gerekliliğidir. Descartes'in mirası olan İncilin yorumlanabilirliği Le Clerc tarafından benimsenmiş ve sonrasında Toland ile devam niteliği taşımıştır. Çünkü Descartes birçok felsefi eserini Hollanda'da kaleme aldığından Leyden Üniversitesi de dâhil olmak üzere Kartezyen Felsefesinin etkileri söz konusu dönemde güncelliğini korumuştur.²⁴ “Hollanda menşei olan Kartezyenizm'in kurucuları da Hollandalı filozoflardan başkası değildir.”²⁵

Hollanda'da bulunduğu sürede Spinoza'nın felsefe sistemine yaptığı eleştiriler de onun düşüncelerinde de etkili olmuştur. Spinoza'nın Tanrı anlayışı ve mantığını öne çıkaran felsefesi, her ne kadar onun toplumdan ve doğduğu yerden dışlanmasına sebep olsa da Toland için insanın özgür iradesinin ortaya çıkarılmasındaki etkisi görmezden gelinemez. Dini ve felsefi görüşlerini derlediği “Etika” isimli eseri Yahudi-Hristiyan toplumunun dışlanmasının konu edinildiği ve Tanrı anlayışının ele alındığı bir kaynak olarak Toland'ın dini hoşgörü ve orjinallik arayışında yol gösterici olmuştur. Öte yandan Furly, Le Clerc ve Spinoza'nın etkisi ile Toland Protestan inancını ve kilise ile

²¹ Toland, a.g.e., s. 72.

²² Robert E. Sullivan, *John Toland and the Deist Controversy.- A Study in Adaptations*, Cambridge: Harvard University Press, 1982, s. 4.

²³ Stephen H. Daniel, *John Toland: His Methods, Manners, and Mind*, Montreal: McGill-Queen's University Press, 1984, s. 36.

²⁴ Edward G. Ruestow, *Physics at Seventeenth and Eighteenth-Century Leiden Philosophy and the New Science in the University*, The Hague Martinus Nijhoff Publishers, 1973, s. 34.

²⁵ J.Samuel Preus, "The Bible and Religion in the Century of Genius", *Religion*, Vol: 28:1, 1998, s. 10,11.

ilişkinini de kaybetmeye başlamıştır. 19 Ağustos 1693 tarihli mektupta Furly, Locke'den Toland'a yeni bir iş için yardım ister ve şöyle der:

“Toland'ı James'in dönemindeki Papalığı reddeden özgür ruhlu ve zeki bir adam olarak görüyorum. Hiçbir insanın karşısında duramadığı Ruhsal Baskının boyunduruğundan kendini kurtarmış, ustalıklı becerisi ile büyük endişe ve felaketten sıyrılmıştır. Kim ne derse desin, onun yaşamında zor da olsa O bir daha asla boyunduruk önünde eğilmez...”²⁶

Locke'dan yardım alamayan Toland İngiltere'ye dönmüştür. Oxford ve çevresinde etkili olan Hristiyanlığın öğretilerine karşıtlık ile tanımlanan Sosyanizmin içinde kendisini bulan Toland, İncil'in rasyonel yorumlanması ve Tanrı'nın İncil'i insanın anlama yeteneğine uygun olarak dikte ettiği iddialarının tesirinde kalmıştır. Nitekim insanın aklının üstünde ve aklın karşısında hiçbir öğretinin İncil'de barınmayacağını savunan bu grup, aynı zamanda İsa'nın ilahiliğini reddederek onu Meryem'den doğan bir ölümlü olarak tanımlamıştır. Daha sonraki dönemlerde Kristoloji olarak karşımıza çıkacak bu tartışmalar İsa'nın tabiatı konusunda da çelişiklere ve birçok felsefi esere kaynak oluşturmuştur. Toland açısından Sosyanizm, onun Stephen Nye ile tanışması ile başlar. Nye'in 1687 yılında kaleme aldığı “Uniteryenlerin Kısa Tarihi ve Sosyanizm Denilenler” isimli eseri Toland'ın Hollanda'da edindiği öğretiler ile birleşerek insan aklının gizemlere karşı gelebileceği gerçeğini tekrar yorumlamasını sağlamıştır.

Deizm ve ateizm ile de suçlanan Toland, vahye dayanan dinlere karşı bir tehdit olarak algılanmıştır. Parlamento ve Din Komitesi önünde Toland'ın eserinin kendi tarafından yakılması ve küllerinin yere atılarak çiğnenmesi cezası 1697'de karara bağlanmış ve uygulanmak istenmiştir. Ancak Toland'ın İrlanda'ya kaçması ile kendinin de yakılması cezası yerine getirilememiştir. John Locke ile sınıf arkadaşı olan ilahiyatçı yazar Robert South, 1698 yılında yazdığı “Çeşitli Konular ve Durumlar Üzerine On İki Vaaz” adlı eserinin üçüncü cildinde Toland'ı “Müslüman Hristiyan” olarak suçlamıştır. South'un 20 Nisan 1694 tarihli “Gizemli Hristiyanlık ve Tanrı'nın Bilgeliği” isimli vaazına tepki olarak düşünülen “Gizemsiz Hristiyanlık” Toland'ın eserinin South'a karşı bir antitez oluşturduğu da iddia edilmiştir.²⁷ Birçok tarihçiye göre Toland “Gizemsiz Hristiyanlık” kitabını

²⁶ John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, London, 1690. The Correspondence of John Locke. 8. Volumes. ed. E. S. de Beer. Oxford: The Clarendon Press, 1967-89. s. iv: 724.

²⁷ Wigelsworth, a.g.e., s. 34.

Locke'un "Hristiyanlığın Akla Uygunluğu" eserine karşı bir cevap niteliği taşıdığını da belirtmiştir. Wigelsworth'e göre Locke ve Toland'ın kronolojik olarak yazdıkları kitaplardan birbirlerinden etkilenmediklerini söylemek pek de doğru olmayacaktır.²⁸ Ayrıldıkları tek nokta İncil'in aracı olmaksızın bireysel olarak anlaşılamayacağını Locke tarafından ifade edilmesiydi. Locke'a göre İsa Mesih bu aranan yardımcı ve aracı idi. Nitekim Toland için bireyin imanını sağlayacak tek şey dışarıdan bir yardım ve tesir olmaksızın akıl ve Tanrı'ya bireysel olarak anlama yetisinin farkına varılmasıydı. Bu aranan şartlar bireyde zaten bulunduğundan İncil'i anlamak ve yorumlamak kişinin kendi tasarrufunda düşünülmemeliydi. Locke'un sunduğu akıl ile Toland'ın varlığını kanıtlamaya çalıştığı akıl arasındaki fark; Locke için ahlak kurallarına uygunluğunun yanında İsa Mesih'e ihtiyaç duyulan akıl iken Toland için kişinin tümüyle kendi akli ile ulaştığı imana karşılık gelmekte idi.

"Locke, Tanrı'nın varlığına olan inancını ve bu kabulü de rasyonel temellere dayandığını ifade ederken. O, "her insanın kendisine verilmiş olan akıl ışığıyla her şeyi yaratmış olan, sonsuz kudret sahibi, ezeli-ebedî bir Tanrı'nın varoluşunu bilebileceğini" kabul etmektedir."²⁹ "Bir kısım insanların Tanrı'nın varlığına ulaşamamalarının sebebi ise akıllarını doğru ve yeterli şekilde kullanmamalarıdır."³⁰

Hristiyanlığa sonradan ilave edilen ve akla karşı gelen tüm öğretilere tepki gösterdiği "Bay Toland'ın Bir Savunması" adlı eserini yayımladıktan sonra 1702 yılında büyük suçlamalara sebep olan "Gizemsiz Hristiyanlık" eserini de ekleyerek tekrar basılmasını sağlamıştır. Toland sadece din üzerine eserler kaleme almamıştır. 1698 tarihli "Reforme Edilmiş Ordu" isimli kitabında daimi bir ordunun ülkenin refahı ve huzuru için gerekliliğini anlatmış, aynı yıl "John Milton'ın Hayatı" isimli yazısında Milton'ın hayatını ele alırken gerçek yazarının ispatına çalışmıştır. Bu basit tarihi bilgilerdeki aldatmacaların ve göz boyamaların mümkün kılındığı bir anlayışta birçok konuda olduğu gibi din ve dini konularda da hile yapılabileceğini iddia etmiştir.³¹ Toland kaleme aldığı yazılarını sonraki dönemlerde de önce söylediklerine karşı cevap niteliğinde yazmış olması nedeniyle de farklı bir yazar ve düşünürdür. "Amyntor: Ya da Milton'un Hayatının Savunusu" isimli eserinde gerçek yazarını bulduğu "Icon Basilike'nin" içinde İsa, havarileri ve başka

²⁸ Wigelsworth, a.g.e., s. 36.

²⁹ Ahmet Cevizci, *Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, Asa Kitabevi, Bursa, 2001, s. 215.

³⁰ İsmail Çetin, *John Locke'un Tanrı Anlayışı*, Vadi Yayınları, Ankara, 1995, s. 104.

³¹ John Toland, *The Life of John Milton*, Printed By John Darby in Bartholomew Close, London, 1699, s. 91.

saygıdeğer insanlara ait olduğu düşünölen özelliklerin taklit ve uydurmadan başka bir şey olmadığını savunmuştur.

1702 yılında “Gizemsiz Hristiyanlık” a karşı bir savunma niteliği taşıyan “Vindicium Liberi vs Mr. Toland’ın Meclis Alt Kuruluna Karşı Savunması” eseri ile üzerine atılan tüm suçlamaları tek tek düzeltmeye çalışan Toland, açık sözlölük ile şunu ifade eder:

“Artık bu kitaba eklemeler yapmayacağımı beyan ederim. (Meclis Alt Kurulunun yükselttiği seslere cevap vermeyi bırakıyorum.) Karşı çıkan hiç kimseye savunma yapmayacağım. Tüm hazmedilmeyen noktaları, bütün ihtiyatsızlık ve düşüncesizlik yaşı olan 25 yaşına tekrar dönemeyeceğim için artık eserimin tamamını onaylamadığımı söylemek isterim.”³²

1704 yılında “Serena’ya Mektuplar” adlı eserini yayımlamıştır. Bu eserinde materyalist görüşe yaklaşmış olsa da eserinde öte dünya inancının temelini geleneklerde gördüğünü ifade etmiştir. Bruno’nun hareket ve cisim hakkındaki düşünceleri bu eserinde ortaya çıkmıştır. Ona göre cisim tektir ve hareket cismin tabiatındadır, ilişkisizlik söz konusu değildir. Toland’ın bu yaklaşımı cismin yine kendisinin kaynağı olduğu iddiası ile açıklanmaktadır. Bu bağlamda Toland, Newton fiziğini tamamen kabul etmiştir. “Serena’ya Mektuplar” eserindeki fikirleri Newton açısından da Ortodoks Anglikanlar arasında şüpheli olarak değerlendirilmiştir. Çünkü ilk mektuplarda Spinoza’nın doğa felsefesine ait konulara değinmiştir. Öte yandan insan aklının hurafeler ve ön yargılardan dolayı özgürleşemediğini de iddia etmiştir.

Ertesi yıl “Tam olarak Açıklanmış Sosyanizm” adlı eserinde Sosyanist olduğuna dair deliller ortaya atılmış, Panteizm terimini ilk kez kullanmıştır. Sosyanizm’e göre, dinsel doğruların ölçüsü, bütün doğruların ölçüsünde olduğu gibi akıl olmalıdır. Aslında bir Rönesans düşüncesi olan sosyanizm, genelde Hristiyanlık dinini, özeldenyse Katolik mezhebini akıl ile ayıklama çabasındadır. Dinin usa aykırı öğelerini dışarıda tutar. Sosyanizm, farklı din ve mezhepler arasında ussal anlamda birleştirici bir rol oynamaya çalıştığından Toland’ın semavi dinlerin birbirinin devamı niteliğinde olduğu savı ile de desteklenmiştir. Keza Toland için, İsa ile Tanrı’nın ya da Kutsal Ruh’un aynı özden olmadığına dayanan sosyanizm fikrine göre üçleme, İsa’nın ölümü ve acı çekmesi gibi inançların insanların kurtuluşu için bir anlam ve kutsallık barındırmamaktadır.

³² John Toland, *Vindicium Liberi vs Mr. Toland’s Defence Of Himself, Against The Late Lower House Of Convocation, And Other*, Printed For Bernard Lintott, London, 1702, s. 105.

Sosyanizm, Toland'ın Yeni Ahit'i tekrar okuyarak ve açıklayarak hakiki Hristiyanlığı arama çabasında da etkili olmuştur.

Siyasi, edebi ve teolojik çalışmalar yapan Toland, vaftiz ismi Janus Junius ile Roma Kilisesi ve din adamlarını mizahi bir dil ile eleştirdiği eseri “Pantheisticon: Siva Formula Celebrandae Sodalitatis Socraticae”i Latince yazmış, ölümünün ardından 1751 yılında eseri İngilizceye çevrilerek “Tümtanrıca ya da Sokratik-Toplumların Kutlama Biçimleri” adı ile basılmıştır. Pagan yazarların ayinlere ait yazılarını eleştiren yazar, başlığı ile de eleştirilerin odağı olmuştur. Toland'ın Panteizm kavramını Spinoza'nın felsefesini tanımlamak için kullandığı iddiaları onun ateizm ile suçlandığı da döneme damgasını vurmuştur. Farklı konuları eleştirdiği yazıları ve eserleri Toland'ın yaşadığı sürede karşısına çıkan olaylara verdiği tepki ile kaleme alınmıştır. Ekonomik sıkıntılar içinde olduğu dönemde bile savunduğu ilkelerden duruma göre vazgeçmiş gibi gözükse de kanıtlamaya çalıştığı birçok hususun halka ulaşmasında başarılı olmuştur. Yaşamının son dört senesini güneybatı Londra'da bulunan Putney'de geçirmiştir. Aralık 1721'de Londra'nın kirli havası sebebiyle hastalığı ağırlaşmış olmasına rağmen sağlık alanındaki çelişkileri ve ümitsizliği anlattığı “Doktorsuz Tıp” isimli eserini kaleme almıştır. Büyük yoksulluk içinde geçirdiği ömrü, “Ölümünden sonra da isminin yazılacağı bir mezar taşı olmayışı ve sadece ölümü istiyorum cümlesi ile trajik ve zamansız bir şekilde 11 Mart 1722 Pazar günü, 53 yaşında vefatı ile son bulmuştur.”

Kendisi tarafından yazılan mezar taşı yazıtında özgür ruhunu, öğrenmeyi ve seyahatlerini ve dünya ile barışı ve huzuru anlatmıştır. Britanya Müzesi'nde yer alan bu yazının Pierre Des Maizeaux ya da Fransız bir göçmen arkadaşı tarafından gün yüzüne çıkarıldığı ve son iki satırının tamamlandığı söylenmektedir:³³

“İşte burada John Toland yatmakta
İrlanda yakınlarındaki Erry'de doğan
Gençken İskoçya ve Hollanda'da okudu
Yetişkinliğinde Oxford'da,
Birkaç kez Almanya'da görüldü
Erginlik yaşlarını Londra'da harcadı
O, özgürlüğün savunucusuydu
Bir Öğrenme Aşığı
Hakikat sözcüsü

³³ Daniel, a.g.e., s. 13.

Ama kimsenin yandaşı ne de kimseye muhtaç
Ne bir kaş çatma ne de bir servet
Seçtiği yoldan onu döndürebildi
Onun ruhu kendisinden doğduğu
Ruhani babası ile birleşti
Bedeni aynı şekilde doğaya karıştı
Annesinin kucağına uzandı
Fakat o her zaman yeniden doğmuştur,
Artık aynı Toland değildir.
30 Kasım 1670'de doğdu
11 Mart 1722'de öldü
Onu daha çok anlamak istiyorsan
Yazılarını araştır"³⁴

Görüldüğü üzere “Diğer özgür filozoflar gibi Toland’ın ne olmadığını tahmin etmek ne olduğunu anlatmaktan daha kolay olur.”³⁵ Toland, 17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılın başlarına ismini yazdıran önemli bir düşünürdür. Kendine özgü yarattığı kavramlar ve fikirler ile Tanrı, Hristiyanlık, İsa ve İncil gibi o döneme kadar yıkılamayacak birçok tabuyu rasyonel bir bakış açısı ile yorumlamıştır. Doğa filozofu olarak tanımlandığında doğa felsefesine dayalı bir iman ve akıl ile desteklenen bir doğa anlayışını benimsemiştir. Newton fiziğini eleştirirken yine tanrı kavramı ve tanrının gücü konularında ondan destek almayı da ihmal etmemiştir. Her ne kadar deistik doğa felsefesini savunduğu söylene de deizmin Tanrısına benzemeyen bir Tanrı inancına sahip olmuştur. Çünkü ona göre Tanrı yarattığı her insana kendisini anlamasını sağlayacak yetiyi adaletli olarak vermiştir. Hayat boyu savunduğu dini hoşgörü ve bilginin, insana ancak akıl ile ulaşabileceği düşüncesini hakiki Hristiyanlığı anlamak ve yorumlamak için de kullanmıştır. Reform Hareketlerinden sonra İncil’i farklı bir anlama tekniği ile okumak, aynı zamanda doğayı ve insanı da rasyonel bir zeminde okumayı gerektirmiştir. Hurafe, gizem ve ön yargılar ile kirlenmiş ve bozulmuş her bir konu, din dahi olsa Toland için eleştirilmesi ve temizlenmesi gereken en önemli noktadır. Bir bakıma yararlı ve yararsız bilgi ayrımı da yapan Toland, hiçbir açıdan bir akımın öncüsü ya da sözcüsü olarak incelenmemelidir.

³⁴ Daniel, a.g.e. s. 13- 14.

³⁵ Abel Boyer, *The Political State of Great Britain*, cilt: XXIII, London, 1722, s. 342.

BİRİNCİ BÖLÜM

TOLAND'IN DİN-AKIL İLİŞKİSİNDE

HRİSTİYANLIK ELEŞTİRİLERİ

1. JOHN TOLAND'A GÖRE DİN KAVRAMI

1.1. Toland'ın Eserlerinde Din Kavramının Aydınlatılması

Din düşüncesinin nasıl ortaya çıktığına ilişkin çeşitli görüşler ortaya konmuştur. Bu düşünce tarihsel süreç içerisinde ilkel kavimleri göz önünde bulundurduğumuzda ilk insanların kendilerinden üstün varlık ya da anlayamadıkları her türlü doğa olaylarına inanma ve boyun eğme şeklinde gelişmiştir. Beşeriyatından farklı olan her türlü nesneye bir kutsallık ve yücelik özelliği tasavvur ederek inanmışlardır. Dini inançlar ve insanoğlunun yaratılmış olduğu hissiyatı, onu tanrı fikrine sevk etmiştir. Bu çoğu zaman maneviyatı doyuran bir ihtiyaç olarak giderilmeye çalışılmıştır. Dinin insanlık tarihi kadar eski olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Dinin başlangıcından beri din üzerine tartışmaların ve düşünmenin de var olduğunu kabul edersek insanın din ile ilişkisi kendi özünde de mevcuttur. İnsanoğlu ihtiyaçlarını giderebildiği kadarıyla hayatta kalmayı başarabilen, diğer canlılardan akli yetkinliği ile ayrılabilir. Zira insan yaratılışı gereği kutsal varlığı tanımaya çalışmak, ona inanmak, bağlanmak ve sığınmak güdüsü ile donanmıştır. Başka bir canlı da bu kendini, üstün varlık ile ilişkilendirmeye çalışma eğilimini göremeyiz. Bu bakımdan “Din üç büyük eski uygarlık dilinden Yunancadaki anlamı korku ile karışık saygıdır. Latince ‘religio’, Tanrı’ya karşı saygıyla karışık bir bağlılık duygusunu da ifade eder. Arapçada din kelimesinin üç anlamı vardır. Arabi ve İbrani dillerinde ‘hüküm’ manasını taşıırken Arapçada din kelimesi ‘gelenek ve adet’ anlamında kullanılırdı.”³⁶ Görüldüğü üzere dinin tanımı ve insanların varoluşlarını anlamlandırma ve sürdürme çabaları tanrı tasavvuruna ait birçok teoriyi de ortaya çıkarmıştır. “Tanrı düşüncesi, insanların üzerinde kafa yorduğu bir konudur. Çünkü

³⁶ A. Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1969, s. 30.

dinsel bütün tartışmalar veya söylemler bir şekilde Tanrı'yla ilişkilidir.”³⁷ Bu durumu eski Yunan filozoflarından Plutarhos şöyle dile getirmiştir: “Dünyayı dolaşınız, duvarsız, edebiyatsız, kanunsuz, servetsiz şehirler bulacaksınız; fakat mabedsiz ve mabudsuz bir şehir bulamayacaksınız.”³⁸

Din ve tanrı kavramının felsefeye nakledilmesi ilk olarak antik Yunan Felsefesinde karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde birçok tanrıdan bahsetmek mümkündür. Tanrıların insani özelliklerinin yanı sıra tanrısal, mitolojik birer kahraman niteliği taşıdıkları da düşünülmüştür. Aristoteles'in Tanrısı ise âlemin yaratıcısı değildi. O, sadece bir “İlk Muharrik” idi ve yaratma özelliği olmayan bir üstün varlıktı. Ortaçağ'a gelindiğinde din kavramı kapalı bir kutu idi ve anahtarı sadece Tanrı tarafından tayin edilmiş imtiyazlı bir grup din adamında idi. Tanrı'nın iletlediği din bu araçlar tarafından halka aktarılmakta ve hatta günahlarını bile bu araçlar ile ödemekte idiler. Patristik dönemin etkisi ile kilise ve Kilise Babaları'nın egemenliği tüm inanç ve adanmışlığı ile bütünleşen Orta Çağ skolastisizmi Aydınlanma Çağı'na davetiye çıkarmıştır. Bildiği her şeyden şüphe eden Descartes Tanrı'nın varlığı konusunda hemfikir olmuştur. O, hiçbir zaman Tanrı'nın varlığını reddetmemiştir aksine cennet ve cehenneme de inanmıştır. Kilise ve din adamlarının kendileri haricindeki kimseler tarafından bilinemeyecek, ulaşılamayacak birçok dini öğretiyi bizzat ilahi güçleriyle dini kontrol altına alma zorlamalarına karşı çıkan ve kilisenin gizemini yok eden fikirleri ile Descartes, Aydınlanma Dönemi'nin mekanizmini hazırlayan bağımsız, otonom evren görüşünü, tabiat yasaları ile açıklamaya çalışırken dinin doğallığına da zemin hazırlamıştır. 17. ve 18. yüzyıla gelindiğinde din ve Tanrı kavramı sorgulanabilir bir mesele olmuştur. Coğrafi Keşifler ve bilimin ilerlemesi ile aydınlanan insanoğlu din olgusunu yaşadığı dönem itibariyle eleştirmeye ve açıklamaya bazen de yok saymaya başlamıştır. Aydınlanma din ve kilise eleştirisi gibi görünse de altında yer alan gelişmeler ve mevcut dini yapıların sürdürülebilirliği sorunsalı da döneme damgasını vurmuştur. Ruhban sınıfının Tanrı, inanç ve bilgiyi insan aklı ile değil, vahiy ve ilahi akıl ile hâkimiyeti Orta Çağ'ın anlayışı idi. İşte bu sebeple “Akıl Çağı” olarak da adlandırılan “Aydınlanma Çağı ve Felsefesi” dini değerlere göre şekillenmeyen aksine

³⁷ Turan Koç, *Din Dili*, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1995, s. 23.

³⁸ Ahmet Kahraman, *Dinler Tarihi*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1984, s. 14.

insanı ve insan aklını merkeze alan, Tanrı ve doğayı bu çerçevede yorumlayan düşünürler ile çizgisini devam ettirmiştir.

Bu bağlamda; Toland belki de İrlanda tarihinde yer alan en ilginç kişiliklerden biri olmuştur. Çocukluğundaki bilinmezlikler, gençliğinde ve ileriki senelerde yazacağı birçok yazıda farklı düşünceler sergilemesine sebebiyet vermiştir. Aydınlanma döneminin az tanınan şahsiyeti Toland, tüm dinlerin ortak dili olmasını destekleyen görüşleri bakımından liberal olarak değerlendirilebilir. Doğal olanı ve tüm insanlığı birleştirici görüşünü şöyle ifade etmektedir:

“Gökyüzü benim babam; yeryüzü annem; dünya benim ülkem ve bütün insanlar benim kardeşimdir.”³⁹

Toland’ın din kavramı aslında tüm yönleri ile vahiy, peygamber, kutsal kitap ve ibadet gibi dini içerikli konuları içerir. Onun görevi bunların ne olduğunu izah ederken Hristiyanlığın içinde bulunduğu baskı ve bozulmuşluğa duyduğu öfkeyi de eserlerinde işlemektir. Aklın kullanımı din için hiçbir tehlike arz etmediği gibi aklın kullanılmaması Toland için bir eksikliklerdir. “Zira Tanrı, insanın kendi aklını kullanmasından oldukça memnun olacaktır.”⁴⁰ Dinin tanımını yaparken Toland, araştırma ve incelemenin anlamayı da kapsadığını vurgulayarak iletişime geçmenin en iyi yöntemini insanın hakikate kendi imkânları ile ulaşması olduğunu, bunu da iyi niyetli Hristiyan’ın bizzat kavraması gerektiğini belirtmiştir.

J.N. Duggan’ın “John Toland: İrlanda’nın Unutulmuş Filozofu ve Bilgini” isimli çalışmasında Toland, İrlanda’nın tüm öğrenilmiş ve basmakalıp fikir ve dini hükümlerine “yabancılaşmayı başaran” özgür bir düşünür olarak tanımlanmıştır. Toland’ın asıl amacı hiçbir dini, özellikle de Hristiyanlığı yeniden inşa etmek ya da kendi dinini öne sürmek değil aksine görevinin dini kökten temizleyerek ve sistem içindeki tutarsızlıkları gün yüzüne çıkararak saf ve doğal dini bularak muhafaza etmek olduğunu ileri sürmüştür. Eserlerindeki söylemleri çerçevesinde kendi iradesi ile hiçbir platformda yer almayı kabul etmemiştir. Bu sebeple Toland’ın din kavramının özünü sağlam temeli olan bir Hristiyanlık olarak tanımlayabiliriz. Boyer’e göre: “Diğer özgür filozoflar gibi Toland’ın ne olmadığını tahmin etmek ne olduğunu anlatmaktan daha

³⁹ J.N. Duggan, *John Toland: Ireland’s Forgotten Philosopher, Scholar, ... and Heretic*, E-Book Edition, Published by The Manuscript Publisher at Smashwords, 2010, s. 11.

⁴⁰ John Toland, *Christianity not Mysterious*, London, s. viii.

kolay olur. Buradaki kesin mesele onun, ne bir Yahudi, ne bir Müslüman ya da bir Hristiyan, Deist, Panteist, Hobbes veya Spinoza taraftarı olmayışıdır.”⁴¹

Din kavramının özgünlüğünün ve saflığının vazgeçilemez bir özellik olduğunu vurgulayan Toland, kişinin kendi özgür iradesi ile inancını bulabileceğini, hiçbir aracının anlatımına ya da yorumuna gerek olmayacağını “Gizemsiz Hristiyanlık” isimli eserinde:

“Din, kaprislerimiz ya da arzularımız ile şekillenemez, din, kişisel tasarımlarımız ile yargılanamaz; şayet öyle olsaydı kişi sayısı kadar ibadet olurdu. Zira din, aynı yazarının Tanrı olduğu gerçeği gibi her zaman aynıdır.”⁴² ifadeleri ile açıklamıştır.

Din kavramının anlaşılmasının ve yorumlanabilmesinin mümkün kılındığı bu dönemde Kant 1784 yılında yazdığı "Aydınlanma Nedir Sorusuna Yanıt" adını taşıyan kısa yazısında Aydınlanmanın çerçevesini çizmektedir. Toland'ın akla duyduğu güven aynı özellikleri ile Kant'a benzemektedir. “Kant'a göre insan doğası gereği aklına uygun yaşayacak duruma gelmiştir. Ama korkaklık, tembellik ve bir de aklına uymadan, kendisi olmadan yaşamının rahatlığından ötürü kişi kendini kimi yetkelere bırakıverir.”⁴³ Toland'ın evrensel aklın tüm dini metinlerdeki öğretileri anlama çabasında yeterli olduğunu söylemesi diğer bir açıdan kendi ifadesi ile kilisenin şimdiye kadar yapmış olduğu ‘din ticareti’ne de eleştiri getirmiştir. Bu bağlamda, İncil'deki metinlerin ne Batıya ne Doğuya, ne Ortodoks'a ne Aryanlar'a, ne Protestan'a ne de Katolik'e ait olmadığını savunduğu görüşü ile Hristiyanlığın özündeki İsa Mesih ve havarilerinin inandığı Hristiyanlığı desteklemesinin de göstergesi olmuştur. Aklın rasyonel temellere dayandırılmasını ve dini inanışlarda aklın tecrit fikrine duyduğu öfkesi, kilisenin temel öğretilerini dayandırdığı sorgusuz ve gizemli inanışları ile ters düşmüştür. Bu sebeple herhangi bir dine mensup olmadığı ile suçlanmıştır. Aksine Toland'ın dine duyduğu saygı ve anlatmaya çalıştığı Hristiyanlık bağlamında onu bu şekilde yargılamak pek de doğru olmayacaktır. Dinsizlik ile suçlandığı süreçte şunları dile getirmiştir: “İngiltere Kilisesi'nin hiçbir öğretisine kesinlikle bir söz etmedim...

⁴¹ Boyer, *The Political State of Great Britain*, s. 342.

⁴² John Toland, *Christianity not Mysterious*, s. xii.

⁴³ Atilla Erdemli, “Aydınlanma Filozofu Olarak Descartes”, *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi Arşivi*, 2013, s. 100.

Ulusal Kilise'ye hem saygı gösteriyorum hem de kabul ediyorum.”⁴⁴ Öte yandan eserlerine yöneltilen eleştirilere cevap niteliği taşıyan “Vindicius Liberius” isimli savunmasında Toland, Tanrı'nın hikmeti, inayeti ve kudretinden, sıfatları ve varlığından şüphe duymadığını ve doğrudan veya ima yoluyla yapılan bu suçlamaları da nefretle karşıladığını özellikle ateizm ile ilgili olanların da yersiz ve ispata muhtaç iddialar olduğunu⁴⁵ beyan etmiştir.

Toland'ın şiddetle kendini ve “Gizemsiz Hristiyanlık” isimli eserini savunduğu “Vindicius Liberius”da, Meclis Alt Kurulu'na ve üyelerine çeşitli mektuplar aracılığı ile sitemlerini de iletmiştir. “Ateist ve nefret uyandırıcı bir kitabın yazarı”⁴⁶ olduğu iddialarının yanı sıra renginin ne olduğunun bilinmezliği ya da bir örgütün başı⁴⁷ olabileceği şüphesi ve alenen onun lanetlenmiş bir adam olarak halka sunulması Toland'ın dine bakış açısı konusunda daha net bir tavır sergilemesini sağlamıştır. Zira bir önceki eserinde kim olduğunu anlattığını düşünse de anlayamadığını fark ettiği bu eserinde, kısa ve net cümleler ile halkın ve kurul üyelerinin karşısında kesin yargılara ulaşmayı amaçlamıştır.

Ona yapılan bu saldırının sadece Hristiyan dinine değil; insan doğasının haysiyetine ve ortak akla yapılan bir dikteden başka bir şey olmadığını⁴⁸, Kilisenin ve bazı iftiracıların kendisini dinsizlik ile suçlamasının onun için ağır bir eleştiri sayıldığını, bunun yanı sıra “dini anlamak ve dini keşfetmek çabasında”⁴⁹ olduğunu da tekrar açıklama gereği duymuştur:

“Bu suçlamanın doğruluğunu kesinlikle reddediyorum. Kitaplarımın hiçbir bölümünde Hristiyan dini ya da üç inanç ile ilgili ne bir gerekçe ne de bir çarpıtma söz konusu değildir. “Gizemsiz Hristiyanlık” kesinlikle herhangi bir öğreti ya da üç inanç ile ilişkilendirilemez ve doğrudan teslise saldırı olarak değerlendirilemez; açıkça Sosyanist ilkelerini savunmaktadır... Genel olarak kitabım Hristiyan Dinini sorgulamaktan çok uzaktır aksine Hristiyanlığa bilerek ve isteyerek hizmet etmektedir.”⁵⁰

⁴⁴ John Toland, *Tetradymus*, Printed and sold by J. Brotherton and W. Meadows in Cornhill, London, 1720, s. xviii.

⁴⁵ Toland, a.g.e., s. 18.

⁴⁶ Toland, a.g.e., s. 4.

⁴⁷ Toland, a.g.e., s. 5.

⁴⁸ Toland, a.g.e., s. 6.

⁴⁹ Toland, a.g.e., s. 16

⁵⁰ Toland, a.g.e., s. 18.

Toland kendisine yöneltilen iddialar ile ilgili dileyeyeceği tek özrün "Gizemsiz Hristiyanlık" kitabını yazdığı gençlik yıllarındaki yaşı olacağını söyleyerek hiçbir suçlamayı kabul etmemiştir. Çünkü 25 yaşında yazdığını söylediği eserinin kendisine doğrultulmuş bir silah olarak çıkmasına bir anlam verememiştir. Zaten onun dinsiz ya da Hristiyanlığa bir tehdit olduğunu söylemek ona yapılacak en büyük haksızlık olacaktır. Her fırsatta niyetinin sadece bozulmuşluklara, çelişiklere ve belirsizliklere kasten itilen Hristiyan dinini, kaleminin gücü ile aldatmacalardan temizlemekten başka bir şey ifade etmediğini vurgulamasıdır. Buradan hareketle dini inanışının sorgulanmasına da cevap vermiştir:

“Yazdıklarımın suçlanmaya değer hiçbir şey yoktur. Hiç kimse bana Hristiyan Dinini anladığım ve ikrar ettiğim için öfkelenemez. Ne kadar anlaşılmaz gözükse de eğer bir kişi bir konuyu kavramış olsa eminim o konu hakkında söyleyecekleri ve inanmak için nedenleri olurdu. “Özür” kısmında kitabımın tartışmalı olduğu bölümleri anlattım. İlkelerim hatalı, yazdıklarım yetersiz olabilir ama niyetim güvenilir ve inançlara sadık olmaktır.”⁵¹

Meclis Alt Kurulu’na yazdığı mektuplardaki dili de John Toland’ın din ile ilgili görüşüne bir perde aralamaktadır. Hiçbir dine mensup olmadığı eleştirilerine cevap verdiği mektuplarında kendi ifadesi ile “İngiltere Kilisesi’nin bir ferdi”⁵² olarak kullandığı dil ve üslup onun Hristiyanlığa duyduğu saygının da bir göstergesi olarak düşünülebilir. Mektuplarına “saygıdeğer/sayın” ile başlaması ve “en hürmetkâr kulunuz” ile bitirmesi kitabının sansürlenerek yakılacağı iftiralarına cevap verecek bir düşünür için pek de kolay olmamıştır.

Hristiyanlık dinine zarar veren, onu gizemli bir dini inanışa götüren şeyin papazların icraatları ve hırsları olduğuna inanan Toland, dinin bozulup paganizme dönüşmesini de bu sebeplere bağlamaktadır. Ona göre dinini yeni değiştirmiş kâfirlerin esas amacı, Hristiyanlığı ve İncil’in tesis ettiği açık ve saf tabiatı, batıl inanışlar, gizemler ve gereksiz ibadetleri ile zedelemeye çalışmaktan başka bir şey değildir. Bununla birlikte Vaftiz ve Aşai Rabbani Ayini ilk halinden oldukça farklı bir hale getirilmiştir. Asli Suç ile doğan her Hristiyan’ın doğumunun sekizinci günü bu suçtan arınması için yapılan vaftiz, özellikle Toland’ın dikkat çekmek istediği diğer bir konudur. Çünkü vaftize yapılan farklı amaçlardaki eklemeler hem insana doğuştan suçlu

⁵¹ Toland, *Vindicius Liborius*, s. 19.

⁵² Toland, a.g.e., s. 26.

olduğu öğretisini vermek hem de dine sonradan eklenen bazı uygulamalar ile bu suçtan kurtulmasını sağlamak “saçma ve canavarca bir dönüşüm öğretisi”⁵³ olarak tanımlanmıştır. Din adamları bunu kasıtlı olarak yapmışlardır; çünkü bu sayede kurmak istedikleri ilahi ve gizemli otoritelerini günah ve tövbe ikilemi içinde sağlayabilmişlerdir. Böylece insan hem doğuştan günahkâr hem de tövbekâr olarak kendini bir çıkmazın içinde bulmuştur.

Bütün bu sonradan dine yapılan eklemeler ve ibadetler “Roma Kilisesi’ndeki Ruhban Sınıfının kurmaya çalıştığı ruhsal imparatorluğun ayak sesleri”⁵⁴ olma özelliği taşımaktadır. Zira insanı din kavramından uzaklaştıran ve hataya sevk eden bu tür hırslar Papalığın ortaya koyduğu çelişkili durumlardır. “Hristiyanlığın saf ilk tesisi bu sebeple paganizme doğru bozulmalar yaşamıştır.”⁵⁵ Çünkü din kavramı, insanlık için ilk kurumsal oluşum olarak adlandırılabilir. Aydınlanma dönemine kadar eleştiriye kapalı bu kurum öylesine bozulmalara ve keyfi düzenlemelere maruz kalmıştır ki dinin öz yapısı da zedelenmiştir. Bu bağlamda, Toland’ın din kavramında eklemeler, düzeltmeler ya da bozulmalara yer olmadığı gibi bunların belli bir amaca hizmet eden kasti uygulamalar olması da din kavramının korunmaya ve açıklanmaya muhtaç olduğu gerçeğini değiştiremez. Her ne kadar doğrudan açıklamalar yapmış da olsa asıl fikirlerini papalığı eleştirdiği savunmalarından yola çıkarak bulmaktayız. Rönesans’ın hümanistlik vurgusu, insanı merkeze yerleştiren ve insanın yeni olanı arama çabası din ve dini inanç bağlamında da etkili olmuştur. Bu arayış içinde insanoğlu akli sayesinde dini otoritelerin baskısından kurtulmanın yolunu din kurumlarını ve kilise baskısını reddederek onları bertaraf etmeyi tercih etmiştir. Akli temel alan anlayış tekrar canlandırılmış, insanlık kilisenin esaretinden kurtulmaya çalışırken “Doğal Din’e” yönelmiştir. “Tabii Din” olarak da adlandırılan bu inanışta esas olan insanın doğasına yapılan vurgudur. İnsan doğası gereği usa sahip bir varlıktır ve bu yetisi ile doğal yollardan Tanrı’nın kurduğu düzene erişmeyi becerebilecek güçtedir. Zaten Doğal Din, her insanda bulunan bir düşünce olduğundan herhangi bir öğretiye, mucizeye ve dogmaya ihtiyaç duymadan tabii olarak Yaradan’a ulaşacaktır. Aksi takdirde hakikatin yüzeysel çekişmeler ile temellendirilmeye çalışılması kesinlik ve kuşkusuzluk niteliği taşıması gereken din fikrinin tahrifatına yol açmaktadır.

⁵³ Toland, a.g.e., s. 98.

⁵⁴ Toland, a.g.e., s. 99.

⁵⁵ Toland, a.e.

“Tetradymus” isimli eserinde kendi din tanımını tekrar ettiğini vurgulayarak, “hiçbir eserinde din düşmanı olmadığını, aksine dinin, yozlaşmış ilaveler ve cahil/bilgisiz çıkarıcı kimselerin ayrıştırmaları olmaksızın ilk öğretilmiş halinde saf ve mükemmel olacağını”⁵⁶ söylemiştir. Eğer İncil dinin tek temeli ve örneği olarak muhafaza edilebilseydi, kâfirler ya da Yahudiler tarafından ibadetler ve kaideler kontrol edilmeye çalışılmasaydı, Kilise’nin hiçbir tutumu Hristiyanlığı bu tür sahtekârlıklar ile lekeleyemezdi. Toland, “Roma Kilisesi’nin ve bazı Doğu mezheplerinin de içinde olduğu cehaletin, sahtekârlığın ve zorbalığın Paganlıktan daha kötü olduğunu, her ne kadar İsa’nın ismine sahip çıkılmış bile olsa hiçbir batıl inanışın temizlenmesine katkı sağlayamayacağını”⁵⁷ öne sürmüştür.

Reform hareketlerinin sebepleri arasında din adamlarının baskıcı tutumları, Kilise’nin Endüljans ile halka para karşılığı günah çıkararak toprak satmaya çalışması, Engizisyon ile verilen katı cezaları ile dinden bile çıkarma yetkisi karşısında Toland’ın kiliseye karşı, insanın doğuştan günahkâr olmadığını haykıran yenilikçi ve muhalif görüşü tümüyle Hristiyan inancını sömürüden kurtarmaktı. Buradan hareketle, hiçbir zaman kilisedeki huzuru kaçırmak ya da insanların zihinlerini karıştırmak niyetinde olmadığını savunan Toland, kitabına atfedilen ‘skandal’ kelimesine de anlam verememiştir. “Gizemsiz Hristiyanlık” kitabının son sayfalarında kendini şöyle ifade etmektedir:

“Yeni Ahit’in öğretilerinin anlaşılır, mümkün ve Tanrı’nın en değerlisi olmasının yanında insana en üstün yarar sağlayan olduğunu kanıtlamak benim şimdiki amacımdır. Bazıları bana teşekkür etmeyecek bu da mümkün ve bazıları bana söylediklerim için kâfir diyecek. Tanrı biliyor; bu benim görevim, kimsenin beğenisine gerek yok. Pavlus’a dahi takılan bu kâfir lakabını artık çok ucuz ve komik buluyorum. Ben ORTODOKSLUĞU bilmem ama HAKİKAT’İ tanırım.”⁵⁸

Toland’a göre din kelimesi başlığı altında bazı farklılıklar ile karşılaşabiliriz. Ancak tüm dünyada insanların büyük çoğunluğu birçok mesele de olduğu gibi din konusunda da bir yönlendirmeye ihtiyaç duymuşlardır. Bu dini fikirleri ya kabul etmişlerdir ya da hatalı bulmuşlardır ama sonuçta uygulamışlardır. Bu sebeple Toland’a göre:

⁵⁶ Toland, *Tetradymus*, s. xvii.

⁵⁷ Toland, *Vindicius Liborius*, s. 100.

⁵⁸ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 172.

“Din, insanlar ve devletler için ulusal olmalıdır. İbadetler bir düzen içinde hoşgörü ve denetim altında sivil hükümdarlıklar tarafından garantiye alınmalıdır. Aksi halde bunu iş edinen kişiler insanların mutluluğunu yok sayacaklardır.”⁵⁹

Dini inancı ile sorgulanan bir düşünür olarak açık yüreklilikle Hristiyan dinine mensup olduğunu belirtmiş olmasına rağmen İngiltere Kilisesi’ne bağlılığını ifade ettiği yazılı eserinden sonra bile “Rezil Haydutlar”⁶⁰ yaftası takılan diğer filozoflar gibi anılmıştır.

Çağdaşlarının aksine çelişkilerden kaçınmayan Toland, özünde modern ve laik bir din anlayışının kavranması ve uygulanması gerektiğini görev edinmiştir. Çünkü din kavramı bireyin kendi aklı ile ilahi varlığa ulaşma çabası iken, aracı ve farklı kesimlerden yükselen özünden uzak söylemler nedeniyle birey kendi kavradığına değil ona sunulana inanarak çoğunluğun da yaptığı gibi kendini güvence altına almayı tercih etmektedir. İşte bu noktada Toland, bu kişilerden ayrı düşünülmelidir:

“Hakikatin ve hürriyetin savunucusu ve destekçisi olarak, hiç kimsenin ne yanaşması ne de destekleyici olmuştur. Kendi isteklerini hiçe sayarak insanlığın iyiliği için çıktığı doğru yoldan hiçbir itham ve haksızlık onu alıkoyamamıştır.”⁶¹

Toland için aklın ilkelerine dayanan ve maddesel bir dinin varlığı, hurafeler ve ön yargılar gibi insanın kendisinin isteği ile şekillenebilecek bir yapıya sahip olma isteği ile çelişmektedir. Bu bakımdan çelişkilerin olduğu bir din, imanı da zedelemekte ve hakikatten uzaklaşmaya, sonradan eklemelere, korkuya ve baskıya dönüşmektedir.

1.2. Toland’ın Akla Duyduğu Sonsuz Güven

Aklın ön plana çıktığı dönem olarak adlandırılan Akıl Çağı, Toland için de önemli bir dönüm noktası olmuştur. Özellikle 17. yüzyıl Felsefesi Batı ekseninde gelişen önce Rönesans ve Reform daha sonra ilerlemesini sürdüren Coğrafi Keşifler, Doğu dünyasının tanınması ve ekonomik-siyasal faaliyetlerin bilim ile perçinlendiği bir farkındalık değişimini ortaya çıkarmıştır. Felsefe alanındaki değişimleri zihniyet dönüşümleri izlemiştir. Toplumsal hayattaki dengelerin yeniden inşa edilmesi ile bireyi yakından ilgilendiren din olgusu ve dini hayat da yeni yorumlamalara neden olmuştur.

⁵⁹ Toland, *Vindicius Liborius*, s. 107-108.

⁶⁰ Leslie Stephen, *History of English Thought in the Eighteenth Century*, 1. Cilt, London, 1876, s. 91.

⁶¹ Duggan, *John Toland: Ireland’s Forgotten Philosopher, Scholar,... and Heretic*, s. 33.

Platon ve Aristoteles'in etkisi tüm Batı coğrafyasında hızla gelişirken insan aklını merkeze alan hümanizm anlayışının doğuşu Hristiyanlık içinde tartışmalara sebep olmuştur. Akıl ve inanç arasındaki problemleri ilişkinin sorgulanabildiği bu dönemde inançsal doğruların kesin olduğu ve inancın anlaşılması için aklın inanca hizmet etmesi gibi dogmatik öğretiler yıkılmaya başlamıştır. Aquinalı Thomas'ın inancın Tanrı'yı, aklın ise Tanrı'nın yarattıklarını bilmek ile eşdeğer olduğunu savunduğu düşünce tarzı, akıl ile inancın bağımsız hareket edebildiği bir sürece dönüşmüştür. Düşüncel yapıdaki bu kopuş din felsefesinde de hareketliliğin meydana gelmesini sağlamıştır. Hristiyan Felsefesi'nin temelini oluşturan Skolastik felsefe, öğretileri akıl ile açıklama yolunu zorunlu kılarak Hristiyanlığın tüm dinsel kabullerini tümüyle akıl ile örtüştürme çabası taşımıştır. Toplumun ve bireyin tek belirleyicisi din olarak muhafaza edilmekte idi. Yapılan tüm bilimsel çalışmalar Hristiyanlığa sağlam zemin hazırlamak için araç vazifesi görmekte idi. Ancak akıl hala dinden bağımsız bir işleve sahip değildi. Din, akıl ve bilimi uzlaştırma gayretleri Aziz Augustine'nin "Hristiyan Öğretisi Üzerine" isimli eserinde "Tüm bilimler Hristiyan dininin yanında savaşıyor." söylemi ile makul deliller olarak sunulmakta idi. Hristiyan dini için aranan rasyonel temeller Aydınlanma Çağı bilim adamları sayesinde kapanması zor darbeler almıştır. Fizik, Astronomi ve Matematik alanındaki çalışmaları ile Newton, Dünyanın Güneş etrafında döndüğünü kanıtlayan Kopernik, kilisenin merkeziyetçiliğini Dünyanın yuvarlak olduğu ile ispatlayan Galileo bilime başvuran inanışlara farklı boyutlar kazandırmışlardır.

Bireyin ön plana çıkması, düşünürlerin kiliseye değil de doğa, deney ve gözlem ile açıklanabilir bir hayatı fark etmeleri ancak skolastik felsefeden uzaklaşabilmeleri ile gerçekleşmiştir.

Toland'ın dinin varlığını sorgulamaya başlaması ile karşısına çıkan ilk engel o döneme kadar etkisi çok güçlü ve köklü olan ruhban sınıfı ve kilise idi. Bunun sebebi kilise ve din adamlarının Hristiyanlığı taraflı ve siyasete bile müdahale eden bir din haline getirmiş olmalarıydı. Reform ile Katolik kilisenin bu bozulmuş haline, para karşılığı günah bağışlama belgelerine, Engizisyon Mahkemesi'ne karşıtlığı hazırlayıcı sebepler arasında düşünülebilir. Onun fikirlerine zemin hazırlayan bir diğer sebep ise Martin Luther'in 95 Tezinin Protestan Reformunun miladı olarak kabul edilmesi idi.

"Luther 1520 yılında yayınladığı "Hristiyan'ın Özgürlüğü Hakkında" başlıklı yazısında Hristiyan inancına sahip birinin bir yandan her şeyin "Özgür Efendisi" olduğu

ve kimsenin tebaası olmadığı, bir yandan da “Sadık Bir Kul” olarak herkesin tebaası olduğu üzerine kurulu bir anlayışı getirmişti. Luther bu teziyle insanın “içsel ve dışsal” yönüne ilişkin beraberinde pek çok sonucu da getirecek bir ayırım yapmıştır; bu ayırım, Hristiyanlığın merkezine inancı koyan Protestan teolojisinin temelini oluşturur: Buna göre ruhun (içsel) selameti için ne “eserler”, ne “yasalar” belirleyicidir, ne de kilise, yani “dışsal” olan hiçbir etken belirleyici değildir, sadece ve sadece inanç ve Tanrı’nın rahmeti geçerlidir.”⁶²

Bu sebeple daha önce evreni ve evrendeki her şeyi Tanrı’nın bir mucizesi ve gücü olarak anlatan kilise karşısında deney ve gözleme dayalı bir sistematığı olan bilim ile karşı karşıya gelinmiş ve halkın şahitlik ederek, gözlemleyerek ‘inanacağı’ bilime savaş açmak zorunda kalınmıştır. Toland’ın en çok tartışma yaratan eseri “Gizemsiz Hristiyanlık”ın ilk bölümünde, kitabını en çok güvendiği ve yoksunluğunun gerekliliğinden daha vahim ve tehlikeli sonuçlar doğuracağı kavram olan ‘Akıl’ ile başlatmasının tüm bu başkaldırıya bir destek olduğu da gözden kaçmamalıdır. Bundan sonra bahsedilecek akıl, sadece biyolojik açıdan bir tanımlamalar ve açıklamalar bütünü değil, aksine düşünme-kavrama yetisi veya daha üst seviyelerde aklın üstlendiği açıklamalar anlamına gelmektedir. Toland, kendisinin zorunlu olarak içine düşürüldüğü çelişkili durumu tartışabilmek için kanıtı ancak akıl ile ulaşabilmektedir. Bu nedenle kitabına akıl ve onun mahiyetini anlatarak giriş yapar; çünkü ona göre insanı Hakikate götürecek tek şey doğru bilgi ile edinilen akıl yürütme faaliyetidir. İnsan, nesnelere tanımlamak ve açıklamak için tanımlamalara ve açıklamalara ihtiyaç duymaktadır. Aksi halde karşısına çıkan canlı ya da cansız hiçbir nesneyi tanımlayamayacaktır. Bu bağlamda aklın belirsizliğe düştüğü anda karşımıza deneyim çıkar. Eğer insan maneviyatı soyut bir şey gibi algılama yanılığına düşerse burada akıl yürütmekten bahsetmek pek de doğru olmaz. Toland bunu şöyle savunmaktadır;

“Genel olarak altın fikri aslında aklımıza değeri ve damgası olan altın bir parayı getirmez yani içindeki özü kavrayamayız. Ancak nesneyi tüm yönleri ile akıl ettiğimizde onun altından yapılmış madeni bir para olduğu çıkarımına ulaşırız.”⁶³

Çıkarımlara insanı ulaştıracak bazı önemli noktalar mevcuttur. İki şey arasında bir bağlantı ve uygunluk söz konusu olursa ancak nesnenin özünden tanımını kavrayabiliriz. İnsanın doğası gereği biyolojik olarak nesnelere algıları veya fikirleri

⁶² Dirk Pilz, “Alman Dünyasının Tik Takları”, 2016, <https://www.deutschland.de>, (05.07.2016).

⁶³ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 8.

zihinde mevcut konumdadır. Kabul veya inkâr etmek, onaylamak ve yadsımak gibi zihinsel faaliyetler deneyim ile gerçekleşebilir. Ancak tecrübe sonucunda iyi ve kötüyü nitelendirerek karar verme yetisini elde edebiliriz. John Toland, buna “sağduyu ya da genel olarak akıl”⁶⁴ diye adlandırmaktadır. Toland’a göre bilinç bir çeşit algılama sürecidir. Çünkü fikirler akıl ile algılandığında eğer duyularda bir bilgi birikimi söz konusu değilse burada bilinçten bahsedemeyiz. “Sadece fikirleri algılamak idrak etmek değildir; zira akıl bu durumda pasif bir konumda olacağından duyular bilgi üretemeyecektir.”⁶⁵ Duyulardan edinilen veriler bizi bilmeye, kabul etmeye ya da reddetmeye götürebilir. Aslında Toland, zihnimize oluşan ön bilgilerin varlığını da bu noktada yok saymaz. Sadece ön bilgilerin varlığı ile de hakikate ulaşmak söz konusu olamaz. Bu etkisiz ve pasif durumdan insanı kurtaracak şey ancak insanın önbilgileri idrak ettikleri ile birleştirmesi ile ortaya çıkacaktır.

Toland’ın özü ve özden edinilen fikri bir akıl yürütme olarak değerlendirmesi Platon’un idealar kuramına benzetilebilir. Materyalizm ve idealizm birlikteliği olarak algılanabilecek idealar ve maddi dünyanın nasıl kavranabileceğinin sorunu Toland’ın da anlatmaya çalıştığı akıl ve akıl ile idrak edilebilecek nesnelere dünyasına bir atıf olarak da düşünülebilir. Bazı söylemlerinin Cambridge Platoncularına benzerlikler gösterdiği eseri “Tümtanrıçılık”da “Akıl; hayatın ilk, en doğru, aydınlık ve mükemmel yoludur.”⁶⁶ diyerek aklın pusula olduğu bir Hristiyanlığı savunmaktadır. Akıl ve aklın niteliklerini en kıymetli unsurlar olarak değerlendiren Toland’ın asıl amacı akıldan yola çıkarak gizemsiz bir din fikrine dolaysız ve aracısız kanıtlar sunabilmektir. Bu nedenle bilmek ve inanmak birbirlerinden oldukça farklıdır. Ona göre bir nesne göze, kulağa ya da farklı bir duyu organına hitap ederse zihinde aynı zamanda imgeler meydana gelir. Bu imgeler, düşüncelerimizin veya zihinsel faaliyetlerimizin bilinçli olduğu durumlarda bilmek, kavramak, doğrulamak, yalanlamak, değerlendirmek, istemek, arzu etmek gibi nesneyi idrak ettiğimiz bir kanıt olacaktır. Zihin hiçbir hissi kendisi ortaya çıkarmaz ya da kendi başına yok sayamaz. Bu süreçte oluşan his, nesnede olan bir özelliğin algılar tarafından zihne gönderilmesi ve idrak yoluyla kavranmasıdır. Bu düşüncesini şöyle dile getirmektedir:

⁶⁴ Toland, a.g.e., s. 9.

⁶⁵ Toland, a.g.e., s. 10.

⁶⁶ John Toland, *Pantheisticon: or the Form of Celebrating the Socratic-Society*, Printed for Sam. Paterson, London, 1751, s. 73.

“Zihnin dolaysız algıladığı nesne veya nesne hakkında edindiği fikir, herkes tarafından duyumsanan, örneğin bir ağaç sembolü, soğuk ve sıcak, tat ya da koku somut ya da soyut olabilir. Tanrı ve yaratılmış ruhlar gibi fikirleri kabul etmek, şüphe duymak, genel hatları ile düşünmek gibi.”⁶⁷

O zaman aklın objektif bir şekilde çalışma ilkesi olduğunu belirtmek gerekmektedir. Sağlam ve güvenilir duyuların harekete geçmesi ile soyut ya da somut her tür imge ya da his akıl yürütme yoluyla bir süzgeçten geçer ve sonuca ulaşır. Aslında sonucun ne olduğunu belirleyen faktörlerden biri de her ne kadar duyuların güvenilirliği olsa dahi beşeri, sosyal faktörler ile daha önceki öğrenmelerimiz ve ön yargılarımız da akıl yürütme faaliyetini doğrudan etkileyecektir. Toland bu kavramı “idrak deposu”⁶⁸ olarak açıklar. Akıl yürütme faaliyetlerinin kanıtlar ile sunulması kilisede ve Hristiyanlığın dini öğretilerinde sarsılmalara sebebiyet vermiştir. Toland’ın görüşleri hiç de hoş karşılanmamıştır. Hristiyan teolojisine göre kozmosun merkezi dünyadır görüşü, aslında dünyanın Kopernik’in ileri sürdüğü gibi Güneş etrafında dönen altı gezegenden sadece biri olması gerçeği ile çelişkili durumlar yaratmıştır. İncil’de anlatılan cennetten düşüş ve insanın kurtuluşuna ait hikâyeler evrenin aslında yaşanılabilir bir yer olduğunu ve insanın “Asli Günah” suçlusu olmadığını da haykırmakta idi. Öte yandan akla duyulan sonsuz güven, Toland için İsa’nın ilahiliğinin sorgulandığı bir güvenli limandı. Özellikle teslisin reddedilmesi ve İsa’nın beşer olduğunun ortaya koyulması İsa’ya özgü bedende canlanma diğer ismi ile antropomorfizmi geçersiz kılmakta idi. Çünkü o da etten ve kemikten bir insan olarak tasavvur edilmiş; Tanrı’nın oğlu olarak yarı tanrısal kimliği saf dışı bırakılmıştır. Mümin Köktaş’a göre: “İsa erdemin, özgürlüğün ve mutluluğun ahlaki öğretmeni olarak düşünüldü.”⁶⁹ Bu düşünce kendisini din doğrularının kökünü akılda bulan ya da bu doğruların, hangi din ve mezhepte olurlarsa olsunlar, ancak akılla uzlaşabilenlerini kabul eden din arayışlarından beslenmekteydi. İtalyan asıllı Laelius Socinus’un (1525-1562) kurduğu Sosyanizm denilen tarikat bunlardan birisidir. Bu tarikat Hristiyan öğretisini rasyonalist bir görüşle temellendirmeye çalışmış, bunun için de vahyin yalnız aklın uzlaşıp doğru bulduğu yönlerini benimseyerek, bütün metafizik sırları ile akıl ve doğaya aykırı öğelerini ayıklayıp dışarıda bırakmıştır. İsa’nın tabiatının tartışmaya

⁶⁷ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 11.

⁶⁸ Toland, a.g.e., s. 11.

⁶⁹ Mümin Köktaş, “Aydınlanma, Hristiyanlık ve Deizm”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, Cilt 17, Sayı 1, s.146.

açılması, onun asli günah için çarpmıha gerildiği inancı ve yeniden dünyaya geleceği rivayeti aklın sınırlarını aştığı sebebiyle inkâr edilmiştir. Toland, 1705 yılında yayımladığı eseri “Tam olarak Açıklanmış Sosinyanizm” ile sosinyanist olarak tanımlanmış ve panteizm terimini ilk kez kullandığı iddia edilmiştir. Evrenden başka sonsuz bir varlığın olmayacağına inananların düşüncesi olarak adlandırılan bu kavram Toland’ın evren ve Tanrı’yı bir ve tek olarak düşünmesi anlamına gelmekteydi.

Toland’ın etkilendiği birçok akımın yanında önemli düşünürler ve bilim adamları da aklı savunmasında ona kaynak teşkil etmiştir:

“Aydınlanmanın en önemli özelliklerinden biri olan, akla büyük bir güven duyma prensibini açıkça benimsemiş olan Toland’a göre akıl, hayatın gerçek ve ilk yasası, yaşamın ihtisamı ve hayatın ta kendisidir. Bu aksiyom, özellikle Aydınlanma’nın çağdaş tutumunu ve prensiplerini ifade eden Decartes’in *Cogito, ergo sum (Düşünüyorum, öyleyse varım)*’undan türetilmiştir. Nitekim Toland’ın aklı, “şüpheli veya belirsiz herhangi bir şeyin kesinliğini açıkça bilinenlerle kıyaslayarak ortaya çıkaran ruhun yeteneği” şeklindeki tanımlamasına Descartes’in katılabileceğini söylemek yanlış olmasa gerekir. Aynı şekilde Toland aklı, “fikirlerin kabulünün ya da anlaşmazlığının idraki” olarak tanımlaması da John Locke’un aklın tanımı ve işlevi hakkındaki görüşleri ile birebir örtüşmektedir. Nitekim Locke da benzer bir prensibi takip etmiş, fakat oldukça farklı yorumlamıştır. *Lumen naturale* (aklın ışığı/doğal ışık) ve *lumen supernaturale* (doğüstü ışık) Locke’un doktrininde açık bir uyum içinde, Toland’ın düşüncesinde ise açık bir uyumsuzluk içindedir. Toland’ın akla olan inancı tam ve kesindir. O, aklı özgür düşünme yoluyla kabul eder.”⁷⁰

Bilimsel ilerlemelerinin devamında Bacon, Descartes ve Newton, Hristiyan düşüncesini sorgulamaya yönelik çalışmalar yürüterek insanı ve insanın evren ile olan ilişkisine yeni temeller kurmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda, bilginin egemenliği getirdiğini ifade eden Bacon’a göre:

“En zararlı dogma dindir. Din insan aklına her zaman sınırlar getirmiştir. Daha da kötüsü İncil’den hareketle tümenden gelime dayalı olarak doğal olguları açıklamaya çalışmasıdır. Bu bir safsatadır. Dine dayalı açıklama biçimi ereksel (Teleolojik) bir bakış açısını yansıtır. Bu da akılla açıklanamayan her şeyin Tanrı’nın iradesine havale edilmesi anlamına gelir.”⁷¹

⁷⁰ Sait Kar, “John Toland’ın Din Felsefesi Üzerine Bir İnceleme”, Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum, 2014, s. 104.

⁷¹ Köktaş, “Aydınlanma, Hristiyanlık ve Deizm”, s. 6.

Toland, bilginin kaynağı konusunda bilginin sırf akılla oluştuğunu iddia eden rasyonalizm ve bilginin deneyime bağlı olduğunu savunan empirizm ile aklın aydınlattığı doğru bilgiyi ve hakiki Hristiyanlığı açıklamaya çalışmıştır. Ona göre akıl hem doğuştan getirilen hem de deneyimle sabitlenen insanı özneleştiren en önemli yetidir. Gizemden ve ön yargılardan muaf tutulması gereken kirlenmemiş ve sağlıklı bir aklın hakikati bulmakta asla zorlanmayacağını savunmuştur. Akıl ve akıl yürütmenin oluşturduğu bu hazine, fikirleri kıyaslama veya karşılaştırma yoluyla basit ve karmaşık olarak tanımlanan nesnelere keşfedebilmektedir. Bu nedenle Toland bilmek eyleminin ortaya çıkışını şu şekilde izah etmektedir:

“Bilmek, aslında fikirlerin birbirlerine uyum ve uyumsuzluğundan başka bir şey değildir. Algılama, vasıtasız ve vasıtalı olarak oluşacağına göre iki yönlüdür. İlk olarak zihin, hiçbir fikrin yardımı olmadan doğrudan iki veya daha fazla fikir arasındaki uyum ve uyumsuzluğu algılayabilir. Bu süreçte iki kere ikinin dört olduğu, kırmızı rengin mavi olmadığı yargılarına ulaşamayacağı için bir en üstün ispat yolu olan idrak etmekten söz edemeyiz. Çünkü burada ne bir söylem ne de bir denetim olmadığından bilginin apaçık olması tüm şüphe bulutlarını ortadan kaldırır. Bu fikir daha önce algılandığı için bundan sonra hiçbir kanıtı ihtiyaç duymazlar. Aksiyonlar ve kurallar sayıca sınırsızdır ve iki ya da üç önerme ile sınırlandırılmayacakları da görünen bir gerçektir. Bu sebeple herkesçe kabul edilen temel önerme olarak nitelendirilebilir. Bütünün parçalardan büyük olduğu ve her nesnenin bir niteliğe sahip olduğu gibi.”⁷²

Locke özellikle bilginin kaynağı konusunda tecrübeyi esas alarak dini inanca ait yargıların akla aykırı olmadığını, aklın hükümleri ile vahyin ilettiklerinin birbirlerine ters düşmeyeceğini iddia ederek, Hristiyanlığın akli olduğunu savunmuştur. Bu kapsamda rasyonalizm ve dinin rasyonelleşmesi kavramlarını birbirine karıştırmamak yerinde olacaktır; zira Locke doğuştan getirdiğimiz hiçbir bilgiye inanmaz. Toland ile ayrıldığı nokta ise İncil öğretilerinin zaten rasyonel temellere sahip olduğu ve bunun da kutsal metinlerde basit bir şekilde izah edildiğidir. Çünkü Toland’ın eleştirisi ise İncil öğretileri ilk haliyle akli iken, daha sonra Kilise Babaları, mucizeler ve süslü anlatımlar ile akıl ile çelişen bir Hristiyanlığın ortaya çıkışına sessiz kalınmasıdır. Hristiyanlığın akli oluşu ile aklın Hristiyanlığın temelini oluşturması kavramları Locke ve Toland arasındaki karşıt görüşleri kısaca tanımlamaktadır. Her ne kadar bilginin kaynağı konusunda karşı fikirlere sahip olsalar da özellikle dini hoşgörü ve özgürlük gibi

⁷² Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 12-13.

Kilise'nin karşı çıktığı her türlü zorlamaya karşı Locke'un birçok görüşünü de desteklemektedir. Özgür devlet ve özgür kilise ile başlayacak olan bu süreç devlet ve din işlerinin birbirinden ayrılması ve bireyin dini inançlarına serbestlik getirilmesi gibi radikal söylemleri de ortaya çıkarmıştır.

1696'da "Hristiyanlığın Usa Uygunluğu" isimli kitabında Locke'a göre İsa, insan aklı tarafından bilinebilecek hakikatin doğrulanması için gönderilmiş bir kılavuz, vahiy ise mantıklı olduğu müddetçe geçerli olmaktaydı. Locke, akla aykırı olmaması koşulu ile insan zekâsının ötesinde veya 'gizemli' olan bazı kilise öğretilerini de kabul etme niyetinde idi. Zaten kendisini de Anglikan Hristiyan olarak nitelendirmişti ama İsa'nın öğretileri ile insan aklının keşfedebileceği hakikatlerin de aynı olduğunu da savunmaktaydı. Gizem konusunda Toland ve Locke aynı düşünceleri paylaşmamışlardır. Toland için aklın keşfettiği hiçbir olgu ya da nesnede gizem söz konusu olmazken Locke için gizem bazı durumlarda gerekli görülmüştür. Her iki düşünürün de hem fikir olduğu şey ise güven duyulan akıl ile kavranabilen Tanrı anlayışı akıl dininin kabulünü de beraberinde getirmekteydi. İnsanın kendi farkındalığı ile elde ettiği bu din ve inanç sistemi ile insan aslında birey olma hakkı da kazanmış oldu. Bundan böyle eşitlik, hürriyet ve hak talepleri de artmıştır ve kişi din adamları karşısında özgür insan olabilme statüsünü de öğrenmeye başlamıştır. Soylular, din adamları da sözde aracı vazifelerini de kaybetmişlerdir. İnsan, kul ya da ümmet idesiyle adlandırılmayacak, bir birey olarak tanımlanacaktı. Özgür olan birey de insan olma isteğini akla olan güven ile birlikte aramaya ve kullanmaya başlamıştır.

İşte buradan yola çıkarak doğaya egemen olma düşüncesi aklını kullanmay başlayan insan, bilimsel bilginin de evren, Tanrı ve insan üçgeninin de yer alması gerekliliğini savunarak doğa karşısında da özgürlüğünü ilan etmiştir.

1.3. Tanrı'nın Varlığının Akli Temellere Dayandırılması

Tanrı düşüncesi ilk çağlardan beri insanların merak ettiği ve açıklamaya çalıştığı bir konu olmuştur. Tanrı'nın varlığı ise çeşitli deliller ile temellendirilmeye çalışılmıştır. İnsan kendi varlığını Tanrı'nın varlığı ile ilişkilendirmeye çalışırken her dönem tanrı kavramı farklı şekillerde tezahür edilmiştir. Varlığının kanıtlanmaya çalışılması bazen de yokluğunun açıklanması çabası ile çelişkili bir durum yaratmıştır. Bu sebeple felsefe

tarihinde her bir filozof Tanrı'nın varlığı konusunda kendi ispatlarını ortaya koymaya amaç edinmiştir. Din felsefesinin en önemli konusu olan Tanrı'nın varlığına ilişkin deliller ile ilgili İsmail Çetin şöyle söylemektedir:

“Bu soru karşısında insanların iki temel tutumdan birini seçtiklerini söylemek mümkündür. Bunlardan ilki, evreni yaratan ve içindekilerle birlikte onu idare eden bir Tanrı'nın varlığının kabulü demek olan ‘iman’, ikincisi de böyle bir varlığın reddedilmesi anlamına gelen ‘inkâr’ dır.”⁷³

İnsanın inanma eylemini gerçekleştirebilmesi için akli olarak da yeterliliğe ve sorumluluk bilinci ile gelişen bir iradeye sahip olması söz konusudur. Özgürlük ve hürriyet gibi kavramların insanların kendinden üstün bir yaratıcıya bağlılığını zorlaştırdığı, idare edici bir tanrı düşüncesinden uzaklaştırdığı tarih sahnesindeki birçok medeniyette ve toplumda gözlemlenmiştir. Ayrıca Tanrı'nın varlığını ispata çalışan düşünürler çoğu zaman kendilerine göre sorguladıkları inançlarını anlatmaya ya da kendilerine yöneltilen eleştirilere karşı cevap vermeye çalışırken farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Ne olursa olsun Tanrı'nın varlığını ya da yokluğunu ispata çalışmak bir tanrı kavramının aklımızdaki fitri ihtiyacını asla örtbas edemez.

Bu sebeptendir ki insan ilk çağlarda doğa olaylarına tanrısal güç atfederken, Yunan mitolojisinde deniz veya gökyüzüne ait tanrı ve tanrıçaların arayışını sürdürmüştür. Tanrı fikrinin aklımızda doğuştan getirdiğimiz bir hissiyat olduğu iddia edilse dahi; eğitim, aile ve toplumsal birçok etken tanrı fikrinin varlığını ve temellendirilmesi düşüncesini insandan alıkoyamaz. Bu durum Voltaire'e göre: “Tanrı olmasaydı biz onu icat etmek zorunda kalacaktık, ama bütün tabiat onun var olduğunu bize haykırmaktadır.”⁷⁴ şeklinde betimlenmiştir.

Tanrı fikrinin insan tarafından oluşabilmesi için deneyimin ön şart olarak kabul edilmesi ile başlayan ve aklın büyük rol oynadığı “Tolandist”⁷⁵ görüş çerçevesinde Tanrı doğrudan aklın kaynağıdır. Biyolojik ve fizyolojik açıdan tanımlamalar ile açıklamaya yönelik çalışmalar düşünüldüğünde nesnenin akıl aşamasında akıl ile algılanan nesnelerin imaj ya da görüntü olarak meydana gelmesi gereklidir. Görüntünün

⁷³ İsmail Çetin, *İman ve İnkârın Felsefi Temelleri*, Emin Yayınları, Bursa, 2010, s. 7.

⁷⁴ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, Remzi Kitabevi, İst. 2003, c. 4, s. 238.

⁷⁵ John Toland, *An Apology for Mr. Toland, in a Letter from himself to a Member of the House of Commons in Ireland; written the day before his book [viz. "Christianity not Mysterious"] was resolv'd to be burnt by the Committee of Religion*, London, 1898, s. 7.

akıl süzgecinden geçmesi ile anlama ve kavrama gerçekleşir. Örneğin bir ağacı gördüğümüzde eğer onun ne olduğunu bilmiyorsak, onu adlandırmak ve algılamak mümkün olmaz; ancak daha önce bu ağaca benzer bir yapıyı ya da nesneyi deneyimlediyssek çıkarımlar ile ağaç fikrine ulaşabilme ihtimalimiz artar. Duyularımıza hitap eden birçok hissiyat için de durum pek de farklı değildir. Tatlı ve tuzlu, soğuk ve sıcak fikirlerinin akıl tarafından onaylanabilmesi için öncekini ya da sonrakini kısaca en az birini tecrübe etmemiz zorunlu hale gelir. Keza aynı şey tanrı fikri için de geçerlidir. Tabii ki tanrı fikri ile somut nesnelere algılamamız aynı bilgi esasına dayanmaz. Toland, “Tanrı fikrinin aynı tartışmak, ertelemek ve düşünmek gibi zihinsel veya soyut düşünceye ait olduğunu”⁷⁶ kabul eder.

Toland için tanrı fikri kendi başına ortaya çıkmaz. Tanrı bilincine ulaşabilmek için bilginin sınırı tanrının sıfatlarının bize sağladığı ölçüdedir. Bilginin bilince dönüşme sürecinde açıklanabilir ve mümkün şeylerin deneyimlenmesi tanrı fikri için de söz konusudur. Sonsuz varlığın özünü akıl etmek ancak onun yansımalarını görmek ve tecrübe etmek ile gerçekleşir. İyilik, şefkat, bilgi, güç ve hikmet gibi kavramları deneyimleyebilmek için bu niteliklerin birlikte veya ayrı ayrı durumlardaki şahitliğinin gerçekleşmesi gerekir ki biz bunları aklileştirebilelim. Tanrı'nın bize evreni keşfetmemizi sağlayacak akıl yetisini eşit olarak verdiğine inanan Toland için yeterli bilginin kaynağı olan tanrı kavramı ve onun sıfatları asla gizemli olamaz. Tanrı'nın insana bildirdikleri de efsunlu anlamlar barındıramaz. Toland açısından başka bir önemli husus ise din felsefesinin de tartıştığı konu olan vahyin varlığı sorunu olmuştur. Toland'a göre vahiy, tanrının ilahi bir bilgilendirme şekli olduğundan açıklanabilir ve anlaşılır olması gerekliliği ile önem taşımaktadır. Toland, peygamberlerin varlığını kabul etmiş, ancak ilahi kişilikleri olduğuna dair karşıt görüşleri de şu şekilde savunmuştur:

“Peygamber Tanrı adına konuşuyor dahi olsa önceden haber verdiği şeyler gerçekleşmez ise söyledikleri küstahlıktır. Çünkü Tanrı'dan gelen rasyonel olmalıdır. O halde söylenenler Tanrı'ya ait değil onun (peygamberin) kendi sözleridir.”⁷⁷

Öyle ise akla aykırı olabilecek tüm söylemleri ilahi olarak kabul etmemek gerekir. Ruhban sınıfının ya da peygamberin tanrı hakkında bildirmeye çalıştığı her

⁷⁶ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 11.

⁷⁷ Toland, a.g.e., s. 43.

bilginin doğruluğunun mümkün olup olmadığını akıl ile keşfetmek suretiyle gerçek Hristiyanlığı anlamak eş değer sayılabilir. Hiç kimsenin bir başkasından herhangi bir özelliği ile üstünlük kuramayacağı gerçeğinden yola çıkan Toland, “Bir insanın diğerinden tek farkının doğumundaki tarih önceliğinden başka bir şey olmadığını”⁷⁸ da ifade etmektedir.

Bazı din adamlarının kilisenin otoritesini kaybetmemek için insanları ateist olarak etiketlemeleri ile başlayan üstünlük kurma çabalarının aklı ortadan kaldıran birçok törensel kutlamalar ve ayin ile kirletildiğini savunan Toland, Tanrı’nın böyle bir durumu yaratabilecek bir varlık olamayacağını da belirtmektedir. Zira aracısız bir Hristiyanlık hayalini dile getiren Toland, aracı fikirleri de kanıt olarak kabul etmez. Şüpheli ya da belirsiz herhangi bir şeyin kesinliğini ortaya çıkaran ve önceden bilinen ile kıyaslanarak ispatlanması gerekir. Tanrı’nın hiçbir durumda çelişkili olamayacağı aksi takdirde imkânsızlık ile eşanlımlı olabileceğinden yola çıkarak hiçbir şey ifade etmeyeceğini de savunmaktadır. Tanrı, belirsiz tanımlamalar ve kafa karıştıran hiçbir mucize ile açıklanamaz. Tanrı her konuda net ve açıktır. Sis şüphesi içinde olan bir tanrı ne güvenilir ne de anlaşılabilir bir tanrı özelliği taşımaz. Tanrı’nın herkese eşit ve adaletli davrandığını kabul eden Toland, aklın insana eşit ve adaletli dağıtıldığını ancak insanın bunu fark edemeyecek kadar cahil olduğunu da şiddetle eleştirmiştir. Evrensel akıl aynı İsa’nın öğretileri gibi net, kolay anlaşılır ve yalın olmalıdır. Bazı Musevi yazarların ya da Yahudi hahamların metinlerindeki rastgele söylemleri asla Tanrı’nın aklın kaynağı olduğu gerçeğini değiştiremez. Zira Toland, sorgulama ve soruşturmanın insan için faydalı ve verimli bir düşünme biçimi olduğunu savunmaktadır. “Kilise Babaları’nın aşılması güç labirentler icat ederek şeytani ve İsa karşıtı tavırlarının Hristiyan Özgürlüğüne”⁷⁹ zarar verdiğini ifade eden Toland, insanların dilediği ve anladığı kadarıyla özümsemiği ve uygulanabilir Hristiyanlığı desteklemektedir. Bu nedenle muğlak ve belirsiz metinler barındırmayan Kitab-ı Mukaddes’e sonsuz güven duymak körü körüne bağlanmayı da engelleyerek insanı doğruya ulaştırmaktadır.

Toland, aslında ‘Tanrı’nın Sözü’ olarak adlandırdığı kutsal kitapların tek bir kaynak olduğunun altını çizmektedir. Ne Eski Ahit ne de Yeni Ahit farklı türden şeyler içermez.

⁷⁸ Toland, a.g.e., s. 3.

⁷⁹ Toland, a.g.e., s. xxii.

“Tanrı birbirini geçersiz kılacak iki yasa vermedi. Kitab-ı Mukaddes’te Yahudilerin Musa’nın öğrettiği dini terk etmeleri ya da açıklanamaz alegoriler ile zorlamaları asla yer almaz. Bunların hepsi hayalci ve kötü kimselerin meraklıları şaşırtmak, ilgisizleri eğlendirmek ve cahili yoldan çıkarmak üzere uydurdıkları tutarsız icatlardır.”⁸⁰

Toland’ın Tanrı inancı yaşadığı dönemdeki yaygın tanrı inancından oldukça farklı bir şekil almıştır. Çünkü inandığını düşündüğü her bir konu onun için sorgulanabilir ve aklın süzgecinden geçtiğinde anlaşılabilir ve açıklanabilir olmak zorundadır. Aksi takdirde ya ilk halinden farklılaşmış ya da özünü kaybetmiş bir öğreti ile karşı karşıya kalınmıştır. Bunun sonucunda iman olarak adlandırdığı dine hizmet ve Hristiyanlığın kabulü hususları Tanrı’nın istediği gibi gerçekleşemez. Toland’a göre: “Hristiyanlığın kutsal kitabına göre, iman olmadan Tanrı’yı memnun etmek imkânsızdır; bunun nedeni ise Tanrı’nın varlığına inanan ve O’na yönelenleri Tanrı’nın mükâfatlandıracağı inanışıdır.”⁸¹ Hristiyanlığın el değmemiş halinin hayali ile kaleme aldığı tartışmalı eseri “Gizemsiz Hristiyanlık” da din konusu içinde geçen Vahiy, Tanrı, Tanrı’nın Sözü, Peygamber kelimelerini özellikle büyük harfle yazmayı tercih etmiştir. Farklı dönemlerde farklı dini oluşumların içinde yer aldığına dair sert eleştirilere maruz kalan Toland, bu dini terimlerin hiçbirini reddetmemiş; aksine bu yalın kelimelere yüklenen abartılı ve şatafatlı sözde anlamlara karşı çıkmıştır. Orijinalliginden uzaklaşan her şeyin öz anlamından da uzaklaştığını vurgulayan Toland için;

“Zaten iman, bozulmuşluğun reddi ile Tanrı’nın doğasına manevi bir iştiraktır; maddi olarak da iyiliği içinde barındıran, kendisine benzediğimiz Tanrı; Lütuf, Adalet, Ulûhiyet ve diğer bütün erdemleri ile zuhur etmektedir.”⁸²

Toland, inançlı biri olduğunu net ifade ettiği eserinde Hristiyanlık içindeki yozlaşmanın etkisinden rahatsız olduğunu ve din adamları tarafından anlatılanların şüpheli imanlar ortaya çıkardığını belirtmektedir. Aslında Toland, Hristiyanlığa ya da Yahudiliğe ve hatta Muhammedizme karşı en ufak bir reddetme duygusu hissetmemiştir; onun savaştığı alan bizzat bu semavi dinlerin birbirinden farklı ve birbiri ile kavga içinde olduğunu savunan ve insanı hakikatten uzaklaştıran ‘din’ adamlarıdır.

⁸⁰ John Toland, *Nazarenus or, Jewish, Gentile and Mahometan Christianity*, s. viii.

⁸¹ İbranilere Mektup, 11/6.

⁸² Toland, a.g.e., Önsöz, s. v.

O, din kavramına bu sebeple karşı çıkmaktadır. Eserlerine ve kendi imanı için yapılan eleştirilere cevap niteliği olarak;

“Naçizane olarak Ruhun varlığı ve ölümsüzlüğü ile iyiliğin mükâfatlandırıcısı, kötülüğün cezalandırıcısı İlahi Tanrı’dan af diliyorum. Kendimi Tanrı’nın inkârı anlamına gelen Ateizm iddiasına karşı tüm inandıklarım ile savundum.”⁸³ demektedir.

Onun eleştirileri tanrının varlığına ait şüphelerden oluşmamaktadır. Asıl amacı Hristiyanlıktaki Tanrı’nın, Kilise ve Ruhban Sınıfının anlattığı Tanrı ile hiçbir zeminde örtüşmemesidir. Toland’ın Tanrısı, onların anlattığı gibi gizemli veya aklın çok ötesinde bir varlık olmamıştır. O, Tanrı’ya faydacı bir iman ile yaklaşmamış, insanları bu şekilde inanmaya zorlayan mucizevi bir din oluşturan her tür engele de karşı çıkmıştır. Tanrı, akla aykırı, gereksiz ve bize yarar sağlayamayacak hiçbir mucizeyi gerçekleştirmediği gibi insan ile olan ilişkisini açıklamak üçüncü şahıslara verilen bir kutsal görev de olamaz. Toland bu görüşünü şu cümlelerle net bir şekilde ifade etmiştir:

“Aklın standardını aşan, anlamanın üzerindeki hiçbir sav mucize olarak adlandırılmaz; sadece bizim için yararlı ve gerekli olan aklın testinden geçenler inanılmaya layıktır.”⁸⁴

Her seferinde ‘Hakiki Hristiyanlığın’ önderliğini yapan ve gerçek dini çıkarıcı din adamlarından temizlemeye uğraştığını ifade eden Toland, ruhun ölümsüzlüğünü ve dünyevi hayatta yaptıklarımızdan mesul olduğumuzu kabul ettiğini ve kişinin dine hayata ve bu doğrultuda Hristiyanlığa olan ihtiyacının vazgeçilmez bir unsur olarak görülmesini birkaç başlık altında şöyle belirtmektedir:

I. “Sonsuz derecede iyi, bilge ve güçlü bir varlığın olduğuna inanmaktayım. Dilimizde Onu Tanrı olarak adlandırmaktayız. Yaratmış olduğu Kâinattan tamamen farklıdır ve kendi takdiriyle ona ait olan her şeyi yönetmeyi sürdürmektedir.

II. Özellikle İsa’yla ilgili olarak, onun tende kendini açığa vurmuş Tanrı olduğuna, iradi bir tezat veya karmaşık bir öz olmaksızın mükemmel bir şekilde birleşmiş gerçek Tanrı ile insan olduğuna inanmaktayım. İnsani tabiatına bakacak olursak, peygamberlere göre o ilahi ruh sayesinde döllenenmiş, saf bir bakireden doğmuştur. Bu sebeple yoz insanların günahkâr tutumlarından tamamen bağımsızdır. Yahudiler tarafından haça gerildikten üç gün sonra dirilmiş, kırk gün sonra ise cennete yükselmiştir. Ve tüm dünyayı ve beni yargılayacağı son gün oradan gelmesini beklemekteyim. O yeryüzündeyken bize

⁸³ Toland, *Vindicius Liborius*, s 106.

⁸⁴ Toland, a.g.e., s. 86.

mükemmel bir örnek sunmuş yaşamı ve yapmakla yükümlü olduğumuz kusursuz ilkelerden oluşan Öğretisiyle acı çekip umut etmekle kalmamıştır. Ayrıca kendini kurban ederek, Babasının iradesine uygun hareket edenlere, özellikle sözlerine inanan, yaptıklarını taklit eden ve ricasını kabul eden kimselere Tanrı'nın merhamet göstermesini sağlamıştır. Tutkusu karşısında ölmüş olan kutsal yetişkinler kadar, akli kullanışı karşısında ölen çocuklar, onun faziletleriyle dirilmişlerdir. Bu sebeple kimse bir aracı olmadan kurtarılamaz. Son olarak yalnızca o Kilise'nin gerçek hâkimi ve yasa koyucusudur.

III. İçimizde ve bizimle birlikte olan, bizi yönlendiren ve mükemmel hale getiren kutsal ruh tarafından takdis edildiğimize inanıyorum. Mutedil, adil ve dindar bir şekilde yaşamak, Tanrı'yı tüm şeylerden daha fazla sevmek ve komşularımı kendim kadar sevmek başlıkları altında akıl edilmiş olan, tüm İncil'e ait ilkelerin saflığını, mükemmelliğini ve zorunluluğunu kabul ediyorum.”⁸⁵

Toland'ın tanrı anlayışı onun farklı tanrı görüşlerine sahip olduğu iddialarından muaf tutulmalıdır. Eserlerinin pek çoğunda kesin hatlar ile çizilmiş bir dini inancı desteklemediği gibi Hristiyanlığın en iyi din olduğu söylemlerinden yola çıkarak hakiki bir dinin peşinde koşan bir düşünür olarak tanımlamak doğru olacaktır. Ateist ya da deist olmadığını ifade eden Toland Tanrı'nın yaratıcı olduğu inancına asla karşı çıkmamaktadır. John Toland'ın, Tanrı'ya inanan bir Hristiyan olduğunu eserlerinden ve din adamlarına karşı yapmış olduğu hararetle tartışmalardan açıkça görebiliriz. Kendisinin kaleme aldığı bir mektubunda ateist olmadığını şu cümleleri ile ortaya koymaktadır:

“Bütün eylemlerimi Tanrı'nın İhtişamı ve ülkemin iyiliği için yaptığımı açıkça söylemeliyim. Üniversitede kalmamın tek sebebi ise bu söylenenlere daha fazla cevap verebilmektir. Burada olmamın sebebi ne ateist ne deist olmamdır. Tanrı'nın olmadığına, kendini açığa vuramayacak kadar kötü ve güçsüz bir Tanrı olduğuna inansaydım, erdemden söz etmek ikilem yaratabilirdi. Öte yandan bir İlahı kabul etmeme rağmen, öldükten sonra benden geriye hiçbir şey kalmasa, hangi kanun beni ortak dürüstlüğe davet edebilir? Ölüm tüm günahlarım için tek sığınak olurdu ve kendimle beraber tüm suçlarıma son verirdim. Eğer Ruhun ölümsüzlüğü ve yaptıklarımızdan sorumlu olduğumuza ikna olsam bile, gelecekte sonsuza kadar mutlu ya da mutsuz olabilmemiz için bir dine muhtaç olacağımıza eminim. Bu da Hristiyanlıktır.”⁸⁶

⁸⁵ John Toland, *A Collection of Several Pieces of Mr. John Toland, vol. II*, Printed For J. Peele, at Locke's Head in Pater-Noster Row, London, 1726. vol. II, s. 303-304.

⁸⁶ Toland, a.g.e., s. 302-303.

Tanrı'nın varlığını açıklamaya çalışırken Toland, Tanrı'nın sıfatlarına da değinir. Tanrı'nın İnaneti, Kudreti ve İlahi Varlığı konusunda kendisinden şüphe etmediğini aksine ateist olduğu iddialarına cevaben Tanrı'nın sıfatlarından bahsettiğini “Gizemsiz Hristiyanlık” isimli eserinde net bir şekilde görmekteyiz. Dönemin ateizm tartışmasının özünde Tanrı'nın varlığını reddetmekten çok ortak Hristiyanlık inancına aykırı davranan herkese din adamları tarafından ateist denildiğini de ifade etmeliyiz. Zamanla bu kavrama farklı betimlemeler ile döneme ait bakış açıları ve inanışlar eşlik etmiştir. Kısaca Toland, ateist olmadığını ve olamayacağını Tanrı'nın Varlığı ve Birliği inancı ile paylaşmaktadır. Tanrı için;

“Her şeyin bilge Yaratıcısı olan Tanrı (böyle saygı ile adlandırılmalı ve düşünülmesi) bize şeyleri kavramamız ve yargılara ulaşabilmemiz için kesin olanları yargılamak şüpheli olmamızı ve netliğe kavuşturmamızı sağlayandır.”⁸⁷ ifadesini kullanmaktadır.

Toland için Tanrı, bizi asla yanıltmak veya hataya düşürmek istemeyen bir varlıktır ve aksi düşünülemez. Bu sebeple akıllı kullanmak için tüm yetileri bize bahsetmiştir. Hakikate ulaşabilmek konusunda insanın özgürlüğünün Tanrı'dan gelen bir ayrıcalık olduğunu savunan Toland için bizim akli delillere ihtiyacımız vardır. Bu akıl için evrensel akıl tabirini kullanmıştır. Belki de Toland'ın tam olarak emin olamadığı bu eşit ve adaletli dağıtım ileri zamanlarda eleştiri konusu olacaktır. Her ne kadar insan akıl ile dünyaya gelmiş olsa da aklın yeterli seviyeye ulaşabilmesi insanın kendi becerilerinin ve toplum içindeki sosyal varlığının birleşiminden meydana gelmektedir. Yaşamı içinde birçok şeye maruz kalan insanın aynı ölçüde akla sahip olduğunu varsaymak, aynı Tanrı'ya aynı akıl ile ulaşmaya çalışmak Toland'ın yeterince üzerinde durmadığı bir konu olmuştur. Öyle ya da böyle Toland için insanın bir şekilde aklını kullanma yetisinin kendinde olduğunu şu şekilde belirtmiştir: “Bizim mutlaka inanmamız gereken şey bir şeyin aynı anda hem imkânsız olacağı ve olamayacağıdır.”⁸⁸

Tanrı'nın düzeni kuran ve devam ettiren bir varlık olarak düşünülmesi Toland'ın her fırsatta dile getirdiği bir diğer özelliktir. Doğa kanunlarının bir düzen içinde, karmaşa yaşamadan her gün devam etmesi akıl ile algılanabilir rasyonel bir gerçekliğe sahiptir. İnsan deney ve gözlem yoluyla bilimin ışığında örneğin Güneşin dünyanın

⁸⁷ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 22.

⁸⁸ Toland, a.e.

etrafındaki yıllık hareketini ve etkilerini ispatlayabilmektedir. Akıl ile algılanamayacak her tür fikir ya da inanç göreceli ve şüpheli olarak adlandırılmalıdır. “Bilmediğimiz şeye inanmak ile inandığımız şeyi bilmemek çapraz sorgusu insanın kafasını karıştıran”⁸⁹ Toland için İlahi Varlığın varlığını sorgulamaya yönelik sorular olmalıdır. Bu sorgulayıcı tavrı ile Tanrı'nın her iki sorunun da cevabı ile anlatılamayacağını ve kişinin ancak akıl süzgecinden geçirdiği kesin bilgi ve erdem sayesinde Tanrı'nın varlığına ulaşabileceğini desteklemektedir.

Onun düşünce dünyasında algılamalarımızın oluşması beynimizde bir zihinsel faaliyet olmasına dayanmaktadır. Örneğin bir nesneyi gördüğümüzde veya duyularımız ile farkına vardığımızda bu beynimizde bir görüntü ve anlam yaratmaktadır. Algının mental bir etkisi vardır ve tüm fikirlerimizi şekillendiren bu etkilerin süregelen hareketidir. Ancak Toland için Tanrı bu şekilde algılanamaz. Tanrı, hakikatin dışavurumu olarak tanımlanmalıdır. Çünkü doğadaki hiçbir şeyi ilk bakışta bilmemizin imkânı yoktur; bilme eyleminin gerçekleşmesi için deneyimlememiz gerekmektedir. Aynı vahyin algılanması gibi Tanrı'nın da akıl ile deneyimlenmesi şartı mevcuttur. Tanrı'yı deneyimlemek için O'nun yansımalarına muhtaç olduğumuz konusunda Toland, İncil'in Tanrı'nın Sözü olarak ilk ve en anlamlı deneyim mekanizması görevini üstlendiğinden bahsetmektedir. Onun için İncil öğretileri ki bunlar Tanrı'nın hakiki sözleridir, aynı zamanda asla akla aykırı öğeler içermez. Buradan hareket eden akıl Tanrı'nın varlığının kesinliğine mutlak suretle ulaşabilmektedir. Söz konusu kesinlik her zaman her şartta aynıdır; zira nesnelere isimleri değişse de özleri bakidir. Toland şöyle örnekleme yapmaktadır:

“Dört sayısı cennette belki de beş olarak adlandırılabilir, sadece isimleri farklı olabilir; ancak şeyler hala aynı kalır. Bu dünyada her şeyi bilemeyeceğimiz için ortak kanımız gereği mevcut görünen çelişkiler ile gelecek dünyadaki teoloji arasındaki sıra dışı tutarlılıktan nasıl emin olabiliriz? Tanrı'nın kendi varlığının mutlaklığına nail olabilmek için *akıl* şarttır, aksi takdirde O'nun kendini ifşa etmesini doğal yollar ile kavramamız mümkün olmazdı.”⁹⁰

Akıl ile çelişen her türlü inancın sürdürülmesi “Tanrı'yı tüm Kuşkuların Yazarı”⁹¹ olarak anlamsızca doğrulamak gibidir. Kaçınılmaz bir kuşkuculuk ortaya

⁸⁹ Toland, *An Apology for Mr. Toland*, s. 14.

⁹⁰ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 31.

⁹¹ Toland, a.g.e. s. 32.

çıkaran bu durum sebebiyle insan kendisini sonsuz bir boşluğun ve şüphenin içinde bulur ve inancı zedelenir. İnancın zedelenmesi insanı hakiki imandan uzaklaştırmaktadır. Şüphe duyulan her inanç akli rahatsız eden emin olunmayan ve sonuçta insan ile Tanrı arasında hastalıklı bir ilişki doğurmaktadır.

İncil'in Sayılar kısmı 19.maddesinde: “Tanrı insan değil ki, yalan söylesin; insan soyundan değil ki, düşüncesini değiştirsin. O söyler de yapmaz mı? Söz verir de yerine getirmez mi?”⁹² diyerek Toland, Tanrı'yı '*Hakikatin Yazarı*' olarak tanımlamaktadır. Doğrudan başka hiçbir öğretiyi emretmeyen Tanrı'nın özellikle insani özelliklerinin olmaması İsa Mesih olarak da vücuda gelemeyeceği anlamına gelmektedir. Ruhban sınıfı ve otoritelerin '*Asli Günahı*' tüm insanoğluna mal etmeleri ile başlayan suçlu insan ve arınma gibi törensel ibadetler Toland için hiçbir anlam ifade etmemektedir. Tanrı'nın '*Kadr-i Mutlak*' olması onun mümkün olandan daha fazlasını yapacağına ya da insan aklının ve gücünün sınırlarını zorlayıcı kuralları emredeceğine dair kanıtlar olamaz. Çünkü Tanrı yarattığının neyi ne kadar yapacağı konusunda bilgi sahibidir. Bu konuda bir çelişki asla olamaz.

Tanrı'nın mümkün kıldığının ötesinde her şeyi yapabileceğini savunan Toland, Tanrı'nın yapamayacakları olduğunu söylemek gibi bir niyetle bunu söylemez. Kısaca Tanrı, mümkün olandan daha fazlasını yapamaz ama her şeyi yapabilir. Tanrı'nın yaptığı her şeyin birbiriyle uyumlu ve birbirine ters düşen ifadeleri içinde barındırmaması gerekir. Çünkü mümkün olmayan hiçbir şey ile aynı anlama geleceğinden zaten çelişkili bir durumdur. Açık bir mutabakata ulaşabilmenin tek yolu sonucun olabildiğince mümkün ve anlaşılır olmasıdır ki Tanrı'yı anlamak için “herhangi bir önermenin ifadeleri arasında kusursuz bir mutabakatın ve irtibatın apaçık kavranması bizi sonuca götürür.”⁹³ Bu sebeple vahiy gönderen Tanrı'nın ilettiği her şey açıklanabilir ve imkân dâhilinde olmalıdır. Öte yandan Toland'a göre Tanrı'yı memnun eden bazı durumlar vardır; çünkü Tanrı her şeyi kolaylaştırma yolunu seçmiştir. Toland'ın Tanrısı aldatmayan, yalan söylemeyen Tanrı, İsa Mesih ve havarileri aracılığıyla anlaşılmayacak olanları da kolaylaştırma yolunu seçmiştir. Aklın kullanılmasının Tanrı'yı da mutlu edeceğini savunan Toland şöyle devam etmektedir:

⁹² Toland, a.g.e. s. 34. (Sayılar 23:19)

⁹³ Toland, a.g.e., s. 40.

“Şeylerin hakikatinin akıl ile keşfedilmesi, vahiy edilenlerin sadece mümkün olduğunun değil anlaşılır olmasının da Tanrı’dan beklenen bir özellik olduğu Tanrı’nın Kesinliğinin en açık kanıtıdır.”⁹⁴

Onun için Tanrı’nın sözü mutlaka anlaşılması gereken bir konudur. Kutsal metinlerde yazılan sözler Tanrı’nın gerçek sözlerinden uzaklaşmış, eklemeler yapılmış bir ticari araç olarak ortaya konulmuştur. Hakiki Hristiyan’ın öncelikle bunun farkına varması ve deneyimlemesi şartını öne süren Toland, Tanrı’nın varlığı ve sıfatları için şu cümleleri kaleme almaktadır:

“Burada Davud’un Yasası ve Tanrı’nın sözünden bahsetmek isterim. Ona göre Tanrı’nın sözü ruha dönüştüğünde mükemmeldir, bilgiyi basitleştirmesi Tanrı’nın kanıtıdır, Tanrı’nın duruşu kalpleri mutlu eder ve doğru olandır, Tanrı’nın buyrukları gözleri aydınlatacak kadar saftır, Tanrı’nın korkusu sonsuza kadar süren bir adalettir, Tanrı’nın yargısı her zaman doğru ve haklıdır.”⁹⁵

Tanrı’nın hakikati basit ve yalın olduğundan onu mucizeler ile süslemeye çalışan filozoflara ve hatiplere karşı savunmasını yapan Toland, Aziz Pavlus’un Korintliler’e Mektup bölümünden yaptığı alıntı ile devam etmektedir:

“Kardeşler, Tanrı’yla ilgili bildiriye duyurmak için size geldiğimde, söz ustalığıyla ya da üstün bilgelikle gelmedim. Sözüm ve bildirim, insan bilgeliğinin ikna edici sözlerine değil, Ruh’un kanıtlayıcı gücüne dayanıyordu. Öyle ki, imanınız insan bilgeliğine değil, Tanrı gücüne dayansın.”⁹⁶

Toland’ın eleştirisi hâlihazırda sadeliği ile anlaşılması gereken İncil öğretilerinin dönemin din adamları ve belagat sahibi kimseleri tarafından gizem ve hayranlık hissiyatı yaratması amacıyla farklılaştırarak sıradan insana sunulması olmuştur. Burada önceliğin “akıl tatmin edilmesi”⁹⁷ şartının yıkıldığına dikkat çeken Toland, mucizeler ile kaplanmış her bir cümlenin ruhban sınıfının çıkarları doğrultusunda değersizleştirilmesini de eleştiri konusu yapmaktadır. Zira Toland için Tanrı en güzel sözü söyleyen olarak tanımlanmaktadır. Bu sebeple yanlış akıl yürütmeler sebebiyle aklın imkânlarının dışına çıkılmasının akıl etmeyi zorlaştıracağına inanan Toland, Tanrı’nın varlığına ulaşabilmenin tek yolunun akıl olduğunu her fırsatta kanıtlamaya çalışmaktadır. Akıl ile kavranabilecek öğretilerin din adamlarının tekelindeki

⁹⁴ Toland, a.g.e., s. 43.

⁹⁵ Toland, a.g.e.,s. 55.

⁹⁶ Toland, a.g.e., s. 52; Yeni Ahit, Korintliler’e Mektup 1.2.1

⁹⁷ Toland, a.g.e., s. 53.

detaylandırılmış açıklamaları ve mucizevi benzetmelerinin ortaya çıkardığı farklı bir Hristiyanlığın asla destekçisi olmadığını, insanın kendi hür iradesi ile Tanrı'yı deneyimleyebileceğini söylemektedir:

“Bozulmuş olan hayali öğretiler sebebiyle hiç kimse suçlanamaz, Mutlak Bilgeliğimizin tek kaynağı ve Tanrı'nın sözü olan Kitab-ı Mukaddes'i öğrenmek sadece ahlaki açıdan eksik insanların isteklerine ve düşüncelerine aykırıdır.”⁹⁸

İlk bakışta tüm niteliklerine vakıf olamadığımız nesnelere özünü anlayabilmek için mucizelerden muaf bir anlayış ve anlatımın elzem olduğunu söylediği yazılarından yola çıkarak Toland'ın ne ateist ne deist ne de başka bir inanca sahip olmadığını anlamak pek de zor olmayacaktır. Tanrı'nın varlığı ve varlığının akli temellendirilmesi konusunda kırmızıçizgilere sahip olarak onun için Tanrı'yı yok saymak mümkün değildir. Zaten akıl Tanrı tarafından insanlara verilmiş ve aklın görevi yine Tanrı'yı bulabilmektir. Aksi takdirde başka akıl sahipleri kendi yarattıkları Tanrı'nın kabulünü zorunlu hale getireceklerdir. Toland'a göre Tanrı'nın yarattığı şeylerin gerçek özünü kavrayamıyorsak, sonsuz varlık olan Tanrı'nın tabiatını ve bilgeliğini de özünde bilemeyiz. Keza onun özellikleri hakkında bilgi sahibi olabiliriz.

“Hatta onun özelliklerinden daha iyi anladığımız başka bir şey yoktur.” Çünkü Nesnelere hakkında, gerekli ve yararlı olan özellikleri dışında bir şey bilmediğimiz gibi, Tanrı'nın da bizim için gerekli ve yararlı olan özellikleri dışında bir şey bilmeyiz. Bunun dışında bir şeyi bilmemize gerek de yoktur. Zira dinsel işlerin hemen hepsi, onun özü ile değil bazı özellikleri vesilesiyle yönetilir. Ona olan sevgimizi iyiliği, şükran duygumuzu ise onun merhameti alevlendirir. Sadakatimiz, onun adaleti sayesinde yoluna girer. Umutlarımız, onun bilgeliği ve gücü tarafından onaylanır. Bunlar dışında başkaca bir şeye de gereksinim duymayız.”⁹⁹

Rasyonalizmin etkileri, Hümanizmin insana verdiği değer, bilimin net açıklamaları Toland için Tanrı'nın varlığını kavrayabilmek için kullanılacak önemli vasıtalar olmuştur. Ona göre Hristiyanlık bilinci hakiki inancın temelini oluşturacak ve inananları buldukları gizemli ve açıklanamaz çıkmazlardan kurtarmayı başaracaktır.

⁹⁸ Toland, a.g.e., s. 64.

⁹⁹ Toland, a.g.e., s. 86.

1.4. Toland'ın Düşüncesinde İdeal Hristiyanlık Anlayışı

Din felsefesinin en temel sorunlarından biri olan Tanrı'nın varlığı, sıfatları ve âlem ile ilişkisi birçok düşünürün açıklamaya çalıştığı ancak asla kesin yargılara varamayacağı bir konu olarak gündemdeki yerini korumuştur. Tanrı'nın mükemmel olduğunu iddia edenler, Onun olmadığını ispata çalışanlar, yaratma ile ilgili görüşler hep insanın kendini evrende konumlandırma çabasıdır. İlk insandan beri kutsalın ne olduğunun arayışı, kendini kutsal ile ilişkilendirme gayreti aslında insanın ideal ve kusurdan muaf bir yaşam ve maneviyata ulaşmak istemesidir. Bu süreçte eğer kişi kendini gerçekleştirebilirse dini inancında ya iman ya da inkâr yolunu seçerek, seçtiği bu yola uygun kanıtlar sunmaya çalışacaktır. Aydınlanma Dönemi birçok yönü ile Orta Çağ'daki insanın düşünce ve inançlarından vazgeçebilme iradesini açıklayan bir süreçtir. Bu yenilenme hareketi Tanrı'yı merkeze alan değil insanı merkeze alarak Tanrı'yı kabul eden bir din görüşüne ulaşmayı amaçlamıştır. Toland'ın tavrı ise insanı Tanrı'nın sözünden uzaklaştırmadan Tanrı ile dolaysız bir bağ kurabilmektir. İnsanın 'kul' vazifesi yerine özne olarak öz iradesi ile evreni ve inancını idare edebilen Hristiyan olmasını savunan Toland için aklını kullandığın kadarıyla gerçek imana sahip olunabilirdi. Tanrı'nın adaletinin sağlanması için insanlar arasında da adaletli ve hoşgörülü bir devlet ve din anlayışı olmalıdır. Bu çalkantılı dönemde Toland, siyaset ile ilgili meşguliyetini din felsefesi ile açıklamaya çalışırken şu cümleleri de sarf etmiştir; gerçek ve saf dini savunurken siyaset hakkında da eleştiriler getirmiştir. "İktidar, halk için vardır, halk iktidar için değil."¹⁰⁰ 17. yüzyıla egemen olan hükümdarlık sınıfına yıkıcı bir eleştiri yapan Toland'ın asıl amacı otoritenin varlığına ve baskısına karşı sıradan insanın hakkını savunmak ve kendi ifadesi ile halkın gözünü açmaktır. Bu konuda ona yapılan eleştiri ise;

"Bu adamın dediğine göre, iktidar halk için varmış. Bunu söyleyerek herkesi bir isyana davet etmektedir. Peki, sonra ne olacak? Niçin tamamen bu söylemden sonra *Pasif İtaat* öğretisi patlak verdi? Bay Toland da bunu açıkça bilmektedir. II. James, bu cümleden hemen sonra tahttan indirildi çünkü Kralı olduğu *halk* tarafından düşman ilan edildi; en şerefli kahramanımız Evrensel Barışın ve Özgürlüğün Kurucusu 3. William, Yüksek İktidar tarafından Büyük Britanya Halkının sivil ve dini haklarını savunmak için yetkilendirildi. Bay Brown'un dediği gibi Bay Toland bir çapraz soru ile üç krallığı da

¹⁰⁰ Duggan, John Toland: *Ireland's Forgotten Philosopher, Scholar, ... and Heretic*, s. 32.

kötülemeye çalıştı. *İnsan bilmediği şeye nasıl inanır?* ve o öyle yaptı ki inandığı şeyi bilmiyor.”¹⁰¹

Toland’ın ideal din arayışı, bireyin ideal insan olması isteği ile devam etmektedir. Hümanizm anlayışının etkilerinden yola çıkarak bireyin insani tarafı hem toplumsal hem de dini hayatta en başat konu olmuştur. İsa ve havarilerin ideal öğreticiler olarak tanımlanması ile onlara atanan ilahi ve mucizevi kimlikleri tamamıyla ortadan kaldırılmıştır. Paganizmin mistik adetleri ile Hristiyanlığın bozulduğunu savunan Toland, “Hristiyanlığın, Roma Bereket tanrısının gizemleri ve Şarap tanrısının merasimleri ile neredeyse eş değer tutulmasının aptalca ve yanlış olduğunu, Hz. İsa’nın saf ahlaki öğretilerinin basitliğini ne yazık ki zedelediğini de”¹⁰² ileri sürmüştür.

Günümüzde bazı bilim adamları Hristiyanlık ve Paganizm arasında sayısız benzerliğin olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Öyle ki Roma Kilisesi bu benzerlikleri çoğu kez ‘şeytan işi’ olarak adlandırmış ve elde edilen tarihi kanıtları ve belgeleri yok etme yolunu seçmiştir. Hristiyanlığın öz itibarıyla Pagan öğeleri üzerine kurulu bir gizem kültürü olması, Hristiyanlığın kökenine inildikçe Pagan ruhsallığı ve mistisizmi sembolik ve mitsel anlatımlar ile sıradan insanın anlamasından uzaklaştırılarak Toland’ın da bahsettiği gibi eğitilmiş insanlara sunulmaya çalışılmıştır. Tam olarak Hristiyan din adamlarının da yapmaya çabaladığı şey budur. Hz. İsa’nın öğretilerini mit ve sembolizm ile örtülü hale getirerek Hristiyanlığın gizemli ve mucize dolu bir din olduğunu ortaya koyma çabaları İsa ve Havarilerinin söylediklerinden oldukça farklıdır. İdeal din anlayışına göre bu tür abartılı ve örtülü anlatımlar Hristiyanlığın hakikatini lekelemektedir.

Timothy Freke ve Peter Gandy’nin “İsa’nın Gizemleri” adlı eserinde İsa’nın bir Pagan Tanrısı olduğu gerçeği kanıtlar ile anlatılarak Hristiyan gizemlerinin ve mucizelerinin kaynağı ortaya konulmuştur. Öyle ki söz konusu eserin iddiasına göre; şu anda Vatikan’ın bulunduğu yerde, bir zamanlar bir Pagan mabedi bulunmakta idi. Pagan papazların kutsal törenler gerçekleştirdiği bu yerde aynı İsa’yı Kurtarıcı olarak bekleyen Hristiyanlar gibi Pagan bir kurtarıcıyı bekleyen bir Pagan cemaat bulunmakta ve ibadet etmekte idi. Yuhanna İncili’nin içinde Pagan gizem kültüründen gelen sayısız anlatımlardan biri de Şarap tanrısı Dionysus ile İsa’nın yaşadıklarının ve söylemlerinin

¹⁰¹ Toland, *An Apology*, s. 12.

¹⁰² Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 153.

benzerlik taşımasıydı. Esere göre “İsa'nın hikâyesi ve Hıristiyanlık, yeni ve eşsiz bir vahiy dini değil, aslında Antik Pagan Gizem Dininin bir Yahudi uyarlamasıydı.”¹⁰³ Osiris-Dionysus mitinin çeşitli motiflerinin İsa'nın hikâyesi ile birebir eşleştiği, ebedi masalın tüm niteliklerine sahip olduğu ve İsa'nın farz edilen biyografinin daha önce Osiris-Dionysus ile ilişkilendirilen mitsel motiflerden oluştuğu iddia edilmekteydi. ”İsa'nın Gizemleri Tezi” olarak adlandırdıkları bu biyografik anlatımlar açısından verilen en belirgin örnek şöyle sıralanmaktadır:

“Osiris-Dionysus Tanrı'nın yaptığı etten kemikten bir varlık, kurtarıcı ve 'Tanrı'nın Oğlu'dur. Onun babası Tanrı ve annesi ölümlü bir bakiredir. O, 25 Aralık'ta üç çobanın önünde, bir mağarada ya da mütevazı bir inek barınağında doğmuştur. O, taraftarlarına vaftiz ritüelleri vasıtası ile yeniden doğuş şansını sunar. O, bir evlilik töreninde mucizevi bir şekilde suyu şaraba dönüştürür. O, eşeğin üstünde muzaffer bir şekilde kente girerken, insanlar onu onurlandırmak için palmye ağacı yapraklarını sallarlar. O, dünyanın günahları sebebiyle bir kurban olarak Paskalya zamanında ölür. O, ölümünün ardından cehenneme iner, daha sonra üçüncü gün dirilir ve ihtişam içinde göğe yükselir. Onun taraftarları, Kıyamet Günü boyunca, onun yargıç olarak geri dönüşünü beklerler. Onun ölümü ve yeniden dirilişi, onun etini ve kanını sembolize eden, ekmek ve şarabın yenilişinden oluşan bir ritüel ile kutlanır.”¹⁰⁴

Toland, İsa'nın öğretilerinin basitliğini ve saflığını zedeleyen diğer bir faktör olarak filozofları da hedef almıştır. Çünkü filozoflar her geçen gün Hıristiyanlığı korumak için kendi felsefelerini öne sürdükçe herkesin kavrayabileceği basit öğretiler üst düzey eğitilmiş insanların anlayabileceği bir kavrama dönüşerek güçleşmiştir. Bu da halkın gerçek ve doğru Hıristiyanlıktan uzaklaşmasına neden olmuştur. Bireyin ideal din anlayışına ters düşecek bu durum Toland'a göre, “İktidarın başındakiler de açıkça Hıristiyan dininin bu şekline göz yumunca, bu kötüye kullanma neredeyse tedavi edilemez hale geldi.”¹⁰⁵ Doğru ve gerçek Hıristiyanlıktan oldukça uzaklaşan halk, iktidar ne derse kendi menfaatlerini ve iktidarın yanındaki mevkilerini korumaya çalışanlar sebebiyle siyasi açıdan da zarara uğramış oldu.

Mükemmel din anlayışı yerine mükemmel Hıristiyanlık arayışının peşinde olan Toland, özellikle Hıristiyanlığı akıl ile bağdaştırmaya uğraşmıştır. Zira kutsal metinler,

¹⁰³ Timothy Freke, Peter Gandy, *İsa'nın Gizemleri: Gerçek İsa bir Pagan Tanrısı Mıydı?*, çev. Aslı Bengisu, İstanbul, Ayna Yayınevi, 2005, s. 10.

¹⁰⁴ Freke ve Peter Gandy, a.g.e., s. 13.

¹⁰⁵ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 155.

Kilise Babaları, papazlar ve paganlar tarafından mucizeler ile doldurularak anlaşılması güç öğretiler haline gelmiştir. Descartes'in "İlk Felsefe Üzerine Düşünceler" eserinde "Tanrı'nın beni aldatmasını imkânsız olarak tanımlarım."¹⁰⁶ diyerek savunduğu gibi İncil'in bu gizemlerden kurtarılması hususunu Toland şu sözleri ile desteklemiştir: "Tanrı insan değil ki, yalan söylesin; insan soyundan değil ki, düşüncesini değiştirsin."¹⁰⁷ Böylece Yeni Ahit'in tüm öğretilerinin akıl ile doğal olarak kavranabileceğini ve buradan hareketle sıradan fikirlerin "Doğal Din" anlayışı ile uzlaşabileceğini dile getirmiştir. Çünkü Toland'a göre; Tanrı, İncilin anlaşılmasını istediğinden anlayabilecek olanlara göndermiş olmalıydı.

Toland için ideal din "Hakiki Hristiyanlık" idi. "Gizemsiz Hristiyanlık" kitabının son sayfalarında Hristiyanlığı ortadan kaldırmak gibi bir suçlamayı asla kabul etmediğini aksine görevinin Hristiyanlığı ortaya çıkarmak olduğunu da ifade etmiştir. Kitabının yakılacağı günün arifesinde kendine yazdığı mektupta şöyle demiştir:

"Hristiyan Dinine saldıran Ateistler ve diğerleri, kendilerini çelişkiler ve bilinmezlikler ile doldurmaktadırlar. Bay Toland'ın bu kitabı yayımlamaktaki maksadı bu ithamlara karşı Hristiyanlığı savunmaktır."¹⁰⁸

Herhangi bir akımın içinde yer aldığını söyleyemediğimiz Toland, deizm, ateizm ve hatta yeni bir din kurmaya çalışmakla suçlanmış olsa da asıl motivasyon kaynağı anti-hristiyan düşünceleri değil Hristiyanıcı tavrı olmuştur. Toland'ın ilk ve en önemli problemi, onun kişiliğinin ve yazılarının okuyucu tarafından yanlış yorumlanmasıdır. Aslında kendisini savunduğu eseri "Özür" de açıkça Hristiyanlığın ideal formunun üç maddeden oluştuğunu şöyle doğrulamaktadır:

"İlk olarak sonsuz bir varlığın olduğunu, İsa'nın Tanrı'nın dışavurumunu temsil ettiğini ve son olarak da kutsal bir ruhun bizi yönlendiren ve mükemmelleştirdiğini beyan etmekteyim. Bu imanıma ait hakiki bir itiraf olması umuduyla kaleme aldığım sonsuz hayatın teminatıdır."¹⁰⁹

Toland'ın hümanistik düşüncelerine yön veren en önemli adım dini hoşgörüden yoksun bir Hristiyanlığın yerini herkesin düşündüğünü ya da düşünemediğini

¹⁰⁶ Rene Descartes, *Meditations on First Philosophy, with Selections from the Objections and Replies*, ed. John Cottingham, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, s. 37.

¹⁰⁷ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 34.

¹⁰⁸ Toland, *An Apology*, s. 27.

¹⁰⁹ Toland, *A Collection of Several Pieces of Mr. John Toland*, s. 303.

söyleyebileceği akılcı bir Hristiyanlığın almasıdır. Bu sebeple kendisini dinin sadık ve gayretli savunucusu olarak tanımlamaktadır.¹¹⁰ Din içindeki hoşgörü beraberinde dinler arası hoşgörüyü de getirmektedir. “Nazarenus” adlı eserinde Yahudilik, Hristiyanlık ve Muhammedizm gibi dinlerin aralarında bağlantılar olduğunu, asla birinin bitip diğerinin başlamasının söz konusu olmadığını dile getirmektedir. Dinler arasında bıçak kesigi gibi tam ve kesin sonların mümkün olmadığından yola çıkarak peygamberler arasında da herhangi bir üstünlük olamayacağını, tek farklarının birbirlerinden önce görevlerini ifa ettiklerini savunmaktadır. Musa, İsa ve Muhammed’in birbirlerinin devamı niteliği taşıması Toland’ın tek Tanrı inancına da destek vermektedir. Her biri için ayrı Tanrı olması mümkün değildir, ayrı yasa ve kurallar olamaz, ideal olanı tarihsel süreçte yaşadıkları dönem ve coğrafyada bulunmalarından başka bir şey değildir. Toland’ın felsefesinde kişi sayısı kadar din, din adamlarının sayısı kadar da yorum ve ibadet anlayışı geçerli tanımlamalar olamaz. Onun karşı çıktığı husus dinler arasındaki farklar ve bu farkların din adamları tarafından kendi çıkarları doğrultusunda dayatmalar yapılmasıdır. Örneğin ilk Hristiyan olarak adlandırdığı Ebionitler ne Musa’dan kopabilmiş ne de İsa’ya bağlanabilmiştir. Araf’ta kaldığını düşündüğü bu topluluktan yola çıkarak Yahudiliğin ve Hristiyanlığın aralarındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Hatta İncil’de müjdelenen faraklit ile Hristiyanlığın devamı niteliğindeki Muhammedizm ile Muhammed’in İncili benzetmesine kadar gitmektedir. İslam açısından da Hristiyanlığın bozulmamış hali düşünüldüğünde kutsal kitabımız Kuran-ı Kerim’de Saff Suresi’nde Hz. Muhammed’in (asm) gelişi Tevrat ve İncillerde müjdelenmiştir:

"Bir vakit Meryem oğlu İsâ şöyle dedi: 'Ey İsrailoğulları! Ben size Allah'ın Resulüyüm, önümdeki Tevrat'ın doğrulayıcısı ve benden sonra gelecek bir Resulün müjdecisi olarak geldim ki onun ismi Ahmed'dir'. Sonra o onlara açık delillerle gelince '*Bu apaçık bir sihir.*' dediler." (Saff Suresi, 61/6)

Justin Champion tarafından “18. yüzyılın en radikal sosyal hoşgörü savunucusu”¹¹¹ olarak tanımlanan Toland, Yahudilik, Hristiyanlık ve Muhammedizm gibi teistik dinler arasındaki birlikteliği açığa çıkarmasıyla felsefi natüralizmin de destekçisi olmuştur. Dinleri ayırıştırılmama düşüncesi isimlerinde birlikteliğini mümkün

¹¹⁰ Toland, a.g.e., s. 305-306.

¹¹¹ Ian Leask, “Only Natural: John Toland and Jewish Question”, *Intellectual History Review Journal*, 2018, s. 1.

kılmıştır. Toland için yalnız Yahudi ya da Hristiyan değil Yahudi Hristiyan veya Muhammedi İncil terimlerinin kullanmanın hiçbir sakıncası olmamıştır. Bu uzlaşmacı din anlayışını İngiliz tıp doktoru Henry Stubbe “İslam’ın Doğuşu ve Gelişmesi” isimli eserinde Peygamberimizin hayatı ve öğretilerinin evrenselliğini, Hristiyanlığa sonradan eklenen öğretilerin Hristiyanlığı tehdit ettiğini, Yahudilik ve Hristiyanlığın ilk dönemlerinin İslamiyet ile organik bağının anlatıldığını ve çok çarpıcı bir şekilde “Ebiyonitler veya Nasıralı Hristiyanların İslam’ın temellerini oluşturduğunu”¹¹² iddia etmiştir.

1714 yılında yayımladığı “Büyük Britanya ve İrlanda’da Yahudileri Yurttaşlığa Almanın Gerekçeleri” eserinde 18. yüzyıl Yahudi karşıtlığına psikolojik ve politik bir analiz yaparak akıl çerçevesindeki gerekçelerini sıralamıştır. Bu bakımdan Toland, ideal din arayışında yine doğaya ve doğa yasalarının getirdiği eşitlik, adalet ve özgürlük ilkelerine saygı göstermiştir. Tüm tanrıçılık fikrine daha yakın ifadelerle sahip olan Toland, insanın aklını meşgul eden her türlü şüphe ve karmaşanın dinin kendisine zarar vereceğini, kişi ve Tanrı arasındaki ideal bağın mahiyetinin kişinin aklı ile sınırlı olduğunu ve sağlam zemine sahip her inancın tanrı tarafından da takdir edileceğini söylemiştir. O Tanrı anlayışında asla Tanrı’yı saf dışı bırakmamış ancak geleneksel Tanrı inancına ya da kişilerin icat ettikleri hurafelere de karşı olduğunu, tek ve asıl görevinin ahlaki açıdan hakiki Hristiyan’ın iyi ve kötünün ayırımına kendi iradesi ve aklın idaresi ile varması gerektiğinin de altını çizmektedir. Onun için ideal din, akıl dini ve aklın ışığındaki saf Hristiyanlıktan başka bir şey değildir.

“Herkesin kendi fikirlerini yargılayabileceği kadar yetisi vardır, Ona iyi görüneceği iman etmeyi, nefret ettiğini ise inkâr etmeyi düşünür. Akıl, bence bu bakımdan bütün organlar arasında tam ve bütünlüğü ile bizim varlığımızın tek sebebidir. Akıl için içinde olmadığı biz, bir hayvandan daha fazla ilerleme gösteremeyiz ya da başkalarını bilgilendirebilecek gücümüz olmaz.”¹¹³

Aydınlanmanın en önemli karakterini mutlak akıl oluşturmaktadır. Aklın işleyişini etkileyen bu bozulmuşlukların sebebi Kilise’nin iman ve vahyi aklın üzerinde tutan din törenleri, batıl inançlar ve ön yargılardır. Toland’ın ideal din anlayışının temelleri akılsal ve doğal bir dine imana dayanmaktaydı.

¹¹² F. Stanley Jones, *The Rediscovery of Jewish Christianity: from Toland to Baur*, Society of Biblical Literature History of Biblical Studies, Vol. 5, 2012, s. 97.

¹¹³ John Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 57.

2. TOLAND'IN RUHBAN SINIFI VE KUTSAL KİTAP ELEŞTİRİSİ

2.1. Toland'ın Din Adamlarına Eleştirisi

İlahi dinlerde peygamberler Allah'tan gelen bilgiler aracılığı ile dini oluşturmaya ve yaymaya çalışmışlardır. Bu bildirimlerin vahiy yoluyla yapılması, peygamberlerin naklettiği bilgilerin de doğru ve geçerli olduğuna en önemli kanıttır. Bu nakledilen konular insanların bireysel olarak edinemeyecekleri türden bilgiler olduğundan peygamberlerin görevi inanç öğelerini tebliğ ederek ilahi dinlerin temelini oluşturmaktır. Eğer peygamberlere gelen vahiyler doğrudan kayıt altına alınmış olursa, eklenmeler ve bozulmalar söz konusu olmadığında vahiyler aklın sınırlarını aşsa da akıl ile çelişen inanç öğeleri barındırmamaları esastır. Mantık ve akıl yürütmenin yok sayılamayacağı bu inanç sistemi akli asla saf dışı bırakmaz. Akıl ve vicdan ile iman ilahi dinlerin temelini garantisidir. Nitekim bu geçerli durum Hristiyanlık için farklı bir sürece sahne olmuştur. Hristiyanlığın "Teslis inancı, Âdem ve Havva'nın Cennetten Düşüşü, Asli Günah, Vaftiz ve İsa'nın Yeniden Doğuşu" gibi dinsel söylemler Toland'a göre Hristiyanlığa sonradan eklenen ve aslı olmayan hurafeler olarak adlandırılmaktadır. Bu söylemlerin akıl ile bağdaşmamasının en başat sebebi akıl ile çelişmesidir; çünkü Toland'ın din anlayışına göre din; basit, anlaşılır ve uygulanabilir nitelikte olmalıdır.

Bu çelişkilerin kaynağı din adamlarının kendi Hristiyanlık inançlarını dayatma çabasından ileri gelmektedir. Özellikle Teslis inancı bu durumun başlangıcı sayılabilir. Semavi dinlerde peygamberlerin beşeri özelliklerinin yanında Tanrı ile insan arasındaki kutsal görevi yerine getirmek sorumluluğu bulunmaktadır. Zaten Toland'ın savunduğu düşünceye göre İsa, Hristiyan öğretilerini aktaran bir kılavuz ve öğretmen olarak düşünülmelidir. Ancak Baba, Oğul ve Kutsal Ruh olan Teslis; İsa'nın yarı insan yarı tanrı sayılmasına böylece Tanrı'nın da babası sıfatıyla yarı insan yarı tanrı olmasına yol açmıştır. Peygamberlik makamındaki bu yanılgılar ve bozulmalar kendisini Hristiyan teolojisindeki Ulûhiyet anlayışının da zedelenmesine neden olmuştur. Öyle ki Tanrı'nın büyük bir insana benzetilmesi ve İsa'nın tanrısallığı semavi bir din olan Hristiyanlığın önünde engel teşkil etmiştir. Çünkü Kilise Babaları Tanrı'yı halka yüce bir insan

şeklinde anlatmışlardır; “Tanrı'nın sağ gözü ile sol gözü arasındaki mesafenin altı bin fersah olduğuna dair rakamlardan bahsetmişlerdir.”¹¹⁴

Din adamlarının görevini sorgulayan Toland, onların asla din adamı değil ticaret adamı olduklarını iddia etmiştir. Çıkarlarından uzaklaşamayan bu kişiler kimi zaman siyasi kimi zaman maddi gücün yanında bulunarak istedikleri yönde halka tesir etmeye çalışmışlardır. Görevlerini oldukça suiistimal eden bu Kilise Babaları'nın hiçbir şart altında güvenilir olmadığını sert bir üslup ile dile getiren Toland sözlerine şöyle devam etmektedir:

“Tüm kilise adamlarına ve söyledikleri tüm dinlere düşman olduğumu beyan ederim; çünkü onlar sadece aklın almadığı gizemli öğretilerin uyduruk mucitleridir, din adamı olmayanlara karşı ön yargılı olmaları da kendilerine yarar sağlamaktan başka bir şey değildir. Gerçekte bu din adamları, Hristiyanlığa ilaveler yaparak bazı kişileri kinci kâfirler ya da tahammül edilemez ateistler olarak yaftalayarak Doğru Din'i kolaylıkla küçümsemiştir.”¹¹⁵

Orta Çağ Hristiyanlık inancında insanın baskı ve korku ile itaati zorunlu iken Aydınlanma ile insan düşünebildiği ve anlayabildiği ölçüde iman ve inkârın rasyonelliğine güvenir hale gelmişti. Bu bağlamda din adamları dini sorumluluk ile gelen bilinç sürecinde kâhinlere ve hatta sihirbazlara dönüşerek Hristiyanlığı da kendilerine benzetmeye çalışmışlardı. Kendilerine karşı çıkan her düşünürü ve düşünceyi lanetlemişler ve Hristiyanlıktaki aforoz ile tehdit etmişlerdir. Toland'ın eserinin yakılması ve ölüm emri işte böyle bir dönemde onun kâfirlik ile suçlanmasına yol açmıştır. Hristiyanlıktan asla uzaklaşmadığını her beyanında anlatmaya çalışan Toland, kendini şu cümlelerde savunmuştur:

“Hristiyanlıktaki gizemlerin yazarları ve sunucuları olan kilise adamları, doğruyu söylediğim için memnuniyetsizlikle bana düşman olmuşlardır... Yozlaşmış din adamları halkın suiistimal edilen vicdanları üzerinde adil olmayan bir hükümdarlık inşa etmeye çalışıyorlardır. Benim tavsiyem umarım tüm kadın ve erkekler benim gibi saf ve el değmemiş dinin vicdanlı bir dostu olur ve olacaktır.”¹¹⁶

“Gizemsiz Hristiyanlık” eserinin önsözünde yer alan aynı ifadeleri “Vindicius Liborius” adlı eserinde tekrar eden Toland, “Kilisenin zorbalık ile inşa etmeye çalıştığı

¹¹⁴ İbrahim Coşkun, “Modern Çağ Deizminin Nedenleri ve Sonuçları”, *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2017, s. 48.

¹¹⁵ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. xxviii.

¹¹⁶ Toland, a.g.e., s. xxx.

felaketlerinin kaynağının ruhban sınıfı”¹¹⁷ olduğunu da söylemiştir. Toland’ın düşmanım diye adlandırdığı kilise adamlarının yanı sıra hürmet ile yaklaştığı din adamları da olmuştur. Çünkü bu tecrübeli kimseler, insanların düzenini sağlayarak mutlu, iyi yönetilen devletler oluşturan samimi öğretmenler olarak görevlerini ifa etmişlerdir. Bu da Toland’ın savunduğu saf dine hizmet anlamına gelmektedir. Çünkü Toland, Hristiyan Kilisesi’nin üstünlüğünden, mükemmeliyetinden ve kutsallığından asla şüphe etmemiştir. İngiltere Kilisesi’nin ibadetlerine tüm kalbiyle destek vermiş ve kutsal metinlerden asla uzaklaşmamıştır. Bu sebeple kilise ve kilisenin Hristiyanlığa kattıkları hakkında herhangi bir yorum yapmamış aksine bahsettiği din adamlarının keyfi ve çıkarıcı uygulamalarının hem dine hem de ibadetlere zarar verdiğini açıklarken onları “hayal ürünü yüce başkanlar ve yanılıgı canavarları”¹¹⁸ olarak tanımlamıştır.

Kısaca; kiliseyi değil din adamlarını eleştirmiştir. Çünkü din adamları bazı öğretileri ön plana çıkararak ya da yok sayarak kendi hegemonyalarının peşinde hırslarına yenik düşmüşlerdir. Doğru olan insanın aracısız ve aldatmacasız ulaşabildiği doğal din olmalıdır. Zira bu da din adamlarının tasvip etmediği, doğal dini teşvik edenlerinde ateizm ile suçlandığı bir dönemin meselesi olarak değerlendirilebilir. Ona göre:

“Ulusal Kilise, diğerlerine göre daha fazla özgürlük ve hoşgörü sağlayan, sivil yönetime de en fazla bağlılık gösteren en iyi kurumdur. Zaten Ulusal Kilise öğretisinin de temel dayanağı budur. Kilisenin, merhametsiz, ahlaksız ve dinsiz öğretileri göstermeyen ve uygulamayan diğer dinlere zulüm ve eziyet eden bir görevi yoktur. (Onların söylediği gibi) Eğer farklı bir istisna olmazsa aklın özgürlüğü bedeninkinden daha asildir. Vicdan hürriyetinin olmadığı yerde sivil özgürlükten bahsetmek ya da gerçek dini özgürce aktarmaktan söz etmek imkânsız olacaktır. Bu bağlamda Ulusal Din, Anglikan Kilisesi’ne muhalif olanlara herhangi bir baskı uygulamak ya da doğuştan edindikleri hak ve imtiyazlara engel koymak söz konusu olmamalıdır.”¹¹⁹

Samimiyeti ile savunduğu kilise aslında sivil yönetime ve ulusal anayasaya uygunluğu ile Toland’ın asla vazgeçmeyeceği ya da eleştirmeyeceği bir konumdadır. Çünkü “Vindicius Liborius”ta kendini ifade etmeye çalıştığı her iki mektubunda da resmi kiliseye olan bağlılığının din görüşündeki kilise inancı ile anlatmıştır. Bu konuda

¹¹⁷ Toland, *Vindicius Liborius*, s. 101.

¹¹⁸ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 4.

¹¹⁹ Toland, *Vindicius Liborius*, s. 112.

kendine olan güveni ve gönüllü olarak Meclis Alt Kurulu'nun huzuruna çıkma talebi de bunun kıymetli bir göstergesidir.

Toland'a getirilen ateist olduğu iddialarının ön yargıdan başka bir tavır olmaması özellikle onun bu hassas konuda daha temkinli ve araştırmacı olmasını da beraberinde getirmiştir. Çünkü kilise kendi görüşünü ve hükümdarlığını onaylamayan herkese ateist damgası vurarak içinden çıkılmaz meselelere sebebiyet vermektedir. Her ne kadar hiçbir eserinde ya da cümlesinde dini inkâr söz konusu olmasa da ikinci mektubuna verilmeyen cevap da Toland'a yapılan eleştirilerin yersiz ve üstünkörü iftiralar olduğunu şöyle açıklamak için kitabını bazı akademisyenlere göndermeyi tercih etmiştir. Zira "Gizemsiz Hristiyanlık" adı sebebiyle "Ateist ve nefret uyandıran bir kitabın yazarı"¹²⁰ olarak ifşa edilerek sert eleştirilerin odağı haline gelmiştir. Bu sebeple Toland, aralarında Dr. Paine, "Centilmenlerin Dini" adlı kitabın yazarı Edward Syngé, Oxford'dan Dr. Beverly ve "Occasional Paper" yazarı gibi önemli isimlerin olduğu bir gruba kitabının incelemesi için göndermiştir. Bu kişileri de "sürü psikolojisine uymayan, yaygın ve herkes tarafından kabul gören sistemde konuşmayan"¹²¹ olarak niteleyen Toland, din inancındaki nüansları da herhangi bir kalıba sokamayacağımızın ipuçlarını vermektedir. Keza söz konusu eseri inceleyen bu grup da suçlamaların aksine kitapta ateizm ile ilgili herhangi bir kanaate ulaşamamıştır.

18. yüzyıla damgasını vuran genel teolojik eğilim, düşünürlerin kendilerini 'Hristiyan' olarak adlandırmasına rağmen muhaliflerin onları deist ya da ateist olarak yaftalaması idi. Ruhban sınıfının elindeki tek silah deizm ve ateizm olduğundan düşünürlerin kendini bu lekeden aklamaları her zaman adil olmamıştır. Aslında Ulusal Kilise gerçek din adamları ile idare edilebilseydi, Hristiyanlık da bundan nasibi alacak ve asla hakikatten ayrılmayacaktı. Toland'ın kesin olarak savunduğu şey; eğer kilise, İsa ve havarilerinin saflığını muhafaza edebilmesiydi. Bu sebeple, "Eminim nerede hakikat var ise orası Tanrı'nın kilisesi de olmalıdır. Kesinlikle insan gruplaşması ya da siyaseti olmaksızın."¹²² diyerek kilise ile Kilise Babaları arasındaki derin uçuruma dikkat çekmiştir.

¹²⁰ Toland, a.g.e., s. 4.

¹²¹ Toland, a.g.e., s. 37.

¹²² Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 172.

Ona göre gerçek ve doğru dini; batıl inançlardan, cehaletten ve Papalığın baskısından temizlediğimizde asli görevimizi yapmış olacağız. Bunu yapmaya çalışırken Hristiyanlığın tarihi olaylarına da göndermeler yaparak ispatlarını kuvvetlendirmek istemiştir. “Vindicius Liberius” da “ilk Hristiyanların dinsiz papazlar tarafından hem öğretilerinde hem de ibadetlerinde ateist oldukları ile suçlanmalarının papazların adaletsizliğinin bir göstergesi olduğunu”¹²³ ifade etmektedir. Tarih kendini bu kez Toland ve onu ateizm ile suçlayan ruhban sınıfının mücadelesi ile tekerrür etmektedir.

Sadece papazlar değil iktidar ve iktidarın yanında yer alanlar paganizmin mistik adet ve örflerini de kullanarak oluşturdukları inanç sistemi sebebiyle tüm kâfir tapınaklarını, mabetleri ve ibadethaneleri kiliselere çevirerek Hristiyanların kullanımına açmışlardı. İsa’ya sahip çıktıklarını göstermek içinde haç sembolünü bu kiliselere yerleştirmişler; tüm papaz, rahip, kâhin ve diğer kutsal toplulukları Hristiyan din adamları olarak görevlendirmişlerdi. İşte bu sebeple Hristiyan din adamlarının farklı ve kendi çıkarlarına uygun eklemeler ve uydurma törenler ile halkı etkilemeye çalışmaları kaçınılmaz gibi görünmektedir. Din adamlarının para, şatafat ve mevki sahibi kişilerden oluşması sıradan insana vahyedilen gösterişsiz, yalın ve sade Hristiyanlığı aslında temelden sarsmıştır. Burada Hristiyanlığın saflığından ve basitliğinden ödün verilerek halka karşı zorlama ve ikna politikası güdüldüğünü söylemek pek de yanlış olmayacaktır.

Aydınlanma döneminin en büyük özelliği olan din ve din adamlarının sorgulanması Toland’ın da sıklıkla kaleme aldığı bir konu olmuştur. Çünkü din adamlarının kendileri de gerçekte vahiy edilmeyen dini unsurlardır. Kendilerine sonradan yer edinmeye çalışan bu dini figürler dine verdikleri zararların yanında çıkarlarını korumaya çalışarak sıradan insanın aklını karıştırmış, dini tasarımları ile farklılıklara sebebiyet vermiştir. Bir yerde günah olarak adlandırılan bir davranış ya da ibadet diğer din adamına göre kişiyi Cennete götüren kapının anahtarı olma özelliği taşımıştır. Din adamlarının yorumları ve söylemleri duruma göre bile değişiklik gösterebileceği için aklın sınırlarını ve inanan insanın kavrayış gücünü de olumsuz etkilemiştir. Bu sebeple Toland, din adamlarını her fırsatta ağır şekilde eleştirmiştir.

¹²³ Toland, *Vindicius Liberius*, s. 40.

Çünkü “Herhangi bir konuyu tam olarak kavrayan herkes aynı netlikte söz konusu konuyu dile getirebilir.”¹²⁴ Belirsizlikler ve yanlış anlaşılmalara üzerine inşa edilen Hristiyanlık artık din adamlarının verdiği şekil ile çoklu anlamlar içinde kaybolan bir anlamsızlığı ifade etmeye başlamıştır.

Din adamlarının Hristiyanlığa ilave ettikleri Vaftiz ve Son Yemek (Hz. İsa'nın çarmıha gerilmeden bir gün önce şakirtleriyle yediği yemek) gibi ilaveler Toland'a göre “Dinsizlerin ve yeni yetme Hristiyanların gizemleri ile paralellik göstermektedir.”¹²⁵ Toland'ın bu benzerlikleri açıklamasının sebebi Hristiyanlığın gizemli olduğunun öne sürülmesinin yanı sıra din adamlarının ve filozofların hile ve hırsları doğrultusunda Paganizm ile yozlaştırmaya çalıştıkları kurumu ilahileştirme çabalarını bertaraf etmek istemesidir. Din adamlarının arzuladığı şey kendi inandıklarına ve oluşturmaya çalıştıkları dine inanılmasıdır. Ancak Toland'a göre bu pek de mümkün değildir:

“Kilise otoritesi tarafından Ortodoks diye adlandırılan bir kişi, aynı inançta olmayan başkaları tarafından babaların kabul etmediği olarak görülebilir. Biri diğerinin hile ve hatalarına karşı çıkabilir öyle ki düşüncesiz, vahşi ve bölücü olarak nitelendirilebilir. Belki de bu kişiler batıl inançlı, cahil, çabuk kanan, sahte ve dini merasimlere düşkün kişileridir. İnsanları, kendi menfaatleri ile şekillendirmeye çalışan tüm bu otoriteler, düşüncesiz, zalim ve yalancılardır. Kendilerini, dini anlamda otorite olarak kabul etseler de aslında onlar, doğum önceliği hariç, Tanrı tarafından hiçbir ayrıcalık verilmemiş olan, bizimle aynı doğa ve yaratılışa sahip kişilerdir.”¹²⁶

“Gizemsiz Hristiyanlık” kitabında hedef aldığı din adamlarının onu, ateist, deist, sosyanist ve hatta Cizvit olarak suçlaması kitabının da aynı ithamlar ile yakılmasına sebep olmuştur. Ancak bu eserini yazdığı dönemin Toland'ın, presbiteryen olduğu döneme denk gelmesi oldukça ilgi çekicidir. Farklı dini gruplara üye olduğu iddiası aslında kitabının da tam olarak anlaşılmadığı ve gizemini koruduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü bu eseri Hristiyanlığa gizemi katan ve içinden çıkılmaz bir bozulmaya kasten neden olan din adamları için kaleme alınmış bir eser olma özelliği korumuştur. Din adamlarının İncil'e körü körüne bağlanmaya zorlaması, mucizeleri akıl ile değil saf bir itaat ile sunmaları Toland'ın eleştirisi getirdiği diğer bir konu olmuştur. Çünkü Toland, aklın ön planda olduğu bir iman ile kutsal metinlerin yorumlanmasını

¹²⁴ Toland, *Nazarenes or, Jewish, Gentile and Mahometan CHRISTIANITY*, s. xii.

¹²⁵ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 156.

¹²⁶ Toland, a.g.e., s. 3.

desteklemiştir. Kimi kutsal metinlerin edebi tavrının aklın dışında olsa bile sonuçta gizemlerin aklın dışında olabileceğini savunurken, bazıları aklın “inancın temeli değil sadece bir araç”¹²⁷ olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak Toland her iki görüşe de karşı çıkmıştır ve kitabının da ismini oluşturan şu cümleleri sarf etmiştir:

“Akıl sadece inancın temelidir. İncil’de akla karşı ya da aklın üstünde hiçbir şey olamaz. Hiçbir Hristiyan öğretisi gizem olarak adlandırılmaz.”¹²⁸

Tek düşmanı olarak benimsediği ruhban sınıfına karşı nükteli ve kinayeli cümleler kullanan Toland, eserinde özellikle bu itirazlarını ünlemler ile bitirmeyi tercih etmiştir:

“Ama harika! Din kelimesinin kutsallığı mukaddes, huzur ve birlik ile anılmamakta; herkes tarafından her yerde hırs, dinsizlik ve kavga ile horlanmaktadır.”¹²⁹

“Hasat günü! Bitmeyen bu çelişkiler düşüncesiz ve zayıf olanı sersemleştirmek ve kafasını karıştırmak için yapılmış acımasız icatlar değil mi?”¹³⁰

Sonuç olarak din adamlarının kurmaya çalıştıkları taraflı Hristiyanlık, kişinin vaftiz mucizesi ile başlayan, Asli Günah’ın affı ile süren, ayinler ile devam eden bir süreç olarak bebeklik döneminden sonraki yaşlarına kadar insanı gizemler ve anlaşılmazlıklar ile tutsak eden bir din ile işlemektedir. Akla aykırı bir Hristiyanlığın karşısında olan Toland, din adamlarının değiştirerek tekrar yazmaya çalıştıkları metinlere de tepkisini oldukça sert göstermiştir.

2.2. Toland’ın Nazarenus isimli eserinde Hristiyanlık ve Yahudilik Arasındaki İlişki

“Gizemsiz Hristiyanlık” ve “Serena’ya Mektuplar” isimli eserlerinden sonra Toland, daha çok tarihi ve felsefi açıdan Hakiki Hristiyanlık üzerinde oluşan çelişkilerin büyük bir kısmını ortadan kaldırmaya yönelik yazılar kaleme almıştır. Çarpıtılmış tarihi söylemler ve çıkar amaçlı yazılan kaynaklar ile şekil alan dini hayatın toplum üzerindeki değiştirilemez ve terkedilemez etkilerinin bireyde yarattığı algı ve ön yargının akıl ile tamamıyla özgürleştirilemeyeceği savıyla metafiziksel bir natüralizm

¹²⁷ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 6.

¹²⁸ Toland, a.e.

¹²⁹ Toland, a.g.e., s. v.

¹³⁰ Toland, a.g.e., s. 34.

arayışını sürdürmüştür. Bu süreçte siyasi ve dini hoşgörü ile kaleme aldığı eseri “Nazarenus, ya da Yahudi Olmayan ve Müslüman Hristiyanlık” ile teolojik açıdan Gerçek Hristiyanlığın amacı ve tarihi hakkında görüşlerini ve delillerini sunmayı tercih etmiştir. Yahudilik ile Hristiyanlığı ve Hristiyanlık ile Muhammedizm arasındaki tarihi, dini ve siyasi ilişkinin tüm ayrıntıları ile ele alındığı bu eser Toland’ın dini görüşü hakkında da somut kanıtlar sunmaktadır. Yaşamının son yıllarına denk gelen “Nazarenus” 1718 yılında basılmış olmasına rağmen 1700’lerde gizli bir şekilde kaleme alınmış ve ona ait tüm felsefi, edebi ve siyasi görüşlerine ışık tutması sebebiyle değerlidir. Keza İncil’e ait radikal eleştiriler ile tarihi deliller sunan bu eser, Toland’ın aslında hakiki dini ve din tarihini halkın anlayacağı bir seviyeye indirmeye çalışması ile sadeliğini de korumuştur. Onun için gizemin arkasına saklanmış her örtülü bilgi suiistimale açık ve akla aykırı bir özellik taşımaktadır. “Nazarenus’da şöyle bir ifade kullanmıştır: “Hakikat çoğu zaman sahtelik ile örtülür.”¹³¹

Toland, teolojik tartışmalardan önce kronolojik olarak Yahudi tarihi ve Musa Şeriatı ile yola çıkar, onun amacı ise anlaşmazlıklar ve çelişkiler ile boğuşan Hristiyanlığın geldiği durumu anlatabilmek için, ancak ‘diğerleri’ olarak adlandırılan kısaca toplumun dışında kalmış ya da ötekileştirilmiş toplumlara kapsayıcı bir anlayış ile tarihi olayları ele almaktır. Sahtelik olarak adlandırdığı bu dini kaynaklardaki kirlilik olayların bizzat geçtiği ya da olayların kahramanlarının bizzat yaşadıkları ile değil, sonradan eklenen ve yorumlanan görüşler ile ilgili bir durumdur. Bahsedilen dönem içinde yaşayanlar bahsedilecek konuları asla üçüncü bir göz ile değerlendiremeyecekleri için, Toland’ın yapmaya çalıştığı şey empati kurarak Yahudiler ile Hristiyanların “kardeş”¹³² mi olduğu sorusunu sorabilmektir.

1709 yılında Amsterdam’da keşfettiğini iddia ettiği, Hristiyanlar tarafından asla resmi olarak bilinmeyen ancak Muhammed’in bu İncil’i bildiği iddiası ile Toland, Yeni İncil’i; “Muhammedi İncil ya da Türk İncil’i”¹³³ olarak tanımlamaktadır.

“Bu keşfinin bir örneğini Baron de Hohendorf aracılığıyla Prens Eugene de Savoie’ye ilettim. Barnaba’ya ait olduğuna inanılan bizim Türk İncil’ini, tüm Hristiyanların Muhammed’in İncil’i olarak bildiğine kanaat getirildi. Su götürmez yetkileri elinde tutan dini yazarlar, eskiye ait bir İncil’in Barnaba’ya ait olduğunu

¹³¹ Toland, *Nazarenus or, Jewish, Gentile and Mahometan Christianity*, Önsöz, s. ii.

¹³² Toland, a.e.

¹³³ Toland, a.g.e., Önsöz, s. ii.

söylediler ve ben de bu yeni bulunan İncil'in muhteşimliğini göstermek istedim. Ayrıca Muhammedi düşüncenin İsa ve İncil ile ilişkisinin olduğuna dair daha net açıklamalar yaptım.”¹³⁴

Toland, tarihi delillere başvurduğunu iddia ettiği bu eserinde Kitab-ı Mukaddes'in sözleri ile Nasıralıların tarihi süreçte ilk ve tek Hristiyan toplumu olduklarını anlatmaktadır. Ne yazık ki bu ilk Hristiyan toplumu kâfir (heretik) olarak adlandırılmış ve dönemin siyasi koşulları sebebiyle ötekileştirilmiştir. Bu hususta Nasıralılar ve Havariler arasında ortaya çıkan gaflet aslında İsa'nın tabiatı ve ruhsal hükümdarlığı meseleleri ile daha sonraki süreçte Kristoloji denilen bir felsefi akım olarak karşımıza çıkmaktadır. Toland, bu konuda Frederik Spanhemius'dan ders aldığını ancak yine Kilise Babaları'nın ve İbranice-Yunanca metinlerin anlatıldığı ve desteklendiği öğretileri reddetmektedir. Tüm bu temsil karmaşasını ortadan kaldırmak için iki tip Hristiyan olduğunu söylemektedir:

“Yahudiler arasındakiler ve Yahudi olmayanlar arasındakiler-Centiller*¹³⁵.

Toland'a göre “Bu ayrımı kimsenin yalanlayamadığı ve HRİSTİYANLIĞIN ASIL PLANI çerçevesinde herkesin bir şekilde yalanlamaya çalıştığı da bir gerçektir.”¹³⁶

Yahudiler, kendilerinden olmayan Centiller ile münasebetlerinde onları kardeş olarak bilseler de asla Musa'nın Yasası'ndan vazgeçmemiş tüm nesilleri boyunca bu şeriata uyacaklarını göstermişlerdir. Sadece bu iki farklı ama özünde birbirinden türemiş iki topluluğun hemfikir olduğu tek gerçeklik Tek Tanrı inancı ve İsa'nın varlığıdır. Toland Nazarenus'da Pavlus'tan alıntı ile bu ikilemi kanıtlama yolunu seçmektedir. Pavlus, Galatyalılar'a ve Romalılar'a Mektuplarında Centilleri, Grekler olarak adlandırmaktadır. İşte bu hususta Toland, Yahudi olmayan olarak tanımlanan milletlerin Grek ve Roma halkı olduğunu bu sebeple bir tarafta Yahudiler bir tarafta ise Grekler ve Romalılar olduğunu belirtmektedir. Çünkü bu ayrım daha sonra kutsal metinlerin dili ve çevirileri ile ilgili olarak yanlış anlaşılmalara ve yorumlara sebebiyet verecektir.

“Artık ne Yahudi ne de Grek, ne köle ne de özgür, ne erkek ne dişi ayrımı var.

Hepiniz Mesih İsa'da birsiniz. Çünkü Yahudi Grek ayrımı yoktur, aynı Rab hepsinin

¹³⁴ Toland, a.g.e., Önsöz, s. ii-iii.

¹³⁵ Centil- Eski Ahit'te geçen sözcük. İsrailoğullarından olmayanlar anlamına gelir. Kısaca Yahudi olmayan bütün halklar centillerdir. Dinsel edebiyatta Musevi olmayan kimse ya da putperest; Romalılarda bir kabile veya millete ait; herhangi bir ırka veya memleketeye verilen isme ait. ,Yahudi olmayan kimse, Yahudi olmayan.

¹³⁶ Toland, a.g.e., Önsöz, s. iv.

Rabbidir. Kendisine yakaranların tümüne eli açıktır. Çünkü insan yürekten iman ederek aklanır, imanını ağızıyla açıklayarak kurtulur.”¹³⁷

Toland, İncil’i hem Yahudiler hem de Centiller için içsel ve dışsal etkenlerden soyutlanmış, özünde birleştirici ve idare edici bir kaynak olarak gözlemlemektedir. Tüm sorunlar İncil’in yanlış anlaşılması ile kirlenmesi ve hatta siyasi malzeme olarak sadece devletler ve başındaki hükümdarlar tarafından kullanılmasıdır. Bu nedenle iman ve manevi hayat hiçbir siyasi kimliğin veya zümrenin tekelinde olamaz; nitekim

“İncil’in hayranlık uyandıran himayesi Yahudi ve Centiller arasındaki farklılığın birlikteliğidir. Aslında Tanrı kendine benzeyen tüm özellikleri iman, manevi hayat, adalet, hürmet ve iyilik ile sunmuştur.”¹³⁸

‘Hristiyanlığın asıl planı’ tabiri Toland için kanonik teolojiye karşı muhalif bir anlam taşımaktadır. Çünkü kilise hem Yahudi Hristiyanları hem de Centil Hristiyanları barındırmaya çalışan ama aynı zamanda ayrışmalarını da göz yuman bir yapı olarak eleştirilmeye açık hale gelmiştir. Bu birliktelik her ne kadar onların farklı kesimler olduğunu düşündürse de Yahudi ve Yahudi olmayan Hristiyanların birleştiği diğer noktanın İsa’nın ilahi tabiatı olması beklenirken teolojik tartışmalar tam da bu hususta ayrışmalara sebebiyet vermektedir.

2.3. Toland’a göre İlk Hristiyan Olarak Ebiyonitler

Toland Yahudilikten Hristiyanlığa geçişteki sancılı süreci aydınlatmak için Ebiyonitlerden bahsetmektedir. Çünkü Yahudiler, kendilerini Tanrı ile o kadar özdeşleştirmişler ki kendi özelliklerini öylesine yanlış anlamışlardır ki neredeyse Tanrı’nın tüm özelliklerinin kendilerinde var olan özellikler ile bağdaştırmışlar ve bundan sonra ötekileştirilen ilk topluluk hiç şüphesiz Ebiyonitler olmuştur. Ebiyonitler kısaca saf Yahudi ile saf Hristiyan arasında kalmış bir mezhep olarak adlandırılabilir. Yahudi-Hristiyan ismi ile İsa’nın tabiatı meselesinde İsa’yı peygamber olarak görmüşler ancak asla Tanrısal bir kimlik ile betimlememişlerdir. Ebiyonitler için İsa, sadece bir Yahudi peygamberdir, Mesih değildir. Toland’ın üstünde durduğu en önemli konu ise sünnet konusudur. Yahudilerin ibadeti olarak bilinen ve Cennete girmenin ilk ve en mühim adımı olan sünnet mutlaka tatbik edilmiştir. Diğer bir taraftan Yahudilerin

¹³⁷ Toland, a.g.e., Önsöz, s. v.

¹³⁸ Toland, a.e.

birçok ayin ve ibadetlerini yerine getirirken Pazar ve Şabat Günü'ne de uymaktadırlar. Hristiyanlardan ayrılan tarafları ise Komünyon Ayini ve Ekmek-Şarap Ayinini İsa'nın kanı olarak değil su olarak değerlendirmeleridir. Yahudilerin temel ibadetlerinden biri olan hayvan yeme usulleri Ebiyonitler için de geçerlidir. Özellikle Irak ve Şam taraflarında boy abdesti alma geleneği de mevcuttur. Tüm bu benzerlikler ve farklılıklar ile ne Yahudi ne de Hristiyan olan Ebiyonitler, Toland tarafından ilk Hristiyanlar olarak tanımlanmıştır, Pavlus'un reddi konusunda da hemfikir olan bu grubu Toland, Nazarenus'ta şöyle açıklamaktadır:

“Barnabas ve Pavlus, Yahudiler tarafından iki dost havari olarak tanınırdı. Elçilerin İşleri Bölümü'nde anlatıldığına göre Antakya'ya tayin edilirler ve Kudüs'teki havarilerin anlaşmazlıklarına çözüm bulmak istemişlerdir. Birlikte yola çıkan Barnabas ve Pavlus, Tanrı'nın sözünü yerine getirmek için Barnabas'ın, Markos'un da kendilerine katılmasını istemesiyle ters düşer. Pavlus buna razı gelmez ve iki habercinin yolları ayrılır. Barnabas ve Markos Kıbrıs'a döner ancak Pavlus ise Yahudi olmayan inananların başının deritte olduğu Galatya'ya yola çıkar. Pavlus kendi elindeki İncil ile yoluna devam eder.”¹³⁹

Bu noktada Toland, Ebiyonitlerin işte bu nüshayı “Sahte nüsha” diyerek, başlığının ve içeriğinin doğruluğunun değersiz olduğundan hareket ederek kabul etmediklerini söylemektedir. İşte bu yüzden Yeni Ahit'i oluşturan bölümlerden biri olan ‘Pavlus'un Mektupları’ Ebiyonitler tarafından destek görmemiştir. Toland “Nazarenus”da Ebiyonitleri ayrıntılı bir şekilde açıklarken Yahudi Hristiyan olarak tanımlamaktadır, çünkü Hristiyanlık Yahudi bir ortamda doğmuş ve yine Yahudilik içerisinde şekillenmiş bir din olarak karşımıza çıkmıştır. Paganların Hristiyanlık ile tanışması pek de kolay olmamıştır. Hristiyanlığı benimseyenlerin ikilem yaşamasının sebebi Yahudi Yasalarından kopamayarak yeni bir din ortaya çıkaramamış olmalarıdır. Toland, özellikle sünnet konusunun kasten ve çıkar amaçlı olarak kullanıldığını iddia etmiştir. Farklı din adamlarının farklı ve gizemli öğretileri ile değişik inançların oluşması ilk mesele olan sünnet meselesi ile bölünmelere sebep olmuştur. “İncil”in Elçilerin İşleri bölümünde ele alınan sünnet konusu Yahudi geleneği sayılan sünnetin Greklere ya da Yahudi olmayanlara nasıl uygulanacağı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. İşte bu hususta Ebiyonitler'in tutumu de Pavlus'un reddi ve Kitab-ı Mukaddes'in Eski Ahit ve Yeni Ahit olarak ayrılmasına zemin hazırlamıştır. Aslında

¹³⁹ Toland, a.g.e., s. 33-34.

Pavlus'un Yahudi kimliği onun havari olarak tanınmasını kolaylaştırmamıştı ve daha sonra onun Hristiyanlığı yayma görevi esnasında sünnetin zorunluluğunun olmadığını ve Hristiyan olmak için de bir şart koşulmayacağı vaazını yinelemesi Ebiyonitlerden tepki görmüştü. Pavlus'un gerçekteştirmeye çalıştığı bu yeni din olan Hristiyanlık hem özgür hem de bağımsız bir hareket olarak başlamış gibi gözükse de Yahudi geleneklerine sırt çevrildiği için pek de onay görmemişti.

Toland'ın 'Elçilerin İşleri'nde Pavlus'un ve Yakup'un mektuplarına atıfta bulunmasının bir sebebi de bu metinleri apokrif olarak tanımlayarak kendi düşüncelerini ispatlama çabasında haklı olduğunu göstermesidir. Özellikle Aydınlanma dönemi filozofların en çok üzerinde duydukları konu kutsal kitapların yeniden okunarak anlaşılması olduğu için Toland'ın bu radikal tavrı sürdürmesi kaçınılmaz olmuştur. Kutsal metinlerin anlamsal olarak farklı anlatımlar ile idrak edilmesinin zorlaşması bazı din adamlarının yorumlarını ön plana çıkarmış olsa da hakikatin mahiyeti akla her zaman ihtiyaç duymuştur. İşte bu sebeple, Toland'a göre Pavlus'un öğretisinin temelinde Centil Hristiyanlar ve asla Yahudi olmayan topluluklar olarak tanımlananlara dini kolaylaştırmak ve yayılmayı hızlandırmak amacı vardı. "Pavlus, Yahudilere Musa'yı terk etmelerini, çocuklarını sünnet ettirmemelerini ve geleneğin arkasından gitmemelerini söylüyordu."¹⁴⁰ Bu söylemler şüpheli ve tutarsız algılar oluşturarak hakikatin anahtarı olan imanı zedelemekteydi. Pavlus kendi otoritesini kurmaya çabalarken karmaşık ve belirsiz ahlaki ve dini yaptırımlar ile çelişkilere bir yenisini de eklemekteydi. Toland için "Yahudi ve Centil Hristiyanlar arasındaki tek gerçek fark başından beri Kilise'de varlığını sürdürenler ve devamında sürdürülebilirlerin"¹⁴¹ olmasıydı. Çünkü Pavlus'un tutumu Yasa'nın bozulması anlamına geliyordu ve zaten Yahudi kökenli olan İsa'nın böyle bir şeyi savunması mümkün gözükmiyordu. Pavlus Korintiler'e Mektup 1, 7:17 bölümünde şöyle bir ifade kullanmaktadır:

"Ancak herkes Rab'ın kendisi için belirlediği duruma uygun biçimde, Tanrı'dan aldığı çağrıya göre yaşasın. Bunu bütün kiliselere buyuruyorum. Biri sünnetliyken mi çağrıldı, sünnetsiz olmasın. Bir başkası sünnetsizken mi çağrıldı, sünnet olmasın. Sünnetli olup olmamak önemli değildir. Önemli olan, Tanrı'nın buyruklarını yerine getirmektir. Herkes ne durumda çağrıldı ise o durumda kalsın."¹⁴²

¹⁴⁰ Toland, *Nazarenus*, s. 36.

¹⁴¹ Toland, a.g.e., s. 37.

¹⁴² Toland, a.e.; Korintiler'e Mektup 1-7:17,18,19,20.

Toland, bu durumun Pavlus'un Ebiyonitlere karşı başka çaresi olmadığından kaynaklandığını ve hatta onun ikiyüzlülük ile suçlanmayı bile göze aldığına inanmaktadır. Aksi takdirde Pavlus herkes ile çelişecek ve Pavlus'un kendini savunması ve yeni din çağrısı cevapsız kalacaktı. Yenilenme arayışı Eski'den ve Yasa'dan ayrılmamayı gerektiriyordu ki Yahudiler de bu sebeple Hristiyanlığın ilk yıllarında bu yeni dine ve peygamberine karşı çıkmıştı. Hatta Yahudilerin arasından Hristiyanlığı seçenler bile Eski Ahit içindeki 'Levililer' bölümüne yine de bağlı kalmışlardı. Bu bölümde Musa Şeriatına ait hükümler ve Yahudilerin dini törenleri ile ilgili kurallar mevcuttu. Toland'a göre vazgeçememe durumu bazı milletlerin tarihinden ve atalarından uzaklaşamayarak kendi varlıklarını sürdürebilme çabasından başka bir şey değildi. İsa'ya inanmaya başlayan Ebiyonitler'in ilk çıkış noktası Toland'a göre;

"İsa'nın, Musa'nın sözlerini ve uygulamalarını tekrar etmesi ve de Yasa'yı ortadan kaldıracı bir görevi olmaması idi. Aksine İsa'nın söylemleri onun Yasa'yı devam ettirici, mükemmelleştirici, koruyucu ve yenileyici özellikte olması idi."¹⁴³

Çünkü o dönemde Ferisiler öyle sapkınlık içinde bulunuyorlardı ki Yasa'ya sıkıca bağlı olmaları ve geleneklere olan sonsuz inançları onların yeni bir dinin kabulü noktasında muhafazakâr kalmalarına sebebiyet vermişti. Diğer bir taraftan Nasıralılar, iyi bir Hristiyan olabilmek için İsa'nın emirlerine ve derslerine uymayı tercih etmişlerdi. Tek ayrıldıkları nokta ise kendi İncilleri olan "*İbranice İncil*" ya da "*On iki Havari İncil*" olarak adlandırılan Yahudi Hristiyan İncil'e inanıyor olmaları idi. Toland bu konuyu 1711 yılında İngiltere Parlamento'su tarafından yürürlüğe giren Kısmi Uygunluk Yasa'sına benzeterek açıklamaya çalışmaktadır. Bu yasaya göre küçük toplulukların kilisede ayin yapmaları yasaklanıyor ve yakalananlara kırk pound para cezası veriliyordu. İsa döneminde İsa'nın öğretilerini ve havarilerin söylemlerini kabul eden Yahudi ayinlerini tekrarlayan bir kısım topluluklar bile bu şekilde muamele görmemekte idi. Aynı hoşgörü Nasıralılar'a da tanınmakta idi, keza havariler de kendi öğretilerini kendi uygulamaları ile anlatıyor bu da Nasıralılar'a karşı olumsuz bir tutum geliştirmiyordu. Toland açısından bu durum oldukça insana değer verilmeyen bir görüşün ortaya çıkmasına ve ayrışmalara sebebiyet olmakta idi. Tüm kalbiyle karşı çıktığı bu eşitsizliği şu şekilde anlatmaktadır:

¹⁴³ Toland, a.g.e., s. 39.

“Hoşgörü, kutsal kitapta dahi olsa tahammülü ve müsamahayı gerektiriyor ve bu ise bizzat İncil’in görevi idi. Zaten Doğa Kanunları bunu apaçık ortaya koymakta idi. Eğer birisi diğerlerinin itibarını, haklarını, mülkünü, ya da kişiliğini sırf şüpheli düşünceler ve farklı tabiatlar olduğunu için ezmeye çalışır ise o kimse eşit derecede hem İnsanlığa hem de Hristiyanlığa zarar vermiş olacaktır.”¹⁴⁴

Ebiyonitlerin ilk Hristiyanlar olduğu iddiası Hristiyanlığın meşruluğunu zan altında bırakırken iman konusundaki soru işaretlerini de gün yüzüne çıkarmıştır. Çünkü Toland için Ebiyonitler ile ilk Hristiyanları bir tutmak ve Centil Hristiyanlar tarafından hor görülmesi Hristiyanlığa ait kabul görmüş iman kavramlarına artık zarar veriyor ve o el değmemiş bakir mirasını da baltalamaktan geri kalmıyordu. Keza Kiliselerin bağlı buldukları mevki ve edindikleri saygınlık itibarıyla de tarihi dayanaklarının zayıflığı birbirlerine daha fazla hoşgörülü davranmalarını da gerektirmekteydi. Bu bağlamda “Nazarenus”, siyasi hoşgörüyü ortaya çıkarmayı hedefleyen ve Hristiyanlığa ait iman anlayışının keşfinde farklılıkların sergilenmesine vesile olmaktadır. Bu bakış açısı eskiyi yıkmayı hedeflemeyen ancak yeniden yorumlamayı da kaçınılmaz kılan bir felsefi akımı da beraberinde getirmekteydi. Bu durumu en çok ortaya çıkaran Ebiyonitler tarafından havari olduğu bile şüpheli olan Pavlus’un mektuplarının varlığı idi. Zira Pavlus, Ebiyonitleri asla yok saymamış; onun çizdiği yol Hristiyan olmayan toplumlara İsa’nın müjdelediklerini kendi söylemleri ile aktarabilmektir. Galatyalılar’a Mektuplar’da Pavlus kendisini şu cümleler ile ifade etmektedir:

“Mesih’in Elçisi Pavlus. Kardeşlerim, yaydığım Müjde’nin bir beşerden kaynaklanmadığını bilmenizi istiyorum. Çünkü ben onu insandan almadım, kimseden de öğrenmedim. Bunu bana İsa Mesih vahiy yoluyla açıkladı. Yahudi dinine bağlı olduğum zaman nasıl bir yaşam sürdürdüğümü duyduunuz. Tanrı’nın Kilisesine alabildiğine zulmediyordum, onu kırıp geçiriyordum. Yahudi dininde yaşıtım olan soydaşlarımın birçoğundan daha da ilerideydim, atalarımın geleneklerini savunmakta çok daha gayretliydim. Ama ben daha annemin rahmindeyken beni seçip lütfuyla çağırın Tanrı, uluslara müjdelemem için oğlunu bana göstermeye razı olunca hemen insanlara danışmadım; Yerusolim’e, benden önce elçi olanların yanına da gitmedim; Arabistan’a gittim, sonra yine Şam’a döndüm. Bundan üç yıl sonra Kefas’la (Petrus) tanışmak üzere Yerusolim’e gittim, on beş gün onun yanında kaldım. Öbür elçilerden hiçbirini görmedim, yalnız Rab İsa’nın kardeşi Yakup’u gördüm.”¹⁴⁵

¹⁴⁴ Toland, a.g.e., s. 40.

¹⁴⁵ Pavlus’tan Galatyalılara Mektup, 1: 11-19.

Toland, Pavlus'un içinde bulunduğu süreci Petrus ve Yakup ile birlikte geçirmiş olduğu dönem itibariyle açıklamaya çalışmaktadır. Çünkü Pavlus, Centillere verdiği vaazlarında ve yazdığı mektuplarında on dört yıl boyunca söz konusu İncil üzerinden hareket etmiştir. Yahudi geleneklerine ve sünnete bağlılık ile ölçülen Yahudi inancının özgürlüğünü kısıtladığını savunan Pavlus, "Sünnetsizlerin İncili bana, Sünnetlilerin İncili Petrus'a"¹⁴⁶ diyerek Barbanabas isimli havari ile birlikte putperestlere anlatması gerekenler olduğunu belirtmektedir. 'Elçilerin İşleri' bölümünde Petrus'un sünnet yanlılarından korktuğu için sünnetsiz Centiller ile yediği yemeği bile geri adım atarak gapten duyduğu sesin emri ile yediğini asla Rab'dan gelen emirleri çiğneyemeyeceğini söylediği kısımları için Toland, bunu ikiyüzlülük olarak adlandırmaktadır. Bu çelişkilerden doğan gizemin de Ebionitleri karanlıkta bırakan süreçte payı olduğunu savunan Toland, hakiki ve doğru Hristiyanlığın gölgede bırakılmasının sebebi olarak görmektedir. Doğru öğretilerin hâkimiyetinin çelişkiler ile dolu havari söylemleri yüzünden kafa karışıklığı ve imanda zedelenmeler yaratması Toland'ın "HRISTİYANLIĞIN HAKİKİ PLANI"¹⁴⁷ olarak bahsettiği sadeliğe yapılan bir haksızlıktan öteye gitmediğinin de yadsınamayacak bir gerçeklik olduğunu iddia etmektedir.

Toland'ın üzerinde durduğu diğer konu ise Tiberius Sezar'ın döneminde Mesih'in birçok yönüyle farklı algılanmış olması idi. "Mesih'in Musa'nın Yasa'sını yenilemek için değil ortadan kaldırmak için geldiği ya da Matta İncili'ndeki gök ve yer kaybolup gidecek"¹⁴⁸ terimi Tiberius Sezar'ın hükümdarlığına kadar"¹⁴⁹ sürecek cümleleri ile İsa Mesih hakkındaki hakikatler çelişkili ve yoruma dayalı hale getirilmek istenmişti. Bütün bu yanıltıcı söylemlerin arkasında Toland'a göre ilk Hristiyan tarihçilerinden ve savunucularından biri olan Justin Martyr'ın İsa ve Havariler hakkındaki zedeleyici yargıları da oldukça etkili idi. İsa'ya inanan Yahudilerin kendi yasalarına güvenle itimat edebileceklerini aksine Centillere hiçbir baskı ya da zorlamada bulunmayacaklarını söyleyen Martyr, öte yandan "Onlarla ticaret yapmayı ve sohbet etmeyi ve hatta aynı evde kalmayı da uygun görmediğini defalarca tekrarlamıştı."¹⁵⁰

¹⁴⁶ Toland, a.g.e., s. 31.

¹⁴⁷ Toland, a.g.e., s. 33.

¹⁴⁸ Matta İncili 24: 35

¹⁴⁹ Toland, *Nazarenus*, s. 41.

¹⁵⁰ Toland, a.g.e., s. 41.

Augustin ise Centillere Yasa'yı uygulamak konusunda baskı yapmamış, sadece Hristiyan Yahudiler'e kendi kanunlarını yerine getirmek üzere bir görüşte bulunmuştu. Buna rağmen Yahudiler, Hristiyanlara Centillere gösterdiğinden daha fazla zorlayıcı davranmış ve onları ötekileştirmenin ahlaki açıdan bir çöküntü yarattığını iddia ederek hoşgörülerini esirgemişlerdi. Toland, Elçilerin İşleri 15: 1, 5 bölümlerinden yaptığı alıntı da bu hoşgörüsüzlüğün en önemli sebebinin yine sünnet ve Musa Yasası'na bağlı olduğunu şu şekilde açıklamaktadır:

“Yahudiye'den bazı adamlar geldiler ve kardeşlere, “Musa'nın geleneğine göre sünnet edilmezseniz kurtulamazsınız” görüşünü öğretmeye başladılar. Fakat Ferisi mezhebinden iman edenlerden bazıları ayağa kalkıp, “Onlar sünnet edilmeli ve Musa Kanunu'na uymaları istenmelidir” dediler.”¹⁵¹

Çünkü Toland için Yahudiliğe ait bu geleneklerin devamının sağlanmasında ısrarcı olunmasının nedeni; Hristiyanları “bir çeşit kölelik”¹⁵² müessesine tabi kılacağından özgürlüklerin kısıtlanması anlamına da gelecekti. Toplumdaki bu ikilemlerin samimiyetsizliği de beraberinde getirmesi, beraber yemek yemeyi dahi uygunsuz bir davranış olarak göstermek huzurun kaybolmasına neden olacak kasıtlı hareketler olarak düşünülebilirdi. Hristiyanlığın tam olarak benimsenmemiş olması sonucunu doğuracak olan Yasa'ya sadakat ve vicdani bağlılık hakikatin önüne büyük bir engel teşkil etmekte idi.

İsa'nın Son Yemek'teki temennilerinin, Yahudilerin göstermiş olduğu bu hoşgörüsüzlüğe bir cevap niteliği taşıdığını savunan Toland, Hristiyanlara yapılan baskının hem havariler tarafından hem de sistem tarafından meydana geldiğini “Kateşizm** içindeki adaletsiz uygulamaların ve babaların keyfi söylemlerinin Dört Emir'i yok saymaktan başka bir şey ile izah edilemeyeceğini”¹⁵³ belirtmiştir. Yahudilik inancının her şekilde sürdürülmesi, adının Hristiyan olarak devam ettirilmesi bazı çevrelerce memnuniyetsizlik ile karşılanmış dahi olsa, Toland için ufak tefek düzeltmeler ile ya da havarilerin yorumları ile yine Yahudiliğin her şekilde hükümdarlığının sürdürülmesi anlamına gelmekte idi. Petrus, Centiller ile yemek

¹⁵¹ Toland, a.g.e., s. 42.

¹⁵² Toland, a.g.e., s. 43.

* Hristiyanlıkta dini törenlerde kullanılan ritüellerin ve uygulamaların, duaların ve ilahilerin retorik olarak öğretilmesi işi.

¹⁵³ Toland, a.e.

konusundaki vaazına rağmen onlarla yemek yediğinde bunu yapma sebebinin dini açıdan gerekliliğini anlattığı vakit haklılığını da ispat etmiş olmakta idi. Öyle ise Petrus'un Cornelius ile yemek yemesi, Petrus'un ne din değiştirmiş Centillere ne de Yahudi Hristiyanlara karşı Musa'nın Yasası'nı zorlayıcı bir hareketi olarak düşünülmemeliydi.

Petrus'un Cornelius'a vaaz ettiği bu bölüm ise;

“Her millette kendisinden korkan ve doğruluktan ayrılmayan kişi onun gözünde makbuldür. Petrus'un yanında gelen ve sünnetlilerden olan sadık kişiler hayrete düştüler, çünkü kutsal ruh armağanı diğer milletlerden insanların da üzerine dökülmüştü. Yahudiye'de olan elçiler ve kardeşler, diğer milletlerden insanların da Tanrı'nın sözünü kabul ettiğini duyular. Petrus Yerusolim'e gelince sünnet yanlıları onunla tartışmaya başladı. Sünnetsiz adamların evine girdiğini ve onlarla yemek yediğini söylediler. Petrus'un anlattıklarını duyunca durumu kabullendiler ve “Demek ki Tanrı hayat elde etmeleri için diğer milletlerden insanlara da tövbe fırsatını bağışladı” diyerek Tanrı'yı yüceltiler.”¹⁵⁴

O zaman Yasa'nın yasakladığı bir şeyin yenilmemesi – Yahudilerin yaptığı gibi – kiminle yenildiği, kimin bizim ile yediği gibi konular dikkate alındığında zeminde Yahudilikten uzak bir inanış benimsenmiş olmayacaktı. Bu hususlara özen gösteren bir Hristiyan'ın, Yahudi olmadığını beyan etmesi ne kadar sağlıklı ve güven verici olabileceği Toland açısından Hristiyanlığın üzerinde gizem yaratan en önemli unsurlardan bir tanesiydi. Zira Toland'a göre “Yerusolim'de MUSA'NIN CUMHURİYETİ açıkça varlığını eskiden olduğu gibi sürdürmüş ancak orada yaşayanlar artık çok iyi Hristiyanlar olarak Centiller ile birlikte Yaratanın teklifine mutabık kalarak ancak Yahudi Yasası'nın yasakladığı dört emirden de uzak durarak yaşamlarını devam ettirmişlerdir.”¹⁵⁵ Yahudi geleneğinin Doğu Kiliseleri de dâhil olmak üzere Augustin dönemi olan 11. yüzyıla kadar devam ettiği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Toland, sünnet ve kan ile ilgili yasaklar konusunun Eski Ahit'te de yer aldığı için İlk Hristiyanlarda da babalarının yönlendirilmesi ile devam ettiğini belirtmektedir. Nuh ve oğullarına söylendiğine göre bu husus Tevrat'ın Yaratılış bölümünde şöyle

¹⁵⁴ Elçilerin İşleri 10: 35, 45, 11: 1,2,3,18 (John Toland, *Nazarenus or, Jewish, Gentile and Mahometan CHRISTIANITY*, London, 1718, s. 43)

¹⁵⁵ Toland, *Nazarenus*, s. 44.

aktarılır: “Bütün canlılar size yiyecek olacak. Yeşil bitkiler gibi, hepsini size veriyorum. Yalnız kanlı et yemeyeceksiniz, çünkü kan canı içerir.”¹⁵⁶ Toland’ın eleştirisi Tevrat’ta sürekli tekrarlanan bu yasakların Yahudilere olduğu kadar Yahudi olmayanlara da uygulanmış olmasıdır. Hatta “Sünnet edilmemiş bir erkek, halkın arasından atılacaktır. Çünkü anlaşmaya karşı gelmiş ve anlaşmayı bozmuş demektir.”¹⁵⁷ vaazları ile hala Batı’da birçok modern Hristiyan’ın bu yasaklara riayet etmesi de dini hoşgörüden uzak bir Hristiyanlığın kanıtı sayılmıştır. Toland’ın üzerinde durduğu nokta avlanmış kuşları ve kandan yapılan sosis ve benzeri ürünleri hala Musa’nın Cumhuriyeti’ndeki yasalar dâhilinde tüketilmemesi ya da Yahudilerin Centiller ile evlenmeden aynı toplumda birlikte yaşamamaları hala Yasa’nın gerekliliğinin sürdürülmeye çalışılmasından ötürüdür. Toland’a göre ne Yahudiler ne de Centiller birbirlerine yabancı değillerdi orada kastedilen bilhassa “İsrail halkı ya da aralarında yaşayan yabancılar idi.”¹⁵⁸ Toland bu durumun ahlaki bir yasa olması durumunda Yahudilerin, yabancılara ve seyahat eden ecnebilere kendiliğinden ölenleri satmalarının açıkça ahlaksızlık olarak adlandırılabilceği eleştirisini getirmektedir. Her ne suretle olursa olsun Yahudilerin, kendilerinden olmayanlara uyguladıkları ötekileştirme politikası aslında Tevrat’tan başlayarak İsa’nın döneminden sonra da varlığını devam ettirmiştir. Toland Tevrat’ta geçen şu bölümleri paylaşmaktadır;

“Yanınızdaki yabancı bir konuk RAB’bın Fısıh Bayramı’nı kutlamak isterse, önce evindeki bütün erkekler sünnet edilmeli; sonra yerel halktan biri gibi İsrail halkına katılıp bayramı kutlayabilir. Ama sünnetsiz biri Fısıh etini yemeyecektir. ‘Çıkış.12:48’ Ülkede doğan için de, aranızda yaşayan yabancı için de aynı kural geçerlidir. ‘Çık.12:49’ Aranızda yaşayan bir yabancı RAB’bın Fısıh kurbanını kesmek isterse, Fısıh’ın kuralları, ilkeleri uyarınca kesmelidir. Yerli ya da yabancı için aynı kuralı uygulamalısınız.” ‘Sayılar.9:14’ Size de aranızda yaşayan yabancıya da aynı yasalar ve kurallar uygulanacak.” (Sayılar.15: 16.)¹⁵⁹

Tüm bu yasaklamalara karşın İlk Hristiyanların önderliği görevini üstlenen Pavlus aksini iddia etmiştir. Eğer Musa’nın Yasası’na bağlılık devam ederse Hristiyanlık anlamını ve yayılcı politikasını gerçekleştiremeyecek ve birkaç çelişkili uygulama nedeniyle başarısızlık ortaya çıkacaktır iddiasını ortaya atmıştır.

¹⁵⁶ Toland, a.g.e., s. 46. (Genesis 9: 3, 4)

¹⁵⁷ Toland, a.g.e., s. 47. (Genesis 15: 14)

¹⁵⁸ Toland, a.g.e., s. 48. (Leviathan.17: 10)

¹⁵⁹ Toland, *Nazarenus*, s. 48.

Kolaylaştırmak ve anlaşılır hale getirmek için değiştirilen söylemler ve vaazlar, Pavlus'un gerçekleştirmeye çalıştığı sözde havarilik görevinin bir parçası olarak düşünülebilir. Bu sebeple Pavlus, Korintliler'e 1. Mektup'ta Toland'ın Hristiyanlıkta ayrımcılık yarattığına inandığı şu sözleri aktarmaktadır;

“Yiyecek bizi Tanrı'ya yaklaştırmaz. Yemezsek bir kaybımız olmaz, yersek de bir kazancımız olmaz. Yalnız dikkat edin, bu özgürlüğünüz vicdanı zayıf olanların sürçmesine neden olmasın. 1.Ko.8: 8, 9.”¹⁶⁰

“Kasaplar çarşısında satılan her eti vicdan sorunu yapmadan, sorgusuz sualsiz yiyin. Çünkü "Yeryüzü ve içindeki her şey Rab'bindir. İman etmemiş biri sizi yemeğe çağırır, siz de gitmek isterseniz, önünüze konulan her şeyi vicdan sorunu yapmadan, sorgusuz sualsiz yiyin. Ama biri size, "Bu kurban etidir" derse, hem bunu söyleyen için, hem de vicdan huzuru için yemeyin. Senin değil, öbür adamın vicdan huzuru için demek istiyorum. Benim özgürlüğümü neden başkasının vicdanı yargılasın? Yahudiler'in, Grekler'in ya da Tanrı topluluğunun tökezleyip düşmesine neden olmayın.”¹⁶¹ ‘1.Ko.10: 25, 26, 27, 28, 29, 32.’

Pavlus'un bu bakış açısı her ne kadar Yahudilikten kopmayı kolaylaştıracak bir yol gibi görünse de özünde Hakiki Hristiyanlığın da başlangıçtan itibaren sorunların ve anlaşılmazlıkların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bir tarafta Musa'nın Yasası'na sadakat ile yapılan ibadetler ve söz konusu yasaklar diğer tarafta havarilerin ve Kilise Babaları'nın çıkar amaçlı tavırları Ebiyonitler için güçlü ön yargıların oluşmasına yol açmıştır. Toland'a göre Petrus'un şu sözleri Yahudiler'in selamlanması onların daha önce bu özellikleri taşımadığı ve bundan sonra da öyle sayılmayacaklarını ifade etmektedir:

“Ama siz seçilmiş soy, kralın kâhinleri, kutsal ulus, Tanrı'nın öz halkısınız. Sizi karanlıktan şaşılası ışığına çağırın Tanrı'nın erdemlerini duyurmak için seçildiniz.”¹⁶² ‘1.Pe.2:9’

Nasıralıların inanç sistemleri ve ibadetleri gerek siyasi gerekse ahlaki açıdan, Centiller arasındaki Hristiyanlar tarafından oldukça farklı algılanmıştır. Toland açısından bu dini ön yargıların sebebi; Pavlus ve Petrus'un mektuplarındaki yanlış ve yanlış söylemlerden ileri gelmekteydi. Eğer Nasıralılar, Pavlus'u yanlış anlamış olsalar,

¹⁶⁰ Toland, a.g.e., s. 49.

¹⁶¹ Toland, *Nazarenus*, s. 49.

¹⁶² Toland, a.g.e., s. 50.

Centiller de Havarilerin bu kavgalarından öç alabileceklerdi. Ancak Toland için ötekileştirmenin asıl kaynağı:

“Ebiyonitler konusunda Kilise Babaları utanmaz şekilde birbirleriyle ve kendileriyle tutarsızdı; birleştirmek yerine ayrıştırma derdindeydiler. Dualarını lanetler olarak, kutsal ibadetlerini de şeytani yalvarmalar olarak görüyorlardı. Bu sebeple Centil Hristiyanlar, Nasıralılara İncil yüzünden borçlu olduklarını bildikleri halde Yahudiler arasından gelenlere tarifi mümkün olmayan bir nefret duymakta idiler. Hâlbuki Yahudi Kilisesi, Centiller Hristiyanlığı kucaklamadan önce oluşturulmuştu.”¹⁶³ olarak görülmüştür.

Toland’a göre Centiller arasındaki Hristiyanlar yerine Yahudiler arasındaki Nasıralılar tanımlamasını kullanmak da Hristiyanlığın Yahudiliğin devamı niteliğindeki yerini de anlatmak için uygun olacaktı.

2.4. Yahudi Hristiyan, Hristiyan Yahudi ve Muhammedi İncil Terimlerinin Ortaya Çıkışı

Bazı kavramlar tarihçiler ve filozoflar tarafından dönemin ve toplumun ihtiyaçlarını ve mevcut durumlarını en iyi ifade edebilmek için topluma sunulan ve kabul gören, bazen dile yerleşen kimi zaman da kullanıma uygun bulunmayan anahtar sözcüklerini içerisinde barındırır. Özellikle tarihi olayların gerçeklikleri sorgulanmaya başlayacağı zaman çoğunlukla yıkıcı ve yeniden inşa edici konumunda olan bu kavramlar kimi zaman tarihin tekrar yazılmasına vesile olur. İrlandalı Toland’ın elli iki yaşında erken ölümünden dört yıl önce 1718’de basılan eseri “Nazarenus”, onun hayatı boyunca uğraşı haline gelen kutsal kitap yorumu ve eleştirisi ile bir kez daha dikkat çekmektedir. 1710 yılında yazıldığı kabul edilen bu eser Fransızca el yazmasının İngilizce’ye tercümesi ile son şeklini almıştır.

Yahudi Hristiyan ve Hristiyan Yahudi tanımlamaları belki de ilk kez Toland tarafından dillendirilmiş ve Hristiyanlık tarihinin yeniden incelenmesi sürecinde sarsıcı bir etki yaratmıştır. 1696’da yayımlanan “Gizemsiz Hristiyanlık” ta yola çıktığı hakikat arayışı bu kez tarihi ispatlar ile desteklenmeye çalışılmıştır. Hakiki Hristiyanlığa ışık tutacak olan bu iki topluluk ve aralarındaki bağlantı Toland’a kadar görmezden

¹⁶³ Toland, a.g.e., s. 51.

gelinerek cam fanus içinde bir Hristiyanlık yaratılmıştır. Tam bu noktada Toland, Tanrı'nın asla zamanla değişerek farklı yasalar bildirmiş olamayacağını savunur; keza tüm öğeler birbirinin devamı ve tamamlayıcısı konumundadır. Toland'ın asıl amacı ayrıştırmak ya da birbirinden soyutlamak değil aksine İsa'nın belirlenen görevi gibi hiçbir şeyin ortadan kaldırılmayarak Yahudilik içinde bir değişim ve dönüşüm hareketine rehberlik etmektir.

Toland'ın yaşadığı dönem itibariyle siyaset ve din birbiriyle bağlantılı olarak varlıklarını sürdürmekte idi. Her ne kadar Toland bir ilahiyat öğrencisi kimliğini taşıyor dahi olsa siyasetten ve Yahudi Hristiyanlığını eleştiren yazılarından vazgeçmedi. Hatta Yeni Ahit'e ve Hristiyanlığın kökenlerine farklı bir bakış açısı da kazandırmayı amaç edinmiştir. F. Stanley Jones'a göre:

“Toland'ın içinde bulunduğu parasal sorunların sebep olduğu borçlar yüzünden o dönemde hayatta kalma mücadelesi gösteriyordu. Bu da onun *Nazarenus*'taki başarısının da gölge de kalmasına sebep oldu. Yazmaya devam etmesi için öncelikle hizmetinin karşılığını almak zorunda idi. Yazısının eleştirilmesi ve yenilik getirecek olma olasılığı pek de dönem içinde itibar görmemişti.”¹⁶⁴

Bunun bir diğer sebebi de öne sürdüğü tüm iddiaların yıkıcı ve sarsıcı etkileriydi. Belirsizliğin ve gizemin Hristiyanlığın içine sızması ile kinayeli söylemlerin halk tarafından anlaşılabilmesi Hristiyanlığın en büyük sorununu oluşturmaktaydı. “Serena'ya Mektuplar” eserinin üçüncü mektubunda putperestliğin kökenlerini anlatırken söz konusu anlatımların İsa'nın öğretilerine de zarar verdiğini belirtmekte idi. Eleştirilerinde o kadar özgün ve yalın bir dil kullanıyordu ki yazdıkları onun farklı amaçlara hizmet ettiği suçlamasını da beraberinde getirmişti. Hatta “Gizemsiz Hristiyanlık” kitabından sonra “Nazarenus” u kaleme alan Toland, 1698 yılında Robert South tarafından “Muhammedi Hristiyan”¹⁶⁵ olarak tanımlanmıştı. Bunun üzerine, Toland ve kitabı yasaklanmış ve kendisi İrlanda'dan kaçmak zorunda kalmıştı. İddialara göre Toland, Yahudi Hristiyan ve Yahudi Hristiyanlık terimlerini üretmeden önce aslında Muhammedi Hristiyan kavramını ortaya çıkarmayı planlamıştı. Öte yandan Toland'ın söylemek istediklerini destekleyen bir başka düşünür olan “Henry Stubbe, “Muhammedizm'in Yükselişi ve Gelişmesi” isimli eserinde Ebiyonitlerin ya da Nasıralı

¹⁶⁴ Jones, *The Rediscovery Of Jewish Christianity From Toland To Baur*, s. 91-92.

¹⁶⁵ Jones, a.g.e., s. 93.

Hristiyanların İslamiyet'in kökenlerini oluşturduğundan"¹⁶⁶ bahsetmiş ve onun yazılarında hiç de haksız olmadığını belirtmişti.

Yahudi Hristiyan kavramı ve Muhammedi İncil ya da Muhammedi Hristiyan gibi kavramlar üzerinde durulması gereken Toland'ın din görüşünü açıklayıcı ve yol gösterici tanımlamalardır. Çünkü Toland hiçbir tanımlamasında salt ve soyutlayıcı bir tavır takınmamıştır. Hem "Gizemsiz Hristiyanlık" hem de "Nazarenus" adlı kitaplarında Hakiki Hristiyanlığın ne olduğunu söylemek için Hristiyanlığın öncesini ve sonrasını anlatmanın gerekliliğini hesaba katmıştır. Bunu yapmaktaki amacı Hristiyanlığı kirletmeye ve bozmaya çalışan iç etkenlere karşı Yahudiliği Hristiyanlığın kökeni, Muhammedizmi ise Hristiyanlığın devamı olarak göstermeyi tercih etmek istemesidir. Buradan hareketle Hristiyanlığı merkeze alan bir dini tanımlama yapılabilir. Keza kutsal kitaplarda birbirinin devamı niteliğinde olduğu iddiası da böylece Toland tarafından desteklenmiş olmaktadır. Toland, Tanrının tek ve bir olduğunu söylediği cümlelerde şu ifadeyi kullanmaktadır:

"Hepsinden daha önemlisi, Eski Ahit ve Yeni Ahit arasında bir uyum görünür ve bu da Tanrı'nın birbirinin yok sayan ya da birbirine ayak bağı olan iki Yasa göndermediğinin kanıtıdır. Dinden anladığım bu zorluğun işaretlerinin çözülmesidir."¹⁶⁷

Onun asıl görevi Musa'dan gelen dinin terk edilmesi hususunda Yahudilere Yasa'dan vazgeçmeleri için uygulanan baskının özellikle anlaşılmasız benzetmeler, farklı mecazi tanımlamalar ve kendilerini haklı gösterme çabası ile yapılan söylemler ile asla kutsal metinlerin vaziyetleriyle bağdaşmayacağı gerçeğidir. Çünkü bütün bu yanılgılar insanı tutarsızlığa, ilgisizliğe ve bilgisizliğe sevk ederek hakikatten kasten uzaklaştırmaya yönelik çabalardır. Toland'a göre:

"Bu din, din adamlarından ve onların itiraflarından daha eski ve özgündür. Her ne kadar İrlanda, Romalılara karşı bağımsızlığını şiddetli bir şekilde ortaya koymaya ve bozulmalara karşı imanı kirlilikten korumaya uğraşsa da bu aslında İrlanda'nın onurunu kurtarmak içindir. İnsanların değer vermesi gereken hakikat ülkelerinden ve çocuklarından daha üstün olmalıdır. Aynı Doktor Prideaux'un (Eski ve Yeni Ahit'in Birleştirilmesi isimli müthiş eserinin 2. cilt 1. bölümüne ait 241. sayfada) söylediği gibi İrlanda, tüm Hristiyanlık Âleminin ilk başlangıç noktasıdır."¹⁶⁸

¹⁶⁶ Jones, a.g.e., s. 9.

¹⁶⁷ Toland, *Nazarenus*, s. viii.

¹⁶⁸ Toland, a.g.e., s .x-xi.

Yaşadığı dönem itibariyle din kavramının sorgulanamaması ve asılsız iddialar ile suçlanan düşünürlerin durumu açısından Toland, Hristiyanlığa geçişi bozulmuş bir Yahudilik olarak görmemektedir. Asıl bozulmuşluk ise kafa karıştıran, zihin yoran ve din ile kurnazlığı bağdaştırmaya çalışan din adamlarının saptırmaya çalıştığı hakikatlerdir. O, gerçekliğin oluştuğu andan itibaren kişiler ve durumlar ile asla değişmeyeceğini ve özünü koruyacağına inanmıştır. Asıl olan bu doğallığı her daim koruyabilmek ve yorumlanmış bir dinden söz etmemektir. Bu nedenle Toland şöyle devam etmektedir:

“Dün hakiki olan din bugün yanlış olamaz; bir kere doğru ise bundan sonra hep doğru kalır.”¹⁶⁹

Bu bağlamda Jones’a göre; “Yahudi Hristiyan ve Hristiyan Yahudi terimleri Ferdinand Christian Baur’un düşünceleri ile özdeşleştirilmiş gibi gözükse de 18. yüzyılın başlarında John Toland ve Thomas Morgan tarafından kullanılmıştır.”¹⁷⁰ Bu terimlerin Latince karşılıklarının Kilise Babaları tarafından da bilindiği ve asla İngilizce yazılan eserlere aktarılmadığının aksine Yeni Ahit’in ve ilk Hristiyanlığın yorumlanması sırasında açığa çıktığı da söylenmektedir. 17. yüzyılda kullanılan bu terimlerden Yahudi Hristiyan terimi 1718’de Toland tarafından “Nazarenus” eserinde çıktığı da iddia edilmektedir. Ebiyonitlerin varlığının aydınlatılmasına yönelik söylemler Yahudi Hristiyan toplulukların varlığı ile birlikte anlatılmaya çalışılmıştır.

İngiltere’deki Prütan Devriminden sonra bazı Hristiyanlar Hristiyanlığın içinde Yahudi kökenlerini aramaya başlamışlardır. Toland’ın da savunduğu bu süreç Hristiyanlığı ya da Yahudiliğe tek başına bir din olarak algılanmamasına zemin hazırlamaktadır. Judaizm içindeki bu devrim hareketi İngiltere’deki Yahudiler için Hristiyanlığa geçişte bir kolaylık ve siyasi açıdan da engelsiz bir kabulü de beraberinde getirmiştir. Tarihi kaynaklara göre Kraliçe Mary’nin (1553-1558) Katolik Kanunu’ndan sonra 1563’de Kraliçe Elizabeth’in İngiliz Devrimini düzenlemeye çalıştığı dönemde Katolikler ve Prütan Babalara karşı gelenekselciler ve devrimciler karşı karşıya gelmişlerdir. Bu anti-Katolik atmosfer Katoliklik ile Yahudiliği zeminde benzerlikler taşıdığına ikna etmiştir. Öyle ki bu benzerlik hem Yahudi Hristiyanlara hem de Hristiyan Yahudilere mal edilmiştir.

¹⁶⁹ Toland, a.g.e., s. 71.

¹⁷⁰ Jones, *The Rediscovery of Jewish Christianity: from Toland to Baur*, s. 3.

16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında daha çok edebi yazılarda Hristiyan Yahudi teriminin kullanıldığı hikâyeler karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan en bilineni John Foxe (1516-1587) tarafından kaleme alınan İstanbul'da yaşayan bir Hristiyan Yahudi'nin 1528'de Türkler tarafından dini sebepler ile öldürülmesidir. Bu adam önce vaftiz sonra da 'İyi bir Hristiyan' olmuştur; Türkler Yahudiliğinden vazgeçen bu adama karşı öylesine bir öfke beslemiştir ki Hristiyanlığa geçişin bir yenilenme hareketi olmasını kabul edememişlerdir. Foxe'a göre 'Onlar, Muhammedi Aşkî' çiğneyerek bu kişiyi öldürmüş ve cesedi bile gömmemişlerdir. Diğer bir örnek ise John Emmanuel Tremelius (1510-1626) isimli Yahudi kökenli bir Kalvenist tercüman ve Cambridge Öğretmeni olarak tanınan bir Hristiyan Yahudi'dir.¹⁷¹

Kendilerini İbrani ya da Mesihî Hristiyan olarak adlandıran Hristiyan Yahudiler, Yahudiliği uygulayan ve İsa'nın Mesih olduğunu kabul eden topluluklardı. İsa'nın Bakire Meryem'den doğan bir Yahudi olduğunu kabul ederlerdi. Eski Ahit'te haber verilen kehaneti İsa Mesih yerine getirecek ve Yeşuda olarak tanınacaktı. Bir peygamber olarak Tanrı'dan gelenleri bildirecek, mucizeler gerçekleştirecek ve babasının emirlerine uyacaktı. Bu nedenle hem Musa hem de İsa Tanrı tarafından özellikle seçilmiş olan Yahudiler arasından görevlendirilmişti. Nitekim Yahudilik ve Hristiyanlık arasındaki bağı ve ayrımı anlatmak çok basit ve kolay değildi. İsa'nın Romalılar tarafından çarmıha gerilmesi ile başlayan 100 yıldan daha fazla bir süreç sonunda Yeni Ahit ile ilgili sorunlara gebe olacaktı. Çünkü yeni Ahit ile birlikte bazı Yahudiler, Yahudi geleneğini terk etmeyi seçmiş ve ötekileştirme politikası ile Hristiyanları kabul edememişlerdi. Bu Hristiyan bakış açısına göre Yahudiliğe yapılan bir vefasızlıktı. Öte yandan Yahudilere göre durum daha da karmaşıktı. Tahan'a dayalı Yahudilik, hahamların sözlü kuralları olarak tanımlanabilir ve Yahudiliğin en baskın, en yoğun halini meydana getirmekte idi. İşte bu hahamlar, Yahudiliği bir düzen içinde toparlamak ihtiyacı ile ilk olarak 18 Takdis olarak bilinen ve Yahudiliğe bağlılığı anlatan duaya bir standart getirmeyi uygun bulmuşlardı.

Toland'a göre ilk Yahudiler Yahudi Kanunlarını benimserken İsa'yı da Mesih olarak kabul etmişler idi. Çünkü onlar özlerinde Yahudi idi. Rabbislerin isteği üzerine sinagoglarda ibadete devam etmişlerdi. Hem Yahya'nın İncil'i hem de Kilise

¹⁷¹ Jones, a.g.e., s. 5-6.

Babaları'nın desteği o dönem içinde varlığını sürdürmekte idi. Bu sebeple Pavlus zamanında (MS. 60) Hristiyanlık, Yahudi olmayanlara ya da Yahudiliğin devamı olarak Hristiyanlığı kabul edenlere yani Centillere anlatılmaya çalışılmıştı. Artık Yahudiler İsa Mesih'ten sonraki Yahudilik ve İsa'dan sonraki Yahudilik olarak iki farklı ama özünde benzer inanışlar ile devam edeceklerdi. Toland ise bu Ebiyonit grupların İsa Mesih'i göz ardı etmeyecek kadar hakikate bağlı gruplar olduğunun altını çizmiş ve onlara dini hoşgörüden yoksun bir ortam sunulduğunu iddia etmiştir.

Diğer bir taraftan Romalıların da bu durumdan etkilendiğinden bahsetmek yerinde olacaktır. Çünkü Hristiyanlık kendi kendine oluşmuş, birden ortaya çıkmış bir din olmadığından, tohumlarının Yahudilik ile atılmış olması Hristiyanlığın farklı bir kimlik kazanmasına sebep olmuştu. Öyle ki İmparator Nerva (MS. 96-98) Yahudilere ait bir verginin Hristiyanlar tarafından ödenmesinin gereksiz olduğunu emrederken aslında Yahudilik ve Hristiyanlık ayrımını resmi olarak da devlet işlerinde tanımıştı. Bu meşruluk Paganizmi de ortadan kaldırmakta idi. MS. 324'te Hristiyanlık Roma İmparatorluğunun resmi dini olarak kabul edilmişti.

Kudüs'te bulunan Hristiyanlar ise Yahudi değerlerini muhafaza etmeyi savunuyorlardı. Bu çekirdek yapı İsa'yı esasen Yahudi geleneklerinin bir 'yenileyicisi' olarak tanımlamaktaydı. "Nazarenus"da Toland, "İsa'nın Musa şeriatına bağlı ve asla Yasa'yı ortadan kaldırmak istemeyen"¹⁷² biri olarak takdim edilmesinin yerinde olduğunu söylemektedir. Çünkü Yahudiler ve ilk Hristiyanlar arasındaki sözde ayrılık tartışması dini adetlerin ve uygulamalarının tatbiki konusundan başka bir şey değildi. Ona göre çocukluğumuzdan getirdiğimiz ön yargılar ve gelenekler adım adım insana nüfuz ederek hakikatten kopmayı kolaylaştırmakta idi. Zaten Pavlus'u da Musa'nın Yasa'sından ayrıldığı için gerçek havari olarak tanımamalarının sebebi de buydu. Eğer Pavlus Musa şeriatına bağlı kalarak yoluna devam etse idi; o da bir Ebiyonit olarak hem Yahudileri hem de Hristiyanları gönülden memnun edebilirdi. Bu nedenle Yahudi Hristiyanlığı özellikle Kutsal Kitaplar ile bağlantılı bu tanımlamalar ile şu şekilde açıklanmaktadır:

"Yahudi Hristiyanlığı, kavramı Kilise literatüründe dört grup olarak tasnif edilmektedir: 1- Yahudi olarak doğmuş, fakat Mesih'e inanarak Hristiyan Kilisenin ilk çekirdeğini oluşturanlar; 2- Tevrat'ın emirlerini esas kabul edip, İsa inancını da buna dâhil

¹⁷² Toland, *Nazarenus*, s. vi.

eden legalist Yahudiler; bunlar kendilerini orijinal ve yasal Hristiyanlık olarak kabul ederken, pagan Hristiyanlığı 'Hellenistik' veya 'Pavluşçu' olarak tanımlarlar; 3- Yahudi apokaliptik düşüncesini Hristiyan çevreye uyduran eklektik Hristiyanlık; ancak bunlar çok belirli bir gruba dâhil edilmiyor. 4- M.S. II. yüzyılda hem Katolik kilisenin hem de 'Ortodoks sinagogun' dışında kalan dolayısıyla bir ortak nokta edinen dini gruplar. Ebioniteler, Cerinthus ve Symmachius taraftarları, Elkesaitler, bu grupların I. ve II. yüzyıldaki ilk örneklerini oluştururlar."¹⁷³

Ebionitler, Hristiyan yazarlar tarafından heretik olarak takdim edilse de, Toland için Ebionitler Yahudilikten Hristiyanlığa geçiş sürecinde bir köprü vazifesi görmüştür. Ebionit kelimesi İbranice Ebion kelimesinden türetilmiş ve ilk Hristiyanlara ithafen fakir anlamına gelen Aramice kökenli olduğu ileri sürülmüştü. Keza Hz. İsa'nın kendi dilinin de Aramice olması bu kanıyı destekler gibi gözükmektedir. Eusebius, ebion sıfatının, bu gruba Hz. İsa'yı Tanrı olarak tanımayıp, beşer olarak kabul ettikleri için verildiğini iddia etmektedir. Yoksul kelimesi ile özdeşleştirilen Ebionitleri haklı ve güçlü göstermek konusunda İncil'den alıntılar yapan Toland, Yakup'un Mektuplarından 2:5 şu bölümü paylaşmaktadır:

"Dinleyin, sevgili kardeşlerim: Tanrı, bu dünyada yoksul olanları imanda zenginleşmek ve kendisini sevenlere vaat ettiği egemenliğin mirasçıları olmak üzere seçmedi mi? Mesih'in Matta'ya emrettiği üzere; Müjde yoksullara duyuruluyor."¹⁷⁴

Toland'a göre ilk Hristiyanlar Yahudiler tarafından Nasıralılar olarak adlandırıldı ve hatta Havariler de kendileri için aynı terimi kullandı. Pavlus'un aktardığına göre Tanrı tarafından onay verilmiş Nasıralı İsa da bu isme dâhildi. Nasıralılar bu ismi kabul ederken kendilerine Mesih'ten sonra ne Jessean * ne de İsa'dan sonra Hristiyan demişlerdi. Daha sonraları Antakyalı Hristiyanlar olarak tanıtılmışlardı.¹⁷⁵ Nitekim İncil'de de yer alan "Ebionit kelimesi Jerom ya da Epiphanius gibi düşmanlar tarafından Ebionitleri kasıtlı olarak kötü amaçlı tanıtmak için kullanılmıştı. Ireneus, Justin Martyr, Eusebius, Epiphanius ve Augustin gibi din adamları yaratmaya çalıştığı çeşitlilik ve karışıklığa rağmen mütabık kaldıkları tek nokta Ebionitlerin Mesih'in insani tabiatı, Meryem ve Yusuf'un oğlu olduğu, faziletli

¹⁷³ Turhan Kaçar, 'Ebioniteler' den Arius'a: Eskiçağ Doğu Hristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları, AÜİFD cilt XLIV, sayı 2, 2003, s. 190-191.

¹⁷⁴ Toland, *Nazarenus*, s. 27.

* Jessisler, ilk Hristiyanlara verilen bir isim olan Epiphanius'a göre ya Jesse'den, Davut'un babası ya da daha doğrusu Rab İsa'nın isminden.

¹⁷⁵ Toland, a.g.e., s. 26.

hayatı ve müstesna yetenekleri sebebiyle adaletli, bilgili, kusursuz birçok özelliği sayesinde diğer insanlardan üstünlüğünü kabul etmiş olmalarıydı. Hristiyan kimliğini kabul ederken, sünnetin, Şabbat'ın ve diğer Yahudi törenlerinin gerekliliği konusuna da katılmışlardı. Toland, bu hususların Yahudi Hristiyanlığı çerçevesinde ele alınmasının önemini vurgular iken dini ön yargılardan soyutlanmış bir hoşgörü siyasetini de beraberinde barışı ve insana saygıyı getireceğini iddia etmiştir. Yahudiliği ve Hristiyanlığı keskin bir hat ile asla ikiye ayıramayan Toland için Yahudiliği Hristiyanlıktan ayırmak ve tarihsel süreçte birini diğerinden etkilenmemiş olarak kabul etmek büyük bir yanılğı olacaktır. Aksini ispata çalışan herkese şu örnekler ile cevap vermektedir:

“İsa'nın ölümünden yedi yıl sonra İlk Centillerden olan Romalı Yüzbaşı Cornelius'un Hristiyanlığı kabulüne kadar Centillerin hiçbiri İsa'nın öğretilerini benimsememişti. Yahudi dininden ve milletinden olan Cornelius, din değiştirmenin eşiğinde olan tek Tanrı inancını da paganizm içinde tatbik eden bir askerdi.”¹⁷⁶

Kademeli olarak Hristiyanlığa geçen Romalılar dahi öncelikle paganizmden monoteizme geçerek Toland'ın da bahsettiği dinler arası geçişin sancılı sürecinden kaçmamışlardır. Farklı bir dinin kabulünün zorluğu ve bu sürecin gerçekleşmesi için diğer dinler ve toplumlar ile temasın ve ilişkinin yanı sıra hakiki söylemlerin ve siyasetten sıyrılmış bir dini anlatmanın gerekliliği Toland için kıymetlidir. Bu nedenle İsa'nın tabiatı konusundaki tartışmalar çerçevesinde Centiller İsa'nın özelliklerinin her ne kadar diğer insanlardan üstün olduğuna inanmış dahi olsalar da beşeri tabiatını yok sayamamışlardır. İsa'nın Tanrı'nın oğlu olması onun sadece faziletli kişiliğinden kaynaklanmakta ve mecazi bir anlam taşımaktadır. Toland bu durumu kendi ifadesi ile “İsa'nın insaniliği zamanımızın sosyanizmine benzemektedir.” diyerek İsa'nın tanrısallığını, teslisi ve ilk günah gibi Hristiyan öğretilerini reddeden ve İsa'nın erdemlerini izleyenlerin esenliğe kavuşacaklarını savunan bir anlayışı benimsemektedir. Şüphesiz fikirler ve inançlardaki bu çeşitlilik ve farklılık topluma da yansımış ve Ebiyonitler hem İlk Hristiyan olarak tanımlanırken öte yandan Heretikler olarak da suçlanmışlardır. Bunun asıl sebebi Yahudi bakış açısına göre Yahudiliğe ihanet, Hristiyan bakış açısına göre Musa'ya sonsuz itaat olarak düşünülebilir. Aslında Ebiyonitlerin hemfikir olduğu tek nokta zaten Yahudi kökenli olan Pavlus'un yazdığı

¹⁷⁶ Toland, a.g.e., s. 25.

mektupların hakikati asla yansıtmıyor olmasıdır. Kilise Babaları'nın da adaletsiz ve çıkarıcı tavırlarının da baş göstermesi ile yaşanan ikilem ve eski inanca ket vuramamak Ebiyonitlere Yahudi Hristiyan denilmesine yol açmıştır.

Toland, “Nazarenus” da “Elçilerin İşleri 24:5’den alıntı yaparak şöyle devam etmektedir:

“Pavlus Felixin önünde suçlanıyor. Biz şunu anladık ki, bu adam dünyanın her yanında bütün Yahudiler arasında kargaşalık çıkararak bir fesatçı ve Nasranî tarikatının elebaşlarından biridir.”¹⁷⁷

Toland söz konusu eserinde Ebiyonitleri ya da Nasıralıları “Pavlus’un ölümlü düşmanları olarak tanımlarken Pavlus için dönek ve Yasa’nın günahkârı, Hakiki Hristiyanlığın davetsiz misafiri, İsa’nın kişiliğine yabancı ve kendi öğretilerini İsa’ya vekâlet ediyormuş gibi sunan”¹⁷⁸ benzetmelerini kullanmaktadır.

Araplar ve Farslar tarafından Nazari, Yahudiler tarafından Nozerim olarak adlandırılan Yahudi Hristiyanlar Matta İncili’nde de ismen yer almıştır:

“İsa, Yerusâlim’e girdiği zaman bütün kent, ‘Bu kimdir?’ diyerek çalkalandı. Kalabalıklar, ‘Bu Celile’nin Nasıra Kenti’nden Peygamber İsa’dır!’ diyordu.”¹⁷⁹ Nozerim kelimesi Nasıralı kelimesinin İbranice karşılığıdır. Doğu’ya doğru yayılan Nasıralılar, Yahudiler tarafından sinagoglarında sabah, öğle ve akşam ibadetlerinde bu isimle lanetlenmiş ve hatta daha da ötesi putperestler ile birlikte anılmışlardır.

Toland’a göre Hristiyanlık aslında Yahudiliğin ıslah edilmiş ya da iyileştirilmiş bir hareketinden farklı bir tanımdan başka bir şey değildi. Bu şekilde düşünmesinin en önemli sebebi Rönesans ve Reform ile başlayan sonrasında Aydınlanma ile devam eden Doğu kültür ve medeniyetlerinden etkilenme süreci idi. Toland, asla batı ve doğu ayrımı yapmadığını dini görüşü ile de ispatlama çabasında idi. Dönemin genel atmosferi itibariyle sadece eski Yunan eserler çevrilmemiş, Batı Felsefesi İslam Felsefesi’nden oldukça beslenmiştir. Zaten Yunan uygarlığının büyük bir kısmı da İslam filozoflarından etkilenmiş olduğundan Latince ve İbranice yazılan eserler İslam Felsefesi’nin Batı dillerine çevirileri ve ortaya çıkardığı etki, X. yüzyıldan itibaren Yakınçağ Felsefesine dek devam etmiştir.

¹⁷⁷ Toland, *Nazarenus*, s. 26.

¹⁷⁸ Toland, a.g.e., s. 29.

¹⁷⁹ Matta İncili 21: 10-11.

“Nazarenus” dördüncü bölümde Toland, dört kitaba atıfta bulunarak Muhammedilerin de İncil’e inandıklarını itiraf ettiklerini ancak onların inandıkları İncil’in bizimkisinden farklı olarak bozulmamış ve tahrif edilmemiş bir İncil olduğunu da¹⁸⁰ söylemiştir. Toland’a göre Doğu ve Batı’nın bir sentezi olması gereken din anlayışının zorunlu kabulü Hristiyanlığı da olumsuz etkilemiştir. Bundan kurtulmanın en geçerli yolu ise Doğu’ya ait olan önemli isimlere gereken hürmeti göstermektir. Örneğin “Hüccet-ül İslam”¹⁸¹ olarak tanınan İmam Gazali, Toland’ın peşinde koştuğu Hakikati temsil eden ender filozoflardandır. Toland, Gazali’yi anarken Sünniler terimi ile eş anlamlı olarak Türk Muhammetanlar terimini de kullanmaktadır. Gazali’den bahsettiği bölümde bunu en açık şekilde dile getirmektedir:

“İslamın en büyük üstadı İmam Gazali (Divine Algazel) “Sunnilerin veya Türk Muhammetanların İman İzahatı” eserinde Farısların aksine Kuran’a, Tevrat’a, İncil’e ve Davud’un Zebur’una inanırız. Bu kitaplar Tanrı tarafından elçilere vahiy edilmiştir. Her kim Arapça metinleri okumak isterse Maracci’nin “Prodromus to the Alcoran” isimli eserinin üçüncü bölümü sayfa seksen dokuzu okumalı. Maracci’nin aynı eserinin doksan dördüncü sayfasında ise Muhammediliğin formülü bu elçilerin isimleri ile doğrulanmaktadır: İmran’ın oğlu Musa’ya Tevrat, Meryem’in oğlu İsa’ya İncil, Davud’a Zebur, Muhammed’e Kuran gönderilmiştir.”¹⁸²

Her ne kadar Toland, dört kitaba ait inançlara değinmiş olsa da bazı yozlaşmaların Hristiyanlık dışındaki üç semavi dinde de devam ettiğini, hakikatlerin çarpıtıldığını savunmuştur. Örneğin bazı Araplar’ın Kuran için Dört Kitab’ın temeli olduğunu iddia etmeleri ile Yahudilerin İncil’i Tevrat’a göre değersiz bulmaları dini hoşgörüsüzlükten kaynaklanan ve kafa karışıklığı yaratan iman zedeleyici durumlardır. Hâlbuki Arapların İncil’i de kabul etmeleri ne kadar gerekli ise Yahudilerin İsa’yı tanımları da o kadar aradaki tutarsızlıkları ortadan kaldıracaktır. Kendisinin de İncil’i yok saymadığı ve söylenenleri de eleştirdiği bölümde Toland’a göre İncil’in Muhammediler açısından kısmi kabulü şu cümleler ile aktarılmaktadır.

“Muhammediler, bizim İncilimizin oldukça bozulduğunu ve değiştirildiğine inanmaktadırlar. Bizim İncilimiz artık ne kesinlik ne de hakikati barındırmamaktadır. Onlara göre tüm kitapların içinde ilahiliğe en uzak olanıdır.”

¹⁸⁰ Toland, a.g.e., s. 11.

¹⁸¹ Toland, a.g.e., s. 13

¹⁸² Toland, a.e.

Ancak Toland için Muhammediler de Hristiyanlığa gereken değeri tam olarak vermemişlerdi. Birçok Muhammedi gezgin İsa'nın öğretilerinin ve görevlerinin tahrifata uğradığını ve lekелendiğini iddia ederken kendi metinlerini muhafaza ettiklerini söyleyerek sadakatlerini kanıtladıklarını göstermişlerdi. Muhammediler için İsa sadece kendinden sonra gelecek bir faraklit mucizesini getirecek bir elçi idi. Onlara göre bu müjde tahrif edilmemiş İncil'de Muhammed'in müjdelenmesi idi. Zaten Eski Ahit'te de aynı konu yer almakta idi. Kitaplar özünden uzaklaştırılmasa ya da birbirine göre değersiz kılınmasa her iman sahibi hakikate ulaşabilecek akıl ve iradeye sahip olabilirdi. Toland, bu konu ile ilgili eleştirisi için şöyle demektedir:

“Burada Muhammedilerin eleştirisini yapmak isterim. Bilgili gezginler tarafından çeşitli metinler ve eklemeler üretildi. Bu sebeple Muhammediler İsa Mesih hakkında onun yeryüzündeki hükümdarlığı ve Cennete refedilmesi ile ilgili farklı görüşler ortaya attılar. Muhammedilerin Kuran'a aşırı hürmeti, onların İncil'i göz ardı ederek değersizleştirmelerine sebep oldu. Fakat Kuran'dan alıntılar yaptıkları yazılarda bu düşünce tekrar düzeltildi. Anladığım kadarıyla bazı bölümler bizim İncilimiz ile mutabık iken çoğu konuda sahte olarak düşünöldü.”¹⁸³

Hristiyanlık ve Muhammedizm arasındaki ilişki Toland açısından oldukça önemlidir. Ona göre Muhammedizm, Hristiyanlıktan doğmuştur ve Muhammediler bunu yok sayamadıkları için kendilerine ait bir İncil'in varlığını da kabul etmek zorunda kalmışlardır. Barnabas'a ait olduğu iddia edilen bu İncil kanonik İncillerden tümüyle farklı ve aslına çok yakın olan bir kutsal kitap sayılmaktadır. Muhammediler'e ait olan Kuran sadece Hristiyanlara ait İncil'in özgünlüğü konusunda şüpheli davranmaktadır. Bu sebeple Barnabas İncil'i bir kurtarıcı olarak düşünölmüştür. Toland'ın, “Muhammedi İncil'in muhtemelen Barnabas'ın İncil'i ile birçok yönden benzerlik taşıdığı”¹⁸⁴ iddiası Barnabas İncil'inin başlığının da “Barnabas isimli Havarisi ile ilişkili olarak Tanrı tarafından dünyaya gönderilmiş yeni Peygamber İsa isimli Mesih'in Hakiki İncil'i”¹⁸⁵ ifadesi ile örtüşmektedir. Somut kanıtlar arayan Toland, kinayeli üslubu ile şu açıklamaları yapmaktadır:

“İlk bölüm dünyadaki herkese barış ve teselli verecek olan Nasıralı İsa'nın havarisi Barnabas'ın İsa'ya seslenmesi ile başlar. Hakikat ne olursa olsun, kutsal bir kitap tarzındadır. Kitap incelikle damgalanmış ve perdahlı bir Türk kâğıdına Türk tarzı

¹⁸³ Toland, a.g.e., s. 14.

¹⁸⁴ Toland, a.g.e., s.142.

¹⁸⁵ Toland, a.g.e., s. 15.

ciltlenerek kutsal kitap görünümü sağlanmış. Mürekkep emsalsiz bir kalitede, keza imla, karakterler açıkça en az 300 yıllık gibi görünüyor. Bu konular hakkında konuşmayı tercih etmem. Tanrı'ya en uygun ve tanımlayıcı unvan olarak *DIO* kelimesi ise mütemadiyen kırmızı harfler ile hürmet edilerek yazılmış, kenardaki çapraz çizgilerde Arapça hatırlatma yazıları var. Bölümlerin içerikleri aynı şekilde kırmızı harfler ile yazılmış nerdeyse yirmiye yakın. Her bir bölüm arasında manasız boşluk bırakılmış fakat doldurulmamış. Bu özgün İncil özetlerinin yazarı Hristiyanları tahrifat ile suçlayan oldukça gayretli bir Müslüman olmalı... Tümüne oldukça ihtimam gösterilmiş ancak satır aralarında *DIO* kelimesi batını bir ifade gibi düşünülmüş ve üç yerde Allah kelimesi ile yer değiştirmiş. Gözlerim beni yanıltmıyorsa vahiy edilen İncil'den ve bizimkilerden oldukça farklı bir İsa Hikâyesi bulunmakta. Bunun yanında yer alanlar ön yargı olarak adlandırabilir. Ama her şey ancak gerçekleştikten sonra en iyi bilinebilir, yani aslından uzaklaşan her şey anlamını yitirir.”¹⁸⁶

Toland'ın eserinde Barnabas İncil'ine atıfta bulunmasının iki sebebi olabilir. İlki Hristiyanlık ve Müslümanlık arasındaki bağlantıyı göstermeye çalışarak dini hoşgörüsüzlüğü güçlendirmek; ikincisi ise Kilise Babaları'nın ve Kanonik İncillerin inandırıcılığının güvenilmez olduğunu kanıtlamaktır. Bu sayede kutsal kitaplardaki bozulmuşluğu ve yanıltıcı anlatımların çıkarlar dâhilinde kullanıldığını da kanıtlamakta idi. Dolaylı olarak din adamlarının ve aracılardan yaptığı eklemelerin ve keyfi törenlerin Tanrı'nın sözüne sadakatsizlik ile kutsal metinlerin sahteliğini de katkı sağlamaları kaçınılmazdı. Çocukluğumuzdan ve bize öğretilenlerden meydana gelen ön yargılar ve korkular neyi nasıl okuduğumuzu ve hangi çerçeveden baktığımızı etkilediği gibi dine bakış açımızı da şekillendirmektedir. Bu noktada Toland, hem Müslüman'ın hem de Hristiyan'ın İncil ve Kur'anı karşılıklı olarak okumalarında herhangi bir sakınca olamayacağını; “Bunun da dünyadaki tüm Kutsal Kitaplar için de doğru olduğunu”¹⁸⁷ söylemekten çekinmemiştir. Bu tavrı ile genel olarak din kavramına, özel olarak da Hristiyanlığın içindeki unsurları şüpheli bir anlayış ile açıklamaya çalışmıştır. Toland için şüphe yaratan pagan inançlarının zamanla dine dönüşmesi hakikatin önüne her zaman bir engel teşkil etmiştir. Batıl inanç, ön yargılar ve din adamlarının gizemli ve akla aykırı ayinleri insanları politik ve sosyal açıdan yönlendirmek ve kendi taraflarına çekmeye çalışmaktan başka bir şey olamaz. Tüm bu çelişkilerden kurtulmanın tek yolu akıl yürütme ve akla dayalı bir vicdan ile iman eden kişi tarafından uygulanmasıdır.

¹⁸⁶ Toland, a.e.

¹⁸⁷ John Toland, *Letters to Serena*, B. Lintot, Oxford Üniversitesi, 1704, s. 16.

Toland'ın dine karşı oluşturduğu eleştiri din adamlarının ortaya koyduğu mucize ve gizem yaratan öğretilerin de Hristiyanlığı farklı ve anlaşılmaz bir çıkmaza sokması idi. En büyük düşmanım dediği din adamları Toland'a göre Hristiyanlığın bozulmasında oldukça etkili idi.

İKİNCİ BÖLÜM

MUCİZE VE VAHİY

1. TOLAND'IN ESERLERİNDE MUCİZE VE VAHİY ANLAYIŞI

1.1. Mucize Kavramına Genel Bir Bakış

Mucize; Müslümanlık, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi monoteistlik dinler açısından önemli bir yer işgâl etmesinin yanı sıra dini açıdan, teologların felsefe ve özellikle din felsefesi açısından filozofların arasında bir tartışma problemi olarak önümüze çıkmaktadır. Genellikle Tanrı'nın varlığının ve ilahiliğinin ispatı şeklinde düşünülen mucize kavramı, hem tek tanrılı dinlerdeki vahiy inancını hem de dini ve tabiatüstü bir referansın varlığı ile oluşan iyilik ve faydayı anlatmak ve kanıtlamak uğruna din kavramı içinde kendine kolayca yer bulmuştur.

Tek tanrılı dinlerde Tanrı'nın varlığına inanmak, ilahi bir müdahalenin insan üzerinde etkisini artırmak amacıyla meydana geldiğine kanaat getirilen harici bir kuvvete inanmak hissiyatı birçok dilde ve dinde tanımı ve söylenişi değişmiş bile olsa o dine kulluk eden insanların iman etmelerini sağlayan, kolaylaştıran, devamını da garantiye alan ve hayranlık uyandıran unsurlar olmaları sebebiyle değerlidir. Bu bağlamda mucize konusu her zaman varlığını devam ettirmiş; sadece monoteist dinlerde değil, politeist dinlerde de dinlerin kutsallığını yorumlamak hususunda etkili bir rol oynamıştır. Çünkü mucizeler insanlara hitap eder; doğrudan psikolojik, biyolojik, sosyokültürel ve tarihi birçok yönü ile önceki nesillerden aktararak günümüze kadar gelmeyi başarmıştır.

Özellikle Teizm'de mucize anlayışı uluhiyet düşüncesi ile yakından ilgilidir. Olağanüstü olaylara karşı duyulan ilgi ve hayranlık hissiyatı varoluşsal bir gerçeklik

olarak insanoğlunun mucizenin olabilirliği düşüncesini mümkün kılan bir yaratıcı anlayışı ile hareket etmesini de kolaylaştırmıştır.

Mucize kelimesi, her dinde farklı söylenişlere bürünerek taşıdığı anlamlar çerçevesinde aslında algısal olarak kendine başka betimlemeler bulmuştur.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre mucizenin üç tanımı vardır. İlki, peygamberlerin kendilerine inanmayan insanlara peygamberliklerini ispat etmek amacıyla Allah'ın iznine bağlı olarak gösterdikleri olağanüstü olaylar, haller, tansık; ikinci anlamı itibariyle insanları hayran bırakan tabiatüstü sayılan olay; üçüncü anlamı ise insan aklının alamayacağı olaydır.

Türkçede mucize kavramının kökeni Arapçadaki acz-icaz kelimelerinden gelmektedir. Aciz olmak, bir şeye gücü yetmemek; aciz bırakmak ise gücün kısıtlanması anlamını taşımaktadır. İngilizce karşılığı "miracle" olan mucize kelimesi, Latince "miraculum" sözcüğüdür. Anlamı ise olağanüstü, harika, hayranlık uyandıran şeydir.

Din adamlarının yorumları ve din içerisindeki sistematiğe göre anlamca farklılık gösteren söz konusu kelime, günlük hayatta da değişik manaları kendi içinde barındırmaktadır. Bazı insanlar bu terimi hayranlık uyandıran başarı, akıl ve duyu organları ile açıklanamayacak bir tesadüf, tekrarlanması ve tecrübe edilmesi imkânsız bir vakayı ifade etmek için kullanabilir. Kısaca, her koşulda insanın iradesi ve becerisi dışında vuku bulan insanüstü diyebileceğimiz ve inanma eylemini hayret ve beğeni ile birleştiren olaylar örgüsüdür. Mesela, deprem enkazından on beş gün sonra kurtulan bir bebeğin haberi veya rüyasında gördüğü olayın birkaç gün sonra başına gelmesi gibi. Bu olağandışı olaylar, akıl ve duyu organları ile açıklanamayacağı gibi tesadüfi açıdan da gerçekleşmesi bir anlamda olağanın dışında meydana gelmesi ile de alakalıdır. Çünkü bir bebeğin on beş gün gibi uzun bir süre enkaz altında yaşamayı başarabilmesi biyolojik ve fizyolojik açıdan mümkün değildir. Bilim bize bunu kanıtlar. Ancak olayın sonucuna baktığımızda bilim ile çelişen bu olağandışı olayları açıklayamadan veya yorumlamadan inanmamız gerekebilir. İşte tam bu noktada mucizenin dinî anlamı karşımıza çıkar. İnsanoğlu tanımlayamadığı, aklileştiremediği olağanüstü ve sıra dışı eylemleri bir yaratıcının ya da yaratıcıların müdahalesini de ekleyerek mucize olarak tanımlama yolunu seçmektedir. İnsan, elindeki somut delil olarak güvendiği ve ispatını

yapabildiği doğa kanunlarına göre bilimin ışığında akıl erdiremediği bu çeşitli doğaüstü faaliyetleri, ilahi varlığın kudretini onaylamak içinde mucizeyi dinî açıdan değerlendirebilir. Çünkü kendisinin inandığı din kutsaldır ve bazı şeyleri açıklayamasa da bu olayları mucizevi görerek ve göstererek kendi imanını pekiştirmek isteyebilmektedir.

Dinî perspektiften mucize kelimesini değerlendirdiğimizde tanrısal bir eylem olmadan mucizenin gerçekleşmeyeceği, Tanrı fikrinin mucizeleri mümkün ve anlamlı kılacağı gayet açıktır.

Aydınlanma Çağı'nın da tartışma konusu olan mucize, bilim ile inancın kıyaslanması evresinde daha ağır basmış ve birçok filozof tarafından bilimsel kanıtlar ile doğrulanamadığı için kabul görmemiştir. Bilim ve din arasındaki uyumsuzluğun temelinde ise doğa kanunlarının ispatının gözlem ve deney ile herkes için her koşulda onay görebilmesidir. Din adamlarının kendilerine pay çıkardıkları mucizelerin gerçek Hristiyan için makul olmayışı David Hume tarafından da desteklenmiştir:

“Nitekim mucizeleri, ya Tanrının özel bir iradesi ya da herhangi görünmeyen bir failin devreye girmesi ile bir tabiat kanununun ihlali olarak tanımlayan Hume'a göre, deney, gözlem ve tabiat kanunu fikrinden hareketle, mucizelerin meydana geldiğine inanmak makul bir davranış değildir. Zira ona göre, doğa yasalarıyla ilgili delil, bu yasaların ihlali ile ilgili delili bastırmaktadır. Hume, mucizelerin olasılığını reddetmemekle birlikte, doğa yasalarının sahip olduğu ezici ve sürekli delil, mucizelerin meydana geldiğini iddia eden istisnai delile oranla çok daha güçlü olduğundan, mucizelerin meydana gelişini problematik bulur. O, deneyin verilerinin aksine bir mucizenin meydana geldiğini kanıtlayacak güçte tarihi bir kanıt olmadığı için mucizeyi, tarih felsefesinin bir problemi olarak ele almaktadır. Yani Hume'un ilgilendiği ana sorun, mucizenin gerçekleşip gerçekleşmediği değil, gerçekleştiğinin kanıtlanıp kanıtlanamayacağıdır.”¹⁸⁸

Doğa yasalarının evrenselliği ve kabulü konusunda aklın vazgeçilmez geçerliliğini savunan John Toland'ın da özellikle üzerinde durduğu kanıtlanamayan mucizeler “Gizemsiz Hristiyanlık” isimli eseriyle birçok açıdan değerlendirmiş ve Hristiyanlığın teolojik açıdan mucizeleri zorunlu ve kasti olarak barındırdığını da kabul etmiştir. Ancak ona göre mucizenin tanımı Hristiyan din adamlarının yorumları ve tanımları ile asla uygunluk göstermez. Öyle ise Hristiyan teolojisinin mucizelerin

¹⁸⁸ Kar, “John Toland'ın Din Felsefesi Üzerine Bir İnceleme”, s. 119- 120.

teolojik iddiaları desteklemesi değil, açıkça dini inançların mucizelerin kabulüne imkân tanınması şeklinde oluşan inanç sistemi olarak tanımlanması pek de yanlış olmayacaktır.

Toland'ın mucizenin imkânını savunan görüşlerini ve akıl ile algılanabilecek mucizenin varlığını ortaya koymaya çalıştığı iddialarını Hristiyanlıktaki mucize kavramı ile de ilişkilendirmesi, onun çerçevesini çizdiği din anlayışının oluşmasında en önemli adım olmuştur.

1.2. Hristiyanlıkta Mucizenin Ortaya Çıkışı

Aydınlanma, eleştirel bakış açısını ve sorgulama özgürlüğünü insana kazandıran bir dönem olması nedeniyle her alanda rasyonel temeller ile inşa edilmiş bir dönemdir. Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısında John Toland'ın hararetli söylemleri ile eleştirilerine maruz kalan dönemin Hristiyanlık anlayışı, saf ve yalın Hristiyanlık inancı ile çelişkiler içinde olduğundan Toland, eserlerinde bu pürüzlü konulara açıklık getirerek gerçek Hristiyanlara hakikati anlatmayı seçmiştir. İlk olarak mucize ve gizem konusunu ele alan Toland, söz konusu kavramların kökenlerini de tanımlayarak, bu kelimelerin süreç içindeki yolculuklarını ve anlam kayıplarını, çıkarıcı değişimlerini ve bozulmuşluklarını çarpıcı örnekler ile sunmuştur. "Gizemsiz Hristiyanlık" olarak seçtiği kitap ismi de buna en iyi kanıttır.

Pagan yazarların ve mistik törenlerin hem Hristiyanlığın özüne hem de İsa'nın öğretilerine akıl almaz çelişkiler yerleştirmesinden yakınan Toland, ahlaki açıdan da gerçek Hristiyan'ın kandırılmasının söz konusu olduğunu da savunmuştur. Çünkü Hristiyanlık ve paganizm arasında öyle benzerlikler mevcuttur ki Roma Kilisesi paganizmi lanetlerken kendi çıkarları doğrultusunda yeni mistik ve gizemli öğeleri Hristiyanlığa sunmaktan geri kalmamıştır. Sembolik ve mistik söylemler ile anlamsal olarak çarpıtılan ilk öğretiler, din adamlarının din üzerinde tekelleşmesini de kolaylaştırmıştır. Toland'ın şiddetle eleştirdiği din adamlarının da bu benzerlikleri Hristiyanlığın İsa'ya atfettiği mucizeler olarak farklılıklara dönüştürerek ve gizlilik ile dinî merasimlere iliştiirmeleri, hazır buldukları bu gizemleri kendi çıkarları ile birleştirmelerinden başka bir şey değildir.

"İnsanların, tam olarak anlayamadıklarından çok daha fazla etkilendiğini ve din bilginlerinin ciddi bir şekilde bizden bu anlayamadıklarımıza tapınmamız gerektiğinden

bahseden”¹⁸⁹ Toland, “İncil’deki bazı gizemlerin sadece Kilise Babaları’nın mantığı ile anlaşılabilirliği”¹⁹⁰ savunmaktadır. “Kurnaz din adamlarının kendi menfaatlerini düşünerek ritüellerin anlamlarını belirli kimselere kabul ettirmek ve öğretmek”¹⁹¹ maksadıyla eklediği bu gizemler paganizmin farklı bir başlık ile canlandırılması olarak adlandırılabilir.

Toland, öncelikle gizem kelimesinin anlamından yola çıkmaktadır. Bu tanım Aziz Pavlus tarafından oldukça tekrarlanmış ve neredeyse Hristiyanlığın doğuşu ile de varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Toland şöyle devam etmektedir:

“Gizem kelimesini anlamak için Aziz Pavlus tarafından açıklanan putperest milletlerin din tarihlerine göz atmak gerekir, bu milletlerin Tanrı’nın bozulmaz ihtişamını bir hayale ve çürüyebilecek bir insana, kuşlara, hayvanlara ve sürüngenlere dönüştürebilen; Tanrı’nın hakikâtini yalana çeviren, Yaradan’a ibadet ettikleri gibi yaratılana da (bazen daha da fazla) tapan kimselerden oluştuğunu söylemek yerinde olacaktır.”¹⁹²

İncil’deki hiçbir öğretinin gizemli olarak tanımlanmaması gerektiğini savunan Toland, bunu ispatlamak için gizem kelimesini etimolojik olarak açıklamakta ve isimlere de atıfta bulunmaktadır:

“Myein kelimesi kabul görmüş yeni üyeyi; Myesis, üyeliğe kabul törenini (inisiyasyon); sonraları din adamlarına verilen bir isim olan Mystes ise, *üyeliğe kabul edilmiş olan kişiyi* ifade etmektedir ve ayrıca bu kişi topluluğa kabul edilince bu gizli sistemin gizemlerini bilen anlamında o kişiye Eopt denilmektedir, Mystery (gizem) kelimesi ise kişinin kabul edildiği inancı simgelemektedir. Yunan kökenli olan bu gizem kelimesi, Mystery (gizem) kelimesi olarak kişinin kabul gördüğü öğretiyi betimlemektedir. Farklı seviyeleri olduğu gibi farklı gizemleri de içinde barındıran bu doktrinin en tanınmış olanları Semadirek, Eleusis, Mısır gizemleri ve en bilinenleri ve çılgın partiler (orgies) olarak da tanımlanan Bacchus gizemleridir; hatta bu çılgın partiler (orgies) kelimesi, bazen bunların hepsinin yerine de kullanılmıştır.”¹⁹³

O dönemde “gizem kelimesi kendi içinde anlaşılabilir ama diğerlerine açık olmayan sadece özel bir vahiy ile bilinebilen bir şey olarak”¹⁹⁴ sunulmuştur. Ortak

¹⁸⁹ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 1.

¹⁹⁰ Toland, a.g.e., s. 2.

¹⁹¹ Toland, a.g.e., s. 69.

¹⁹² Toland, a.g.e., s. 71.

¹⁹³ Toland, a.e.

¹⁹⁴ Toland, a.g.e., s 72.

kabul olarak algılanan bu gizemler, Toland açısından Hristiyanlığı özgünlüğünden uzaklaştıran öğelerdir:

“Eğer bir meseleyi tam olarak anlayamıyorsak işte bu bizim karşımıza gizem olarak çıkar ki üstü kapalı ve karmaşık tüm söylemler de gizemlidir. Zaten gizem kelimesi, Romalı ve Yunan yazarlar tarafından gizli ve örtülü tutulması için tasarlanmış kutsal veya cismani her şey için bayağılaştırılarak kullanılmış ve kullanılmaya devam etmiştir. Aynı şekilde devletin, bilimlerin ve ticaretin içinde de bu haliyle yer almaktadır. Fakat cehalet veya hırsırları sebebiyle atalarının ortaya çıkardığı hilelere ve batıl inançlara, güçlü bir şekilde taraftar olan birçok insan, kelimenin ikinci anlamıyla Hristiyan öğretilerin gizemli olduğuna öyle inanmışlardı ki bu doktrinlerin her ne kadar açık bir şekilde bildirilseler de kendi içinde anlaşılabilir olduğunu savunmuşlardır.”¹⁹⁵

Toland’a göre mucizeler ikilem oluşturarak insanın rasyonel düşünme yetisini olumsuz yönde etkilemektedir. İnsan duyu organları ile algılayabildiği ölçüde inanmayı isterken, mucizeler öylesine üstü kapalı eylemler olarak karşısına çıkar ki kendi aklı dışında, başka kimselere ihtiyaç duyması gerekecektir. Çünkü gizem eğer akla uygun ise üstü kapalı bir halde sunulmuştur ya da üstü kapalı bir anlatımı yoktur ama mantıksızdır. Her iki durumda da çelişkiler ortaya çıkar ve insan ya korku ya endişe ya da sorgusuz itaat hissi ile imana yönelir. Toland’a göre bu hakiki bir iman anlayışı değildir. Bu nedenle İncil’deki referanslardan anlaşılması gereken, akıl ile kavranabilen üstü kapalı gizemler olabilir. Çünkü İncil’in varlığının sebebi de bu gizem denilen anlaşılabilirlikleri akıl ile bağdaştırmaktır. Bu açıdan Toland, İncil’in varlığını asla yok saymamış ancak İsa ve havarilerin dışında söylenilenlere de itibar etmemiştir. Törenler, töreler ve geleneklerin de toplum ve insan üzerinde etkili olmasının zararlarından bahseden Toland şöyle devam etmektedir:

“Tüm bu geleneklerin karşısında durmak, uzun kavgalara sebep olacağı için töreler de bunu tehlikeli hale getirir. Yeni Ahit’te gizem kelimesi, ilk manası ile yani paganların kullandığı anlamıyla kullanılmıştır. Aslında bu gizemler, doğal olarak idraki kolay ifadelerdir ama süslü kelimeler veya adetler ile o kadar üzerileri örtülmüştür ki akıl, özel bir açıklama olmadan hiçbir şey keşfedemez. Bu örtü ortadan kalkarsa akıl ancak bu öğretilerin gizem olmayacağını kendisi anlayacaktır. O zaman bu öğretilere gizemli demek doğru olmayacaktır.”¹⁹⁶

¹⁹⁵ Toland, a.e.

¹⁹⁶ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 73.

Bunun bir diğere sebebi ise din adamlarının din ve dinî öğretileri en çıplak ya da yalın hali ile sunmak istememeleri idi. Basit öğretiler sistemini dayatmak onlar için bir utanç kaynağı ve halkın ilgisini ve merakını çekmeyecek eylemlerdi. Hristiyanlığı olduğundan daha farklı ve gizemli göstermek, üstlendikleri göreve de gizem ve hayranlık katmakta idi. Törenler, kurban ayinleri, batıl inançlar ve hileler ile gölgede bıraktıkları din sayesinde toplayacakları takdir ve beğeni din adamlarına da kutsal bir makam fırsatı sunmaktaydı. Çünkü insanoğlu, doğası gereği anlayamadığı ya da kavrayamadığı her türlü duygu ve fikrin peşinde koşmayı tercih etmiş; korksa bile çaresizce manevi bir başarıya ulaştığı hissiyatı ile bilmediğine inanmayı seçecek kadar aciz düşmüş olabilir. Aklını kullanmayanlar ya da başarıya ulaşamayanlar ise kendilerinden önce başarıya ulaşanlara ya da onlara başarmaları için yardımcı olduğunu söyleyenlere bile güven duyarak onların dikte ettiklerini denemekten ve uygulamaktan kaçınmamışlardır. Bu bağlamda “Her insanın kendi fikirlerini kabul ve itiraz sonucuna götürecek yetileri mevcuttur. Ona iyi görüneni sever, kötülüğünün kesin olduğuna inandığından kaçınır.”¹⁹⁷ izahatı ile Toland, aklımızın yargılama gücü ile dini inançlarımıza onay kararını verirken de aklımızı kullanmamız gerektiğini belirtmektedir. Bu yargılama sürecini bizzat kendi çıkarları doğrultusunda tekelleştiren ruhban sınıfını Toland şöyle tanımlamaktadır:

“Din adamları; kavrayamadıklarımıza ibadet etmemiz hususunda pişkin ve öfkeli halleri ile insanoğlunun üzerinde baskı kurmaya çalışan, kendilerini haklı göstererek güven kazanan, kendi içlerinde bile farklı davranan kimselerdir”¹⁹⁸

Bu bağlamda din adamları dini, bir araç olarak göstermeye çalışmıştır. Aldatmacalar ile doldurulan Hristiyanlık, din adamlarının şekil verdiği bir malzeme gibi sunulmuş ve iman etmeyi bekleyen akıl sahibi insanlar da dinsizlik ile suçlanmıştır. Toland sözlerine şöyle devam etmektedir:

“Bu din adamları aklın kanıtı olmaksızın kendi hükümlerlerini okuyucular üzerinde kurmaya çalışmışlardır. Aksine bu babalar kendileri yazar olmadıkları için onların gerçekte hangi anlayışa sahip olduklarını anlayamayız, zaten onların yazdıkları da bozulmuş ve değiştirilmiş olduğundan ve günümüze kadar gelememiştir; bu sebeple

¹⁹⁷ Toland, a.g.e., s. 57.

¹⁹⁸ Toland, a.g.e., s. 1.

varlıklarını sürdürseler dahi anlamlarının kutsal metinlerde bile belirsiz ve çelişkili olacaklarını söylemek doğru olur.”¹⁹⁹

Bu bağlamda Hz. İsa'nın Bakire Meryem'den doğuşu mucizesi ile ortaya çıktığını iddia etmek, oluşturulan bu Hristiyanlığın doğaüstü mucizevi bir olay ile başlamış olduğunu savunmak ile eş değer görülmüştür. Hristiyanlığın tarihsel sürecinin ana hatlarını yaratılış, Yahudilere esinlenme, yasanın verilmesi, ölümden dirilme, İsa'nın göğe yükselmesi, ikinci geliş ve hesap günü gibi mucizevi inanışlar ile bölümlere ayırarak paganizm ve gizemlerden uzaklaştıramamışlardır. Zaten köken olarak Mısır ve Yunan Mitolojisi'ne dayanan ve daha sonraları paganizm ile beslenen bir din olarak Hristiyanlık, mucizelerin varlığı ve gizemler ile örtülmüş bir din haline gelmiştir. Boston Üniversitesinde felsefe profesörü olan yazar ve teolog Peter John Kreeft'e göre:

“Eğer İslâmiyet'ten, Budizm'den, Konfüçyanizm'den ya da Taoizm'den mucizeleri çıkartırsanız elinizdeki aynı inanç, aynı sağlamlıkta kalır. Eğer Hristiyanlıktan mucizeleri çıkartırsanız Amerikalı Hristiyanların her hafta (ve her hafta) kilise kürsüsünden duydukları klişe cümlelerden ve basmakalıp laflardan daha fazlasını duyamazsınız.”²⁰⁰

Eğer mucizeler, dinin kendi içindeki dinamikleri olan keyfiyete ve yoruma açık olmayan bir sistematığe sahip olsa idi hiçbir şekilde dinin kendisi olarak karşımıza çıkamazdı. Çünkü mucizeler, aslında dinin bir parçası olmalı idi ancak mucizeler sanki dinin yerine geçerek hedefin farklı algılanmasına sebebiyet vermekte idi. İsa'nın öldüğünü kabul etmek ile İsa'nın göğe yükselerek ref olması iman eden kişi için oldukça farklı anlamlar taşımakta idi. İsa'yı bir beşer olarak algılamak istemedikleri için onun ilahi bir yarı tanrı olması, hem din adamlarının hem de halkı baskı altına almaya çalışan sözde tanrısal güce haiz kralların en önemli silahı idi. Gizemli anlatımlar hurafelere, ön yargılar büyümlü ayinlere ve her ikisi de sualsiz itaate dönüşerek, Hristiyanlığın psikolojik bir baskı aracı olarak kullanılması anlamına gelmekte idi. Bu hususta Samuel Angus, “Gizem-Din” isimli eserinde bu hurafe olarak adlandırılan mucizelerin ortaya çıkmasının sebebi olarak tarihi süreçte yaşamış işgalci ve göçebe toplulukların yerleştiği yerlerde kendi dini adetlerini yaşatmak ve aktarmak kaygısı ile

¹⁹⁹ Toland, a.g.e., s. 2.

²⁰⁰ Peter Kreeft, Christianity for Modern Pagans: Pascal's Pensées Edited, Outlined, and Explained, Ignatius Press, 1993, s. 273.

koruma altına alma çabaları olarak değerlendirmektedir. Aynı zamanda korku da batıl inançların yerleşmesinde etkili olan ahlaki ve duygusal bozukluğa sebebiyet veren aklın tam olarak yürütülemediği bir durumdur.²⁰¹

Akıl çağı olarak adlandırılan dönemde bilmek en büyük erdem sayılmakta idi. İnsanoğlu bilgi kapasitesinin farkına varması ile daha fazla bilgiyi edinebilme yollarını ararken kendisini rasyonel düşünmeye sevk etmişti. En başat yeti olan akıl ise bilgi edinme yollarını öğrenebilmenin önündeki tek yol idi. Ancak dini hayatta aklın kullanılması pek de din adamlarının tercih etmediği, lanetlediği ve korktuğu bir durum olarak görülmüştü. Toland ise, aklımıza güvenmemiz gerektiğini vurgularken en büyük yanılığın aklın herkese eşit olarak dağıtıldığını iddia ederek yapmış gibiydi. Aklını kurnazca kullanan din adamları ve kralların karşısında duran ve akli ile iman etmeyi bekleyen bir Hristiyan'ın ne kadar muzaffer olacağı Toland'ın da açıklayamadığı bir konuya dönüşmüştü. Her şeye rağmen aklın en mükemmel başarı anahtarı olduğunu kanıtlamaya çalışan Toland, aklın değişkenliğini kabul etse de nesnelere asla değişmeyeceğini aynı kalacağını şu sözleriyle dile getirmiştir:

“Aklımızın güvenilirliği ve mükemmelliği, aynı kutsal metinlerin içerdiği gibi apaçık ortadadır; ancak bazı umursamaz insanlar tarafından bilgi tahrif edildiği için bilgiyi edinme sürecinde başarıya ulaşmamız bizim daha fazla gayret etmemize bağlıdır. Çünkü şeyleri algılamalarımız ne kadar farklı olursa olsun, söz konusu o şeyler her zaman aynıdır.”²⁰²

Bu bağlamda Tanrı ve akıl arasındaki ilişki de açıklanmaya değerdir. Tanrı insanları yaratmış ve onlar için gerekli olan birçok melekeyi onlara bahşetmiştir. Aklın varlığı herkes için doğru iken akli kullanma becerisi kişiden kişiye değişkenlik göstermektedir. Değişmeyen tek kanaat ise: Tanrı, bizim asla aklımızın sınırlarını aşan ya da aklımızın ötesindeki bir bilgiyi edinmemizi beklememiştir. Öyle dahi olsa aklımızın ötesindeki bilgiyi anlamamız söz konusu olamaz. Bu çelişkili durum Toland'a göre Tanrı, akli ve bilgi edinme yolları arasındaki uyumsuzluğun da göstergesi sayılabilir. Tanrı insanın neleri anlayabileceğini bilecek güçte olduğundan aksi durum Tanrı'ya iman kavramını kolaylıkla inkâra dönüştürebilirdi. Ne Tanrı ne İsa ne de

²⁰¹ Samuel Angus, *Mystery Religions*, Revised edition, Dover Publications, 2011, s. 8.

²⁰² Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 62.

havarilerin bu şekilde bir öğretisi mevcut değildi. Toland, Tanrı'ya güvendiği kadar akla da güvendiğini belirtirken konuyu şu şekilde açıklamaktadır:

“Tanrı bize ulaşamayacağımız ve keşfedemeyeceğimiz hiçbir fikri asla vermeye çalışmaz. Bu sebeple hakikatin akıl tarafından keşfedilemez ve ulaşılamaz olduğunu düşünmek değersiz ve anlamsızdır ki insanlar bu konular ile uğraşarak boşa zaman harcamaktadırlar. O zaman en yüce yol aklın takip ettiği yoldur.”²⁰³

Zira insanın kendi gücü dâhilinde bilebileceği binlerce şeyin olduğunu savunan Toland, hayatımız boyunca içimizde barındırdığımız ön yargı ve umursamazlık sebebiyle her gün karşımıza çıkan yanlışların ve hataların uygulanmasını ve gidişatını hiç sorgulamadığımızı ifade etmektedir. Hâlbuki Tanrı'nın herkese eşit ve cömertçe bahsettiği akıl, gerçekleri kavrayabilmek için kullanılabilirse “bir kişinin ortaya çıkıp anlattığı, dinleyenlerin de karşı çıkmadığı”²⁰⁴ bu öğretilere hizmet etmiş olmayız. Hiç kimsenin önceliği ve ayrıcalığı mevzubahis değildir.

Toland'ın din adamlarına ve onların uydurma mucizelerine karşı yaptığı bu eleştiriler çerçevesinde insanın var olmayan mucizeleri hayal etmeye çalışması, Tanrı'nın herkese kesin ve eşit vermiş olduğu akli aciz bir yeti olarak iddia etmemize neden olacaktır ki bu da Tanrı'nın cömertliği ile çelişen bir durum olarak karşımıza çıkar. Ona göre “Aynı değerlerde yaratılmış olmamıza rağmen, kimse ile eşit olmadığımızı farz etmek bile aptallıktır.”²⁰⁵

Ve şu şekilde devam etmektedir:

“Her kim daha önce bilmediğimiz bir şeyi bize bildirmek isterse istesin, onun sözcükleri mutlaka anlaşılır ve mümkün olmalıdır. Bildiren ister Tanrı ister insan olsun, bu kural her zaman geçerlidir.”²⁰⁶

Bu durumda din adamlarının mucize diye adlandırdığı insan yapımı yapay gizemlerin tesirine ve tefsirine inanmamak en akıllıca yol olacaktır. Mucizelere inanmanın ibadet sayılmayacağını, aksine din adamlarının sergilemeye çalıştığı bu ayinlerin “saçma, edebe aykırı, acımasız ve affedilemez saygısızlıklar”²⁰⁷ olduğunu

²⁰³ Toland, a.g.e., s. 63.

²⁰⁴ Toland, a.g.e., s. 62.

²⁰⁵ Toland, a.g.e., s. 63.

²⁰⁶ Toland, a.g.e., s. 42.

²⁰⁷ Toland, a.g.e., s. 68.

aktaran Toland, bu şekilde düşünenlerin de dinsizlik ile suçlanmasını oldukça ağır şekilde eleştirmektedir.

Toland'a göre mucize diye adlandırılan bu kavram, genel olarak bazı nitelikler ile açıklanabilir. Öncelikle mucize, olağanüstüdür ve tekrarı mevzubahis olamaz. Bu noktada Toland, bu olağanüstü durumun kültüre, topluma ve zamana göre değişkenlik gösterdiğini de söylemektedir. Asırlar önce aya ayak basmak bir mucize olarak adlandırılabilirken, günümüzde artık bir mucize olarak görülmeyebilir. Kısaca mucizeler zamanla anlamlarını yitirebilmektedir. Çünkü doğa yasalarının açıklayabildiği ve insanın bu olaylara şahitlik ettiği hiçbir şey artık mucize olamaz. Ancak biz, inancımız dâhilinde ve isteğimiz takdirde mucizeye bize ait anlam yükleyebiliriz. O zamanda mucizeye ait göreceli anlamlar ortaya çıkar ki bu da anlam karmaşasına sebebiyet vermektedir. Zira Toland'ın anlatmaya çalıştığı en önemli husus, işte bu olayların olağanüstü olarak nitelendirilmemesi gerektiğidir:

“İlk bakışta herhangi bir olayın bütün özellikleri ile ilgili belli bir görüşümüz ve yeterli fikrimiz oluşmayacağı için bir şeyin gizemli olduğunu söylersek o zaman her şeyin olağanüstü olarak adlandırılması gerekliliği kaçınılmazdır.”²⁰⁸

Tabii ki nesnelere ilk bakışta genel hatları ile anlamak ve adlandırmak mümkün olabilmektedir. Ortaya çıkan anlam ise kişiye özgü ve tartışmaya açık bir durum yaratacağından aynı nesne için başka anlamlar, başka nesnelere için benzer anlamlar meydana gelebilir. İnsanoğlunun biyolojik ve fizyolojik yeterliliği göz önünde bulundurulursa insan, yetersizlikleri ve sınırlılıkları bir Yaratıcı tarafından belirlenmiş sınırlı bir varlıktır. Toland bunu şöyle örneklemektedir:

“Gözlerimiz bize tüm nicelikleri görelim ya da varlıkları kendi içinde olduğu gibi görebilelim diye değil, o varlığın bizimle olan bazı ilişkilerini görebilmemizi sağlamak için verilmiştir. Anlık, önemsiz olanlar gözümüzden kaçabilir ki bu da bize ne yarar ne de zarar getirir. Nesnelere yaklaştıkça o nesne hakkındaki görüş açımız ve görüşümüz de artar, uzaklaştıkça bizde uyandırdığı etkisi de görüş açımızdan çıkar.”²⁰⁹

Kısaca, bizim nesne ile olan fiziksel ve zihinsel mesafemiz ve ilgimiz o nesne ile aramızdaki ilişkinin boyutlarını belirlerken görüşümüzü de aynı çerçeveye içine almaktadır. Çünkü insan sınırlı bir varlık olduğundan sınırlı ve yetersiz bilgi sahibi olma

²⁰⁸ Toland, a.g.e., s. 74.

²⁰⁹ Toland, a.g.e., s. 76.

özelliği ile sadece kendisi için “yararlı ve gerekli”²¹⁰ kısım haricinde bir şeyi görmesi ve algılaması imkânsızdır. Gözümüz buna müsaade etmez. Gördüğümüz kadarı ile bilebiliriz. Aynı durum kulaklarımız için de geçerlidir. Sesin derecesi ve şiddeti, anlamamıza etki eder. Toland için bu anlatılanların hepsi bilimsel gerçeklerdir ve tarihin her döneminde herkes için geçerliliği koruyabilecek akıl ile ispatlanabilecek durumları anlatmaktadır. Toland şöyle devam etmektedir:

“Bir örümceğin adımlarını işitebilen küçük hayvanlar olduğu gibi, insanın bir sığırın sesini duyması da muhtemeldir. Bu örneklere benzeyen milyonlarca örnek faydalı veya faydasız bilgi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.”²¹¹

Öyle ise sınırlı yetilere sahip insan için aklın yolunu seçmekten başka çare yoktur. Çünkü anlamak, algılamak ve sonuçta bilmek farklı süreçler içeren bilgiye ulaşma yolları ise tüm yetilerimizin aklın ışığında hareket etmesi gerekmektedir. Herhangi bir aracının söylemleri veya duyumları bizimkilerden asla üstün ve anlaşılır olamaz. Öğrenmenin ve inanmanın gerçekleşebilmesi için insan pragmatist bir eğilim içinde hareket ederek sınırları doğrultusunda aklın güvenilir kılavuzluğunda sınırsız ulaşma çabası sergilemektedir. Toland’ın da ifade ettiği gibi:

“Sınırlarımız doğrultusunda iki yetimiz mevcuttur: Biz varlıkların kendisini değil özelliklerini biliyoruz ve Tanrı’nın bize bilgelik ile bahşettiği gibi bizim için yararlı ve gerekli olandan daha fazlasını anlayamayız.”²¹²

İşin özü, bir şeyin ana özellikleri ve çeşitli kullanımları bizim için bilindik ise o şey hakkında bilgi sahibi oluruz ve onu bilebiliriz. Bunların dışında kalan özellikleri bilmek gerekli ve zorunlu olmadığından bu özelliklerin bilinmemesi, bir olayı ya da nesneyi olağanüstü veya gizemli olarak nitelendirmeyi gereksiz kılmaktadır. O zaman akla aykırı ya da onun üstünde hiçbir şey olmadığı doğrudur. Toland, Tanrı’nın insanlara sunmuş olduğu bu yeti ile kavrayabileceği gerekli ve yararlı olma özelliği taşıyan bilginin önemini şu örnek ile açıklamaktadır:

“Binlerce şeyi bileceğimiz söylene de bundan şüphe de duysak onların özellikleri hakkında tam bir algılama söz konusu olmaz. Mesela, üzerinde yazı yazdığım bu masayı hayalimin ötesinde parçalara ayırabilsem de gözümle parçalarına ayıramadığım veya miktarını ve biçimini net olarak idrak edemediğim için masanın aklımın üstünde

²¹⁰ Toland, a.e.

²¹¹ Toland, a.e.

²¹² Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 75-76.

olduğunu nasıl söyleyebilirim? Bitkilerin muntazam bir yapısı, birçok damarı olduğunu ve çoğunun hayvanlara benzer özellikler taşıdığını, topraktan beslendiğini ve birazını da kendi özlerine dönüştürdüğünü, faydasız olanları da boşalttıklarını bilmekteyim. Ancak *ağaç* ile ne ifade edildiğini çok iyi bilsem de bu olayların nasıl gerçekleştiğini kesinlikle kavrayamıyorum.”²¹³

Toland, bu kavrayamama eyleminin o olayın olağanüstü olması ile bağlantısı olmadığını savunmaktadır. Nitekim biz sadece o nesne ya da olay hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz diye ona mucize dememizin uygun olmadığını, olağanüstü sıfatı ile bilinmeyen nitelendirilmesinin de mümkün olmayacağını belirtmektedir. O halde bilmediklerimiz asla mucize olarak değerlendirilemez. Deneysel kanıtlar ile açıklama yolunu seçen Toland şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Bütün doğru yazarlar için kavramak, *bilmek* demektir. *Bilinmeyen bilgisi de olmaz. Artık o bizim için hiçbir şeydir.* Bu sebeple bir şeyin aklımızın üstünde olduğunu söylemek yersizdir. Çünkü o şeyin bizi ilgilendiren kısmından daha fazlasını bilemediğimiz gibi sonucu hakkında söylemler ortaya koymak da oldukça saçmadır. Bir insanın suyu evinde ya da bahçesinde kullanması için yağmur damlasının taneciklerini ya da içinden hava geçip geçmediğini bilmesine gerek yoktur. Bu bütün dünya için böyledir. Eğer uçsaydım denerdim; ama uçamadığımdan gidemem. Öyle ise, şeyler isimlerini bilinen özelliklerinden almaktadırlar ve onların bizi ilgilendiren özellikleri ile bilmemiz veya keşfetmemiz gerçekleşmektedir.”²¹⁴

Tanrı bizim bilmemiz gerekeni bize bildirdiği için daha fazlasını istemek Toland için geçerli değildir. Çünkü anlaşılmayan bir şeye inanılmaz. Bir olaya sırf şahit olmadık diye de başkalarının sözüne itimat ve iman etmek de bir o kadar yanlış ve yanıltıcıdır. Peygamberlere atıfta bulunduğu şu ifadeler ile zamanla bilginin ve bilme becerisinin de değişkenlik gösterdiğini vurgulamaktadır:

“Örneğin Âdem 20 yaşında iken 100 yaşındaki bilgisi kadar çok şeyi bilmiyordu, keza İsa'nın bilgeliği artıkça karakterinde de değişiklikler meydana gelmiştir.”²¹⁵

İnsan gibi sınırlı yaratıkların bilgiye ulaşması anlık gerçekleşebilen bir olay olmadığından zamanla ve tecrübe ile doğru orantılı olarak algılarımız da değişir, gelişir ve zenginleşir. Önceleri gizemli olarak adlandırdığımız olaylar bu süreç sonunda basit ve sıradan olaylara dönüşebilmektedir.

²¹³ Toland, a.g.e., s. 75.

²¹⁴ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 77.

²¹⁵ Toland, a.g.e., s. 75.

Toland, bu söylemini üç maddede tanımlamaya çalışmaktadır:

- 1) “Hiçbir Hristiyan öğretisi sıradan doğa olayları gibi gizem olarak nitelendirilemez. Çünkü o bilgi hakkında tam ve bütün bir bilgiye sahip değiliz.
- 2) Dinin içinde vahiy edilenler en yararlı ve gerekli olanlardır. Bu sebeple kolayca idrak edilebilir ve edilmelidir. Ortak duyularımız ile tutarlı olmalıdır. Aynı tahta ya da taş, hava ve su gibi duyularımıza hitap etmelidir.
- 3) Söz konusu öğretileri aynı doğal şeyler hakkında bildiklerimiz gibi açıklarsak –ben bunu yapabileceğimizi iddia ediyorum – o zaman bu öğretileri de anlayabiliriz.”²¹⁶

Eğer idrak etme sürecini takip etmez isek Hristiyanlığa sonradan eklenen hurafeler gizemini korumakta ve anlaşılabilir bir durum yaratarak inancımızı da doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle Hristiyanlıkta akla aykırı herhangi bir şeyin barınmasına müsaade edilememelidir. Zaten açıkça anlaşılabilen şey asla inandırıcı da olamaz. Toland’a göre:

“Anlamadığımız ve inanmadığımız şey inancın konusu olamaz. Tanrı anlayamadığımız hiçbir şeyi bizden istemez. Onun emrettiklerinin doğru ve mantıklı olduğu şüphe götürmez. Neden Tanrı anlayamadığımızı inanmamızı talep etsin ki?”²¹⁷

Ve şöyle devam eder:

“Zira akıl öncelikle Tanrı’nın yasalarını anlamalı sonra itaat etmelidir. İnsanın anlamasına hitap etmeyen anlaşılabilir yasalar için Tanrı’nın cezalandırması da olmayacak bir şeydir.”²¹⁸

Mucizenin diğer bir önemli özelliği ise, mucizenin yaratıcı Tanrı tarafından bir işaret olarak ama asla akla aykırı öğeler taşımayarak Tanrısal varlığı ve etkinliği idame etmek amacıyla gönderilmiş olmasıdır. Toland, mucizelerin Tanrı tarafından gerçekleştiğini söylerken mucizelerin mucizevi yanının da anlaşılabilir ve mümkün olmasını savunmaktadır. Tanrı’nın mutlak gücünü asla yadsımayan Toland “Tanrı’nın her şeyi yapabilecek kudreti vardır ancak kendi sınırları içinde gerçekleştirir.”²¹⁹ demektedir. Toland, çelişkinin imkânsızlığı da beraberinde getireceğinden *hiçbir şeyi* ifade etmeyeceğini belirtmektedir:

“Örneğin bir şeyin hem büyümüş hem büyümemiş, hem yuvarlak hem kare olduğunu söylemek “hiçbir şey” söylemeye benzediğinden bu ifadeler birbirlerini

²¹⁶ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 79.

²¹⁷ Toland, a.g.e., s. 137.

²¹⁸ Toland, a.g.e., s. 124.

²¹⁹ Toland, a.g.e., s. 39.

hükümsüz ve karşılıklı olarak ifadesiz hale getirmektedir. Tanrı'nın daha önce sıvı olanı katıya dönüştürmeye, var olanın varlığını bitirmeye veya şeklini değiştirmeye gücü yeter. Kısaca, onun için hiçbir şey imkânsız değildir. Şeylerin kendi içindeki olasılığı dâhilinde her şeyi yapabilir. Asla yarattıklarının gücünün üstünde davranmaz.”²²⁰

Kısaca Toland açısından mucizeleri yalnızca Tanrı gerçekleştirir. Hiçbir suretle bu mucizeler akla aykırı ve olağanüstü olamaz. Eğer öyle olsa idi çelişkili ve anlaşılabilir olacağından Tanrı'ya aitliği de çelişki yaratacaktı. Mucize çelişkili öğeler içeriyor ise uydurma ya da hurafe olarak adlandırılmalıdır. Örneğin adamın ateşin ortasında yürümesi, hekimin bir körü iyileştirmesi idrak edilebilir ve mümkündür ancak eğer ateşte yürüyen adamın doğaüstü güçleri ile yürüdüğüne inanmak veya kan dolaşımının ve salgıların yok olarak elin ve ayağın kurduğunu söylemek bütünüyle mümkün değildir. İmkân dâhilindeki olaylar Tanrı tarafından gerçekleşebilir ve mucize olabilir. Ancak akla aykırı ve imkânsız Tanrı'nın yaptığını iddia etmek doğru değildir:

“Doğanın yaratıcısı Tanrı için anlaşılabilir eylemler ve bunları gerçekleştirmek oldukça kolaydır. Çünkü o isterse olur. Hz. İsa'nın, Bakire Meryem'den doğması, başın gövdeden ayrıldıktan ve dili de kesildikten birkaç gün sonra konuşması kurgu ve uydurma mucizelerdir. Bu tür sayıca fazla olan mucizeler papacıların, Yahudilerin, Braminlerin, Müslümanların ve insanların saflığını malzeme yapan din adamlarının ortaya attıklarıdır.”²²¹

Tanrı'nın mucizelerinin bu şekilde yozlaşmasının tek sebebi Hristiyan din adamlarının olayları çarpıtması ve dini ticari bir mevki ve saygınlık kazanma yolu olarak seçmesidir. Mucizeler zaten küçük ve basit doğa olayları olarak algılandığında ne Tanrı'ya ne İsa'ya ne de din adamlarına olağanüstü bir itaat duymak gereksiz olacağından sistem içinde bu tavır kabul görmeyecektir. Doğal din anlayışının acımasızca eleştirilmesi ve dinsizlik olarak tanımlanması karşısında açıklanamayan mucizelerin varlığını savunan din adamlarının zorbalık ile elde ettiği konumu elde tutma çabaları pek de şaşılacak bir olay değildir. Bu sebeple Toland için tüm aracı kişiler ve söylemlerden sıyrılmış bir Hristiyanlık hakiki imanı temsil etmektedir:

“Kesin ve yararlı bilgi edinmenin en kısa yolu, ne kendimizi ne de başkalarını yararsız ve bilinmeyen veya bilinmesi tümüyle imkânsız olanın bilinmesi amacıyla meşgul etmemektir. Yağmurun yeryüzündeki iyi ve kötü etkilerini kolayca idrak ederim; öyle ise bulutların yağmur oluşturmalarını bilmek ile ne kazanırım? Zaten keyfime göre ne

²²⁰ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 40.

²²¹ Toland, a.g.e., s. 146.

yağmur yağdırabilirim ne de yağacağı zaman engelleyebilirim. Mümkün bir önerme bazı durumlarda tatmin edici olmayabilir: örneğin, saatin her iki göstergesi de ayrı harici devinime sahiptir. Onu çalıştıran dişlilerin düzeni çok farklıdır. Başka mümkün bir yöntem göstermedikçe, bu yol ya da şu yol diye iddia etmek doğru değildir. Gerçek yönetime isabet etsek dahi bundan asla emin olamayız. Çünkü hakikatin özü ile ilgili kanıt yalnızca ispata dayanır.”²²²

Toland’a göre herhangi bir olayı olağanüstü olarak adlandıramayız. Bunun sebebi de bilgilerimizin tam olmaması veya gerekli ve yararlı olan bilgiye daha fazla ilgi göstermemizdir. Zira Tanrı, akla aykırı, gereksiz ve bize yarar sağlayamayacak hiçbir mucizeyi gerçekleştirmez. Zaten Tanrı dışında hiç kimse mucize gerçekleştirmez. Toland, bu söylemi ile Tanrı ve inanan arasındaki dolaylı ve dolaysız tüm aracılıları ortadan kaldırmaktadır. Hristiyanlık kendi içinde anlaşılabilir ve doğal olduğu için onu anlama noktasında hiçbir harici güce ya da kişiye gerek duyulmaz. Pavlus ve Barnabas’ı çelişkilerin varlığından dolayı suçlaması şu cümleler ile ortaya çıkmaktadır:

“Havariler, körü, sağırı, topalı, hastayı zar zor iyileştirmiş olsalardı bu durum onlara sıra dışı bir saygınlık kazandırır ya da belli bölgelerde onları ilahlaştırabilirdi. Aynı Pavlus ve Barnabas’ın Kilistra’da doğuştan kötürüm birini iyileştirmeleri gibi. Fakat bu ancak buldukları şehirde vaaz dinleyen putperestlerin dikkatini çekebilecek bir yöntem olurdu.”²²³

İncil’de Aziz Pavlus’un uğradığı kentler arasında bahsedilen antik Kilistra ya da Lystra’nın yeri, bugünkü Konya-Hatunsaray olarak kabul edilmiştir. Söz konusu olay İncil 13:14’te ifade edildiği gibi MS. 46-57 yılları arasında Hristiyanlığı Anadolu’da yaymak için Pavlus ve Barnabas’ın Hatunsaray’daki bir pagan tapınağı olan Zeus Tapınağı’na uğramış olması²²⁴ da kasten sırlar ile bezenmiş olan Hristiyanlığın paganizme ait birçok gizemli olaylar ile bağlantılı olduğu iddiasını da desteklemektedir.

İşte mucizelerin sadece Tanrı’ya ait olmasının da yegâne sebebi budur. Tanrı, bu sıfatının kendi yarattıkları ile paylaşılmasını istemez. İsterse kendi kudretinde eksiklik meydana gelir. Toland için Tanrı evren ile bir ve tek idi. Bu açıdan da geleneksel Hristiyan inancına ters düşmekte idi. Eğer Tanrı evren ile özdeş ise o zaman evrenin mucizeler ile dolu olduğunu söylemek de büyük bir çelişki yaratıyordu. Çünkü evren

²²² Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 78.

²²³ Toland, a.g.e., s. 147.

²²⁴ Tolga Bozkurt, “Konya - Hatunsaray (Lystra) ve Çevresindeki Cami ve Mescitler”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 55, 1, 2015, s. 1.

belli kurallar ile bir düzen içinde kurulmuş bir saat gibi işlerken mucizeler ile kesintilere uğraması söz konusu olamazdı. Bu gerçekten yola çıkan Toland, mucize ve Tanrı arasındaki bağıntıyı şöyle betimlemektedir:

“Bu gibi mucizeler açıkça Tanrı fikrimiz ile çelişeceğinden ve Tanrı’nın inayetini bütünüyle bozacağından doğada bir değişiklik dahi yapamayacak; gerçek olmayan, saçma ve batıl masallar olarak sayılması gerekecektir. Çünkü şeytani saplantılar olan bu mucizeler; cinlerin, perilerin, cadıların, sihirbazların ve olağanüstü işler yapan putperestlerin ünlü maharetlerinden başka bir şey değildir.”²²⁵

Toland’ın mucize anlayışına göre bu mucizeler asla Tanrı’ya ait olamaz. Tanrı’nın gerçekleştirdiği tüm mucizeler dine ve hakiki imana hizmet ettiği için akla aykırı da olamaz. Kişilerin gösterdikleri mucizeler kendi amaç ve saygınlıklarını kanıtlamaya çalışmak ve insanların akıllarını körelterek akıldan yoksun inanışlar ortaya çıkarır ki Toland, bunu şiddetle reddetmektedir. Tanrı’nın mucizelerinin kutsal amaçları vardır. Onun için doğada değişiklik yaratmayan veya doğa yasalarına bile boyun eğen mucize denen olaylar Tanrı’ninkilere hiç benzemez. Tanrı isterse doğa olaylarından değişiklik yaratabilir. Nitekim Tanrı’nın böyle keyfi istekleri gerçeği yansıtmayacağından bu gibi inanışlar insanın fitratına ait olarak tezahür etmektedir. Tanrı’ya ait mucizelere sonsuz güveni olan Toland şöyle devam etmektedir:

“Tanrı, rastgele mucize yapacak kadar müsrif değildir. İlahi bilgeliğin ve görkemin oluşturduğu tesiri yüksek bir yaratma söz konusu değil ise, doğanın düzeni değiştirilemez, kesintiye uğratılamaz veya ötelenemez. Biz işin özünü kutsal kitap ve akıl ile öğrendiğimizden mucizelerin hiçbiri özel ve önemli bir amaç taşıyor ise gerçekleşmiş olamaz.”²²⁶

Mucizenin akla uygun olması, mucizeye akıl ile erişebilirliği ifade temektedir. Akla aykırı ve aklın sınırları dışında olması ile insanın akıl ile algılanamayacak kadar bilgi kirliliğine maruz kaldığını da ifade etmektedir. Zor ve aklın saf dışı bırakıldığı hiçbir öğretinin Tanrı ile ilgisi olamayacağını Toland şu cümleler ile aktarmaktadır:

“Böyle dinî amaçtan yoksun mucizeler şeytani aldatmalar ile ilahi vahiyi eşit değerde göstermek sayılacaktır ki bu da şeytan ve onun yandaşlarının Tanrı ve hizmetkârlarının karşısında sayıca artması ve mucizelerin her iki tarafa da yarar sağlaması anlamına gelecekti. İnsanlar ne kadar cahil ve zalim kalmaya devam ederse o kadar

²²⁵ Toland, a.e.

²²⁶ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 146.

Yehova'dan uzak, şeytana yakın bu tür masalların sayısı artacaktır. Diğer bir deyişle, putperestlerin puta tapınmaları perçinleşecek, en çirkin büyücü kadın ile en muhtaç astrolog, peygamberler ve havariler ile boy ölçüşebilecektir. Aklımızı neden bu sadece kurgudan meydana gelen masalları çürütmek için kullanalım ki? Çünkü bu masalların gerçek tarihî kimliklerinin kanıtlanamayacağını iddia ediyorum ve üstelik gizeme inanmak konusunda ilahi olanlar hariç, İncil kadar Kuran'ın da iyiliğini kanıtlayacağıma meydan okuyorum.”²²⁷

Toland'a göre kendi *mucizelerini* savunanlar, basit kurnazlıkları sayesinde sanki bilinmeyenden bilineye doğru her fırsatta ne olduğu belirsiz her şeye mucize diyerek ve bunları ayinler ile süsleyerek planlarını ortaya koymaktaydı. Aslında ne Tanrı ne de Tanrı'nın sıfatları bizim yeterli bilgiye sahip olmamıza vesile olamaz. Ancak mucizeler o kadar etkili olmuştur ki kutsal metinlerin de bozulmalarına sebebiyet vermişlerdir. Bu bağlamda ne Tanrı ne İsa ne de İncil hakikate sadık kalamamıştır.

1.3. Yeni Ahit'te Hz. İsa ve Gizem Kavramı

İslam inancına göre Hz. İsa, dört büyük peygamberden biridir. İncil kendisine vahiy edilmiştir. Ancak Matta'da (5:17) yazıldığı üzere İsa, Yahudi kökenlidir ve onun Hz. Musa'nın şeriatını sürdürmek için gönderildiğinden bahsedilmiştir. Yahudi bir çocuk olarak, Yahudi geleneklerine uygun olarak büyümüştür. (Luka, 2:21-24, 42).

Hz. İsa'nın öğretileri havarilerinin de desteği ile öncelikle Yahudiler arasında duyurulmuştur. Dolayısıyla ilk Hristiyanların Yahudiler olduğunu söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Buradan hareketle Hristiyanlık, Yahudiliğin içinde yeşermeye başlayan bir inanç sistemi olarak tanımlanabilir. Toland'a göre İsa Mesih, hakikati bozmaya değil, aksine onu tamamlamak ile görevlendirilmiştir. Zaten İsa en saf ahlaki öğretileri, akli ibadetleri, cenneti ve ilahi konuları öğreterek üstü kapalı ima edilen her türlü söylem ve ibadeti Hristiyanlıktan uzak tutmaya çalışmıştır. “Gizemsiz Hristiyanlık” adlı eserinde Toland, İsa'nın öğretilerinin din adamları tarafından uydurulan törenler ve ritüeller yüzünden bozulmaya başladığını ve giderek Hristiyanlığın bu ilk halinden hiçbir iz kalmadığını defalarca ifade etmiştir. Çünkü bu eklemeler İsa'nın kolaylaştırdığı öğretilerin anlaşılmasını zorlaştırmış, sıradan insanın anlama kapasitesinin üzerinde bir hâl almıştır. Kısa süre zarfında İsa ve onun takipçileri,

²²⁷ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 148.

bu basitleştirilmiş ve halkın kolaylıkla kavrayabileceği inanç bütünü her ne kadar korumayı başarabilseler de din adamları bunu kendi menfaatleri doğrultusunda kötüye kullanmışlardır. Din değiştiren Yahudiler Tevrat'a ait ayinleri ve yortuları sürdürmeye devam etmiş, bu sonradan işlenmiş ritüelleri ustalıkla, yeni doğan Hristiyanlığın içine havarilere ait gelenek ve görenekler gibi göstererek uyarlamaya çalışmışlardır. Ona göre:

“Bu, dinsizlerin dine yaptıkları bir haksızlık ve zarardır. Çünkü mühtedilerin sayısı Yahudilerden daha fazla olduğundan verdikleri hasar daha tehlikeli ve evrensel bir etkiye neden olmuştur.”²²⁸

Toland'ın üzerinde durduğu bozulmaya sebep olan diğer önemli etken ise; Pagan mistik âdetlerinin Hristiyanlığa gizlice ve ustalıkla eklenmesi suretiyle “hakikatin en değerli özelliği olan basitliğin yitirilmiş olmasıdır. Üstelik paganizmin dinsiz batıl inançlarının Hz. İsa'ya aitmiş gibi gösterilerek kutsallaştırılması”²²⁹ dine yapılan zorlamalardan başka bir şey değildir. İsa'dan sonraki ilk asırda Hristiyanlığa eklenmek istenen gizem kendini pek gösterememiş olsa da; sonraki ikinci ve üçüncü asırda din adamlarının merasim olarak adlandırdığı dini törenler ile Hristiyanlık gizemlerle dolu yeni bir döneme girmiştir. Hz. İsa'nın ve havarilerinin sunduğu ve öğretmeye çalıştığı şekliyle Hristiyanlık, merasimlerin temelini oluşturan bu gizemlerden oldukça uzak ve mütevazı idi. Toland'a göre:

“Süt ve Bal, Takdis, Haç İşareti, Papaz Kıyafeti gibi adetler Vaftiz törenlerine sonradan eklendi. Vaftizden sonraki hafta yıkanmamak aslında dine mensup olmayanların batıl inançları idi. Egzorsizm, Üzerine Üfleme ya da Vaftiz olanın ağzına tuz ve şarap aktarmak Yahudilerin sıra dışı adetleri idi.”²³⁰

Bunun gibi sayısız merasimler ve ibadetler din adamlarının görevi olarak bilindiği için onlar da otoritelerini böylece pekiştirmiş oldular. Öte yandan saf ve yalın Hristiyanlığın bozulmasına vesile olarak din adamları tarafından ortaya konulan bazı benzetmelerin de asılsız olduğunu savunan Toland, Musa'nın yüzündeki peçeye karşılık, İsa'da böyle bir gizleme ve peçe benzetmesinin mümkün olmayacağını, ne zaman yüzü Rab'be dönerse o peçenin kaldırılacağını savunmaktadır. Toland, “Bir şeyi

²²⁸ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 152.

²²⁹ Toland, a.g.e., s. 153.

²³⁰ Toland, a.g.e., s. 165.

duymamakla onu tümüyle anlamamak arasında hiçbir fark yoktur.”²³¹ söylemi ile Yeni Ahit’ten Pavlus’un kaleme aldığı Romalılara Mektup 16:25-26 isimli bölümü paylaşmaktadır:

“Tanrı, duyurduğum Müjde ve İsa Mesih ile ilgili bildiri uyarınca, sonsuz çağlardan beri saklı tutulan sırrı açıklayan vahiy uyarınca sizi ruhça pekiştirecek güçtedir. O sır şimdi aydınlığa çıkarılmış ve öncesiz Tanrı’nın buyruğuna göre peygamberlerin yazıları aracılığıyla bütün ulusların iman ederek söz dinlemesi için bildirilmiştir.”²³²

Toland’ın Yeni Ahit’ten yaptığı bu atıfların asıl amacını üç başlık altında toplayabiliriz. İlki İncil’deki mucizelerdir. Bunlar kendi tabiatı gereği kesin ve yeterince açıklanabilir şeylerdir; ancak daha önce söz konusu mucizeler bir perdenin arkasına gizlenmiş ve açığa çıkarılmamıştır. İkinci özellik ise, İncil’in yol gösterici olması itibariyle bu perdenin tamamıyla ortadan kaldırılmış olmasıdır. Üçüncü ve son olarak artık bu öğretilere mucize denilmesi tümüyle haksızlık anlamına gelir ki zaten bilinen, açıklanan ve anlam kazandırılan söylemlerin artık ne üstü örtülüdür ne de bu söylemler din adamlarının tefsirine muhtaçtır. Toland, bunu “aklın ötesinde ve aklın üstünde olmak”²³³ kavramları ile pekiştirmeyi tercih etmektedir. Zira mucizeler, süslü tanımlamalardan, şaşaalı törenlerden temizlendiğinde özgürlüğüne kavuşmuş bir şekilde doğasına uygun olacaktır. Aksi takdirde üzerindeki perde ya da örtünün varlığına inanç ve ihtiyaç duyulması *aklın çaresizliğine* sebebiyet vereceğinden aklın işlemelisini etkisizleştirecektir. Bu hususta Toland, aklın feshedilmesine sebep olacak her şeyi dinden uzaklaştırmanın, hakikate ulaşmakta başarı getireceğini savunmaktadır. Kutsal metinlerin sadık bir hizmetkârı olduğunu dile getiren Toland, Kilise Babaları’nın kendi otoritelerinin muhafazası için işlerine geldiği gibi davrandıklarını ifade etmektedir:

“Yeni Ahit’te mucize kelimesinin geçtiği tüm bölümleri burada savunduğum gibi geniş şekilde inceleyip anlaşılır ve açık sonuçlara ulaştırmak maksadıyla iman ile okuyanlar için tercüme etmek isterim. Gizem kelimesinin ilk kullanımındaki anlamı, Yahudilerin çok az bildiği ve putperestlerin tümüyle habersiz olduğu ve sonradan açıklanacak şeyleri ifade etmesidir.”²³⁴

Öyle ise saklı tutulan bu gizemler, Tanrı tarafından artık açıklanmış ve gizemlerin üzerindeki perde kaldırılmıştır. Anlaşılamaz olmaları imkânsızdır.

²³¹ Toland, a.g.e., s. 129.

²³² Romalılara Mektup 16:25-26.

²³³ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 66.

²³⁴ Toland, a.g.e., s. 95. (Romalılara Mektup 16:25 ve 26)

“Açıklanmış ve havariler tarafından tüm milletlere nakledilmiş şeyler nasıl hâlâ anlaşılabilir?”²³⁵ sorusuna Toland’ın verdiği cevap ise “Ne müthiş bir iyilik!”²³⁶ olmuştur. Bu eleştirel tepkinin nedeni, dünyanın zaten yeterince anlaşılabilir öğretiler ile bulanıklaştırılması sonucu hakikate giden yoldaki engellerin kasten ve eziyet amaçlı hale getirilmesi ve dinin içine akıl almaz ve aşılabilir zorluklar eklenmesinin bir inanç kargaşası yaratmasıdır. Toland, bu hususta filozofları da örnek vermektedir.

“Aristo’nun anlaşılabilir söylemleri, Pisagor’un gizemli öğretileri ve diğer filozofların ve mezheplerin gizem dolu jargonları” bu çözümsüzlüğün fitilini ateşleyen sebeplerden bazılarıdır. Havariler tarafından aydınlatılan tüm İncil öğretilerinin artık mucizevi ve gizemli olduğunu söylemek asla kabul edilemez bir gerçektir. Zira İsa ve havarilerinin rehberlik vazifesini tamamlamasıyla, onların açıklanması gereken her şeyi gün ışığına çıkarması sonucu Kutsal Kitap’ın ilk ve el değmemiş hali artık yerini akıl ile kavranabilir tümüyle inanca açık ve güvenilir bir form haline almıştır. Gerçek Hristiyan’ın bundan sonraki sorumluluğu bu hakiki ve sağlam inancı anladığını göstermesi ve korumaya çalışması olacaktır. Filozoflar öyle dedi diyerek inanma zorunluluğu gerçek Hristiyan için geçerliliğini yitirmiş, nafile söylemlere dönüşmüştür. Tutarsızlık ve belirsizliği yaratan ise zaten izahı tamamlanmış mucizelere gizem katmaya çalışan harici topluluklar ve onların masalsi hayallerinden başka bir şey değildir.

Toland, mucizenin kutsal metinlerde ikinci kullanımı ile ilgili olarak “Gizemsiz Hristiyanlık” eserinde Yeni Ahit’ten sekiz alıntı yaparak akla uygun kanıtlar göstermeye çalışmaktadır. Kelimeler hâlihazırda okunduğundan ve anlaşıldığından bir kez daha tekrar edilmesinin gereksiz olduğunu, Tanrı’nın kendini sürekli ifade etmesinin de yersiz olduğunu savunmaktadır. Mucizelerin kutsal metinlerde yer almasının en büyük sorumlusunu Pavlus olarak gören Toland, Pavlus’a ait mektuplardan bazılarını paylaşmaktadır:

“Böylece insanlar bizi Mesih’in hizmetkârları ve Tanrı’nın sırlarının kâhyaları sayısın. (Pavlus’tan Korintliler’e Mektup 1- 4:1) Ağzımı her açtığımda bana gerekli söz verilsin diye benim için de dua edin; öyle ki Müjdenin (İncil) sırrını cesaretle bildireyim.

²³⁵ Toland, a.g.e., s. 96.

²³⁶ Toland, a.e.

(Pavlus'tan Efeslilere Mektup 6:9) Aynı zamanda bizim için de dua edin ki Tanrı, sözünü yaymamız ve uğruna hapsedildiğim Mesih sırrını açıklamamız için bize bir kapı açsın. (Pavlus'tan Korintliler'e Mektup 4:3:4) Yüreklerinin cesaret bulmasını, sevgide birleşmelerini dilerim. Öyle ki, anlayışın verdiği tam güvenliğin bütün zenginliğine kavuşsunlar ve Tanrı'nın sırrını yani bilginin ve bilgeliğin bütün hazinelerinin saklı olduğu Mesih'i tanısınlar. (Pavlus'tan Korintlilere Mektup 2:2)²³⁷

Yorum gerektirmeyen bu bölümlerin açıkça İncil'in bildirdikleri ile ilgili kanıtlar olduğunu belirten Toland, "Tanrı kavramına hâkim olmayan Yahudilerin, İsa Mesih ve öğretileri hakkında da bilgisiz olduklarını, bunu da bir üstünlük olarak gördüklerini"²³⁸ de özgün bir bakış açısı ile tenkit etmektedir. Gerçek Hristiyanlığı içinden çıkılmaz bir hale getiren din adamlarının gerek paganistik gerekse Yunan ve Roma mitolojisine ait kalıntılarla gizemlerle dolu bir din yaratmaya çalışması konusunda ise Toland, Yeni Ahit'te Pavlus'un Timoteos'a Mektuplar 1 bölümünden iki alıntı ile devam etmektedir:

"Aynı şekilde kilise görevlileri; özü sözü ayrı, şarap tutkunu, haksız kazanç peşinde koşan kişiler değil ağırbaşlı kimseler olmalıdır. (Ti 3:8). Kuşkusuz Tanrı yolunun sırrı büyüktür. O bedende görüldü, Ruh tarafından doğrulandı, Meleklerce görüldü, Uluslara tanıtıldı. Dünyada Ona iman edildi, Yücelik içinde yukarı alındı."²³⁹

İncil'deki ifadelerin izaha ihtiyacı olmadığını, sahte ya da gerçek eleştiri ile kirletilmemesi gerektiğini vurgulayan Toland için havariler aracılığı ile aydınlatılan sırların açıklamalar yapılmadan önce gizemli olduğu, havarilerin ifadeleri sayesinde gizem olarak nitelendirilemeyecekleri apaçık ortadadır. Nitekim Mesih'e ve İncil'e ait dinî ve ilahî mucizeler tanrısal gizemler olarak hiç kimsenin tekelinde olamayacağı gibi, İncil ve içindeki ifadeler müjde ve sır kelimeleri ile birlikte telaffuz edilerek Hristiyanlığın özünde gerçek mucizelerin varlığına işaret etmektedir.

Yahudiler, başka milletleri nadiren insan yerine koyduklarından yine o milletlerin gelecekte Tanrı ile barışacağına ve tıpkı onlar gibi ayrıcalıklı olacaklarını tezahür dahi edemediklerini belirtmektedir. Bu hakikatin Yahudiler için gizemini koruduğunu, Pavlus'un Efesoslulara, Romalılarına, Kolosilere, ve Selanıklilere bildirilerinden sonra artık gizemini kaybettiğini, sonuçta tüm dünyaya ilan edilen

²³⁷ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 97-98.

²³⁸ Toland, a.e.

²³⁹ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 98.

öğretilerin barındırabileceği bir sırrın kalmadığı gün yüzüne çıkmıştır. Toland, İncil ve Mesih'in krallığına karşı olanların uydurmaları olduğunu belirtmektedir:

“İsa Mesih'in ve kilisenin sağlam birlikteliği, insan-bilgi ve sevgi kavramlarının beraberliği, bize anlatılmadan önce gizem olarak tanımlanabilir; ancak bundan sonra bu benzerliklerin ve karakterlerin sır perdesi kaldırılmıştır.”²⁴⁰

Gizem kelimesinin üçüncü kullanımı ile ilgili Toland, kıssaları ve üzeri örtülmüş tüm söylemleri hedef almaktadır. Yeni Ahit'in Matta 13:10-11, Markos 4:10-11 ve Luka 8:10 bölümlerinde gizem kelimesinin söz konusu anlamıyla kullanılması, İsa'nın kıssalar ile söylediklerinin kendi içinde anlaşılmasız olmadıklarını, yalnızca kendilerine aktarılmayanlar için gizemini koruduğunu iddia etmektedir. Toland açısından, “Her dinde mucizeler mevcuttur; ancak Yeni Ahit'teki mucizeler öyle net bildirilmiştir ki asla kendi içinde anlaşılmasız ya da sıradan yetilerimizin yargılarından muaf olamazlar.”²⁴¹ Bu bağlamda mucizelerin evrelerinin olduğunu söylemek pek de yanlış olmaz. Tanrı tarafından yaratılan ilahi mucizeler ilk ortaya çıkışlarında gizem ile doğarlar. Rehber veya yol gösterici aracılığıyla nakledilmesi gereklidir çünkü sıradan duyularımız ile anlamlandırmak kolay ve güvenilir sayılmaz. Akla hitap eden söylemler gerçek ve saf inanç ile bulunduğu artık başka şahıslara, benzetmelere, uydurma karakterlere ve törensel tapınmalara gerek duymadan dinî mucizeler görevini tamamlayabilir. Aksi halde, “Hristiyanlık inancının, Ceres Roma Bereket Tanrıçası'nın mucizeleri ve Baküs'ün gizli ayinleri ile neredeyse eş değer hale getirilmesi”²⁴² ile din adamlarının ve filozofların kurnazlıklarının ve hırslarının kurbanı olmuştur. Paganizmden medet ummak, tanrı ve tanrıların eylemlerinden kurulmuş mitolojik hikâyelerden beslenmek, Toland için bir zayıflık göstergesi olmakla birlikte Hristiyanlığın yeni filizlenen doğuşuna gölge düşürme çabalarından başka bir şey olarak adlandırılmaz idi.

Hristiyanlığın paganizmden oldukça etkilenmiş olması yadsınamaz bir gerçeklik olarak Toland'ın tüm ifadelerinde yer almaktadır. Mucize kavramı üzerine inşa edilmiş birçok dinde tam bir birlik olamamasına rağmen göze çarpan ortak özellikler mevcuttur. Bunların başında kötünün ve iyinin törensel bir yemekte buluşması, erginleşme ile bağlantılı olarak yıkanma ya da arınma eylemi, ilahi güce sahip yarı tanrı yarı insan

²⁴⁰ Toland, a.g.e., s. 103.

²⁴¹ Toland, a.g.e., s. 107.

²⁴² Toland, *An Apology*, s. 34.

figürünün mucizevi ve hayranlık uyandıran doğumu, genellikle anne ya da bir dişi figürün olay örgüsüne dâhil edilmesi, bu yarı tanrı yarı insanın ölmesi ya da ölü sanılması ancak yeniden doğacağı rivayetinin sürdürülmesi, Tanrı ile haberleşebilen bu ilahi bildiricinin hayatı boyunca etrafındakiler tarafından küçük ve hor görülmesi gibi isimlerin, mekânların ve zamanın değiştiği ortak benzerlikler Yunan ve Roma mitolojisinde olduğu gibi pagan inancı ile Hristiyanlık arasında da ortaya çıkmaktadır. Toland, Katolik ve Rum Ortodoks Kilisesi'nin ve diğer batıl inanışların putperestlik ve Yahudiliğin bitmek bilmez âdetleri yüzünden Hristiyanlığa sadakatin kaybolduğunu, yapılması gerekenin Hristiyanlığın özünden uzaklaşmamak ülküsünü görev edindiğini satır aralarında dile getirmektedir.

İşte Toland için bu alegorilerin yanında din adamlarını da kendi mistik ve gizemli bakış açılarını mucize başlığı altında Hristiyanlığın her bir zerresine dâhil etme çalışmalarının, havarilerin ve İsa'nın söyledikleri ve yaptıkları ile tamamen çelişmekte olduğunu söylemektedir. Bu çelişkileri örtbas etmek için din adamları sır dolu tapınmalarını, çeşitli törenler ve ayinler ile süsleyerek sırlarının açığa çıkmasını, cahil insanlar tarafından dünyevileştirilmesini veya dinsizler tarafından bozulması endişesiyle gizliliği en üst seviyede tutmuşlardır. Öyle ki:

“Bu din adamları bilgiye sahip olanları hiçbir şeyi anlatmamaları için yemin ettirip ölümlerle tehdit ederlermiş. Yeminlerine sadık bu kişiler Hristiyanlıklarını zedelenmesin diye pagan inisinyasyonu hakkında tek bir söz etmezlermiş. Bu sebeple sırlarını ifşa eden ve zaafı ile dalga geçtiği öne sürülen Diagros için hiçbir cezayı kâfi görmemişler bilakis onun ateist olarak damga yemesini ve onu öldürüne de ödül verilmesini talep etmişlerdir.”²⁴³

Kutsal metinlere hürmet edenler ve Tanrı'nın sözü olduğuna kalpten inananlar zaten ön yargılardan ve batıl inançlardan kendi aklı sayesinde sıyrılmış kendi dinî hayatlarını idame ettirebilen gerçek Hristiyanlardır. Çünkü ‘Kutsal Kitap’ inancın tek kuralıdır. Ona inanmamak ya da aksine inandırılmak hakikatten ayrılmak anlamına gelmektedir. Kutsal Kitap'ın ve aklın söylemlerine güvenmek yerine bazı kişileri memnun etmek için hayran kisvesi altında düşüncelerini özgürce ifade edemeyenler, dayatılan her öğretiye boyun eğmek zorunda kalmaktadır. Sırf birilerinin çıkarlarını

²⁴³ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 70.

gözetmek maksadıyla “İşte bu bir mucizedir, inanmalısın, başka yolu yok!”²⁴⁴ gibi vaazlara göz yummak, bu tür yazarları alkışlamak ve desteklemek gerçek Hristiyan’ı etkisiz hale getirme çabalarıdır. Bu insanlar pek de tekin olmayan, başkalarının yönlendirmeleri ile hareket eden, anlamsız her türlü öğretiye kendi muhakeme güçleri olduğu halde tepkisiz kalarak kolaylıkla kabul yolunu seçen, aklın berraklığı yerine gizemin karmaşasında boğulan kimselerdir. Toland’a göre bu insanlar:

“Aklın buyrukları ile hareket etmeyen, Kutsal Kitap’ın en has yorumcularını Kilise Babaları olarak gören çoğunluğun dediğine hemen tav olan kolaycı kimselerdir.”²⁴⁵

Toland, bu konu ile ilgili eski teologlardan Clemens Alexandrinus’un “Stromates” isimli kitabına atıfta bulunmaktadır. Söz konusu eserde Hristiyan disiplininin aydınlanmayı (illumination) yaşadığı, saklananların açığa vurulduğu ve İsa’nın örtüyü bertaraf ederek Eski Ahit’in artık yerini Yeni Ahit’e teslim ettiği bir dönemin belirsizliklere ve hurafelere yol verdiğinden bahsedilmektedir. Bu belirsizliğin yarattığı kargaşa ve kafa karışıklığının diğer bir önemli sebebi ise İlk Hristiyanların Yahudileri model alarak ve taklit yolu ile kutsal metinleri sembolik hikâyelerin süslü anlatımlarına mahkûm etme niyetleridir. Hatta Eski Ahit’te adı geçen hayvan isimleri dahi Yeni Ahit’teki olaylarda kullanılmış, ardından eylemler, yaşam tarzları, sayılar, harfler, mekânlar ve birçok birbiri ile örtüşen nakiller Eski Ahit’in Yeni Ahit’te yeniden doğuşunu desteklemiştir. Akabinde semboller, meseller, karakterler ve işaretler bu eklemelere eşlik etmiştir. Bunların hiçbirinin tesadüfi olmadığını kanıtlamaya çalışan Toland, Patristik Dönem’in ilk apolojistlerinden olan Justin Martyr*²⁴⁶ (Lustinus) ve Tryphon arasındaki diyalogda geçen Joshua isminin *Jesus* yani *İsa*’yı sembolize ettiğini belirterek başka bir örneğinde ise Musa’dan bahsettiğini belirtmektedir. Refidim Bölgesi’nde Musa ile Amalekliler arasındaki savaş esnasında Musa’nın ellerini konu alan mucize ile İsa’nın İsrailoğullarına karşı çarmıha gerildiğinde ellerinin ortaya çıkardığı mucizenin birebir benzerlik gösterdiğini anlatmaktadır. İlk Hristiyan tarihçilerinden ve savunucularından olan Justin Martyr şöyle yazmıştır:

²⁴⁴ Toland, a.g.e., s. 110.

²⁴⁵ Toland, a.g.e., s. 111-112.

²⁴⁶ Pagan bir ailede büyüyen Justin, bilinen ilk Hristiyan filozof oldu. Efes’te tanıştığı yaşlı bir adamın ona Eski Ahit’i anlatması üzerine kurulu eserinde Mesih’in görevini ve Logos’un Mesih olduğu Grek Felsefesi’ne karşı Hristiyanlığı açıkladı ve onlara gösterdi (Yuhanna 1:1, 14).

“Bizler, ‘Öğretmenimiz İsa cinsel ilişki haricinde doğdu, çarmıha gerildi, öldü, yeniden dirildi ve cennete yükseldi.’ dediğimizde bizim Jüpiter’in oğullarına inandığımızı sanan insanlardan farklı bir şey iddia etmemiş oluruz. Kısaca, o bir bakireden doğdu, Perseus’a (Yunan Tanrısı) inandığımız gibi bu benzerliği de kabul edin.”²⁴⁷

Bu intihal öyle açıktır ki Justin ve diğer ilk Hristiyanlar, Hristiyanlığın pagan dinlerine çok benzediğini bilmekteydiler. Bunlar Eski Ahit’te gizemli ve belirsiz olanı Yeni Ahit’te gizemli ve belirsizliğini yok edecek formda paganistik ve mistik öğeler ile donatılmış hurafeler ile değiştirme çabasında idiler. Öte yandan Tertullianus, Origenes ve Hezekiel gibi birçok Hristiyan teolog ise Hristiyanlıktaki gizemlerin varlığını kabul ettiğini ve bu bağlamda Kutsal Kitap’ın yorumlarının dinî açıdan mistik ve mecazi niteliğinin korunması gerektiğini savunmaktadır. İlk Hristiyanların, teologların ve filozofların Hristiyanlık ile bağdaştırmak istedikleri Grek-Roma mitolojisi, paganizme ait hikâyeleri ve öğretileri daha fazla gizem ile donatarak eskiyi yenileme gayesi, dinin özgünlüğünde bozulmalara sebebiyet vermiştir. Aklın süzgecinden geçmeyen, akıl dışı ve mantıksız her söyleme karşı kuşku duyulmasının ve sağduyulu davranılmasının gerektiğini savunan Toland, inanmak için mucizelerin varlığına sığınarak akıl yürütmekten aciz davranmanın asla Tanrı’nın emirlerine itaat olmadığını da belirtmektedir.

Eski ve Yeni Ahit’in incelenmesi ve birbiriyle bağlantılarının ortaya çıkarılması konusunda Toland, nesnel değerlendirmelerin bireylerin öznel yorumlarından daha üstün olduğunu savunmaktadır. Hristiyanlıktaki tahribatın kaynağının yine kişisel hırsların ve çıkarların dinî anlaşılmaktan uzaklaştıran kasti yöntemler sebebiyle nesnellikten ayrılarak masallar ve kıssalar gibi görülmesi, Toland’ın tepkisini gösterdiği başka bir husustur. Çünkü tüm bu oyunlar insanın gerçeği kavramasında engel teşkil etmektedir. Nesnelere hakkında nesnelere özellikleri haricinde yeterli bilgi edinmemiz söz konusu bile değilken bir paravanın arkasında gizli tutulan hakikati keşfetmek inanan insan için anlaşılamayan her nokta eziyete dönüşmektedir. Gizem ile uğraşırken hakikatten ve Tanrı’nın özünden uzaklaşmış oluruz. Oysaki Tanrı, aklımız ile çözemeyeceğimiz bir bilgiyi bize sunmamıştır. İsa ve havariler tarafından kilidi açılan gizem kelepçesi sayesinde açıklanan her öğreti artık gizemini yitirmiş, öğrenilmesi gereken, insanlığın önüne sunulmuş bir lütuftur.

²⁴⁷ Joe E. Holman, *Project Bible Truth*, Lulu.com, 2010, s. 245.

“Gizemsiz Hristiyanlık” kitabında Toland, içinde bulunduğu ortamı ve yaşayacaklarını öngördüğü tepkileri tiye aldığı bir diyalogu da rahip ve etrafındaki herhangi bir kişi üzerinden şu şekilde paylaşmaktadır:

“Rahibin yanındaki sorar:

- Ey rahip!,* Şu kitap hakkında ne düşünüyorsun?
- Ah sevgili beyefendi, o çok berbat bir kitap. Yazarı da çok tehlikelidir. Onun gözü dünyevi akıldan başka bir şeye çalışmaz.
- Öyle mi rahip? O zaman onu okumaktan derhal vazgeçiyorum. Sizin *insan aklına aykırı vaazlarınız* olduğunu işittim. Gerçekten özür dilerim. Kitap elime tesadüfen geçti. Ailemden hiç kimsenin gözü bile değmeyecek o kitaba!
- En iyisini yaparsın. Ah, o kitap anlattığımdan daha da kötü! Size öğrettiklerimi yerle yeksan etmekte. Evinde bulunan iyi öğretilerle dolu kitaplar ile çelişmekte. (Tanrı da bunu yasaklar.) Öyle ki parana yazık olmuş. Ancak bir nihale, bir kâğıt yığını ya da ziyan olabilir.
- Kutsa beni rahip! Böyle değersiz bir kitabı okuduğum için Tanrı’dan af dilerim. Bunu yazan ancak rezil bir adamdır. Yani bu kitapların değersiz olduğunu söylüyorsunuz. Rahip H’nin vaazları, Bay C’nin söylemleri ziyan mı? Bundan sonra aksini söyleyene asla inanmam. Tanrım, neden yazarı aforoz edip kitaplarını yasaklamıyorsun?
- Evet beyefendi, şimdi insanın kendi duyularına göre inanmasını ve kilisenin yönlendirmesine aldırış edilmemesini söylüyor. Bildiğiniz gibi “Hoşgörü”den bahsediyor.
- Hoşgörü ne ki? Ben de sizin kadar konuyla ilgiliyim. Şu anda onun hatalarını ortaya çıkarmak bizim için ne güvenli ne de yararlıdır.”²⁴⁸

Sonuç olarak Toland, bu anekdotu ile dönemin din adamlarına duyulan güvenin arkasına sığınan kalıplaşmış ve yapay öğretilere karşı açıkça meydan okuyan ve bu süreçte kendisine gelecek acımasız tepkileri önceden kestiren bir filozofun ağır eleştirileri olarak gözler önüne sermek istemiştir. İnşa etmeye çalıştığı saf ve duru Hristiyanlığın içinde bulunduğu kaos ortamını ancak basit ve yalın bir dille, teatral bir anlatım ile sıradan insana ulaştırabileceğini, aklın ilk ve tek çıkış yolu olduğunu ifade etmesi yönünden Toland’ın yazdıkları oldukça değerlidir. Öyle ki bu yazdıkları yüzünden yeni bir Hristiyanlık kurmaya çalıştığı ve yeni Mesih olmak istediği gibi suçlamalar ile de uğraşmak zorunda kalmıştır.

* Christianity not Mysterious isimli eserde “Doctor of Church” diye geçen tabir din doktoru, geniş dini bilgisi olan rahip anlamında kullanılmıştır.

²⁴⁸ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 109-110.

1.4. Tanrı ve Mucize Kavramı Arasındaki İlişki

Toland, mucizenin varlığını ısrarla göstermeye çalışanlara isterse kendisinin de başkalarına ve kendisine açıklanabilir olanları dine buyur edebileceğini ve kabul etmeye istekli olduğunu dile getirmektedir. Çünkü ne Tanrı'nın kendisi ne de Tanrı'nın sözü bizim yetersiz bilgi edinmemizi istemez. Zira mucizevi akıl, kendi kendini asla birden ortaya çıkarmaz. Din adamları ve krallar kendilerini zapt edilmez kalelerde düşündüklerinden yaratılan sıradan insanın zaten var olmayan mucizelere ulaşamaması konusundan pek de hoşgörülü davranmamaktadırlar. Dinî hoşgörüden yoksun olan ruhban sınıfı çoğunlukla mucizeyi ve ön yargıları hoş karşılamıştır. Hayal bile edilemeyen mucize olması beklenmediği gibi aklın üzerinde olması da nesnelere doğasına bizzat aykırıdır.

Bir nesnenin özelliklerini bilmenin, onun özünü bilmek için yeterli olmadığını savunan Toland, bu nedenle hiçbir şeye mucize diyemeyeceğimizi defalarca tekrarlamaktadır. Gerçek öz hakkında bilgisiz olduğumuz sürece bir nesnenin özelliklerine haiz olmak, diğerini de anlayacağımız anlamına gelemez. Biz sadece şeylerin fikirlerini ve isimlerini bildiğimizde *bildiğimizi sanmış* oluruz.

Aristoteles'in muhakeme yöntemi olarak belirlediği gibi, bir dizi öncül aracılığı ile genel bir kıyastan gerekli sonuca ilerleyen biçimsel düşünme metodu, Toland'ın nesnenin genel özelliklerinden özünü kavranamaz söylemine ters düşmektedir. Aristoteles'in varlıkların bir özü bir de formu olduğu iddiası, Toland için formdan yola çıkarak öze ulaşamayacağımız savı çerçevesinde ancak töz ve idea açısından benzerlik gösterebilir. Zira Aristo'nun varlık felsefesinde var olanın bir görünüşü kısaca formu ve bu formu oluşturan özellikleri mevcuttur. Duyu organlarımız ile kavrayabileceğimiz bu özellikler var olanın görünüşüne aittir. Nesnel bir bakış açısı ile var olan algılanabilir olandır. Ancak Toland için bu nesnellik duyu organlarımızın elverdiği kadarıyla gerçekleşmektedir. Mutlaka yanılma payı olacaktır; çünkü ön yargılarımız ve tecrübelerimiz bizi etkileyecektir. Fıtratımızdan dolayı ön yargılarımız olduğunu söyleyen Toland iddiasına şöyle devam etmektedir:

“Ana rahminde ön yargılarımız ile tanışmaktayız. Ailemizin kanındaki yoğun arzular ve annelerimizin her türlü duyguları bizi doğrudan etkilemektedir. Doğumla birlikte gelişen karakterimiz ve zamanla yaşayacaklarımız doğrudan tesir etmektedir. Ön

yargılar üzerine inşa edilen hayatlar ebelerin batıl törenleri ve uydurma tılsımlı hikâyeleri ile doludur. Beynimiz yıkandığından, ancak akıl ve üstün çaba ile bunun karşısında durabiliriz.”²⁴⁹

Kısaca biz zaten işlenmiş bir akıl ile dünyaya geliriz. Duyu organlarımız ve yetilerimizin mevcudiyetinin sınırları bizi ancak belli düşünceler ile tanıştırabilir. Maalesef din adamlarının dine sonradan eklediği hurafeler, mucizeler açıkça bilgi edinme yetimizi akli olmaktan çıkarmaktadır. Etkin idrak etme yerine pasif ve edilgen bir akıl yaratılmaya çalışılmıştır. İnsanın duyu organları ve idrak yetisi baskı altında olursa ya da özgürlüğü kısıtlanırsa ve daha da kötüsü tüm bunlar elinden alınırsa akıl yürütmenin gerçekleşmesi söz konusu bile olamaz.

“Müthiş muhakeme yapanlar yerine müthiş okuyucuların övüldüğü hususunun çok sık tekrarlanan bir safsata”²⁵⁰ olduğunu söyleyen Toland, dine yerleştirilen birçok kelimenin hiçbir şey ifade etmeyen somut çelişkiler ve anlamsızlıklardan ibaret sayılması gerektiğini savunmaktadır. Nitekim din adamlarının sık sık takındıkları tavır ise, ekleme kelimeleri mümkün olduğu kadar açıklanmaz niteliklere bürümek veya kavrayamadıklarına herhangi bir kulp katıp umursamamaktır.

Sonuç olarak kendi içinde bilinemeyen ve bizim tarafımızdan tasavvur edilemeyen özelliklerine bakarak özünü kavrayamayacağımız hiçbir şeye mucize diyemeyiz. Keza İlahi Varlık da bu durumda mucize olarak anlaşılmalıdır. Düşünceye odaklandığımızda söz konusu öz ile bilginin sahası genişlemez; çünkü ya kendimizi yeterince keşfetme fırsatı bulamayız ya da etrafımızda anlaşılmaya muhtaç birçok şey mevcut konumdadır. Bunun asıl sebebi dinin baskıya uğramış olduğundan harici etkenler ile bozulmuş olmasıdır. Zaten anlaşılması ve inanılması yeterince zor olan soyut kavramların varlığı, mucize ve gizem gibi sonradan ilave edilen ayrımlar sebebiyle anlam ve tanım olarak farklı amaçlara hizmet etmek için kullanılmıştır.

Toland’ın mucize tanımı teizmin tanrısının evreni yaratan, evrendeki neden-sonuç ilişkisini destekleyen, ilahi varlığı ile düzeni ayakta tutan tanrı fikri ile örtüşmektedir. Elbette ki Tanrı’nın her gerçekleştirdiği eyleme mucize demek söz konusu değildir. Ancak Tanrı’nın mucize yaratmadığını ifade etmek de Tanrı’nın ilahi kudreti ile çelişkili bir tanım olmaktadır. O zaman Tanrı’nın evrenin düzenine müdahil

²⁴⁹ Toland, *Letters to Serena*, ss. 2-3.

²⁵⁰ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 83.

olması mucizelerin meydana gelmesine etki etmektedir. Örneğin teizm’de Tanrı, mucizelere imkân sağlar; zira o ezeli, hikmet ve kudret sahibi, yaratan ve yaşamı sürdüren olarak kabul edilirken deizmde Tanrı’nın bu müdahaleye ihtiyacı yoktur. Zaten evreni kurulu bir saat gibi yaratmış ve mükemmel yarattığı bu makinenin düzeninin bozulması söz konusu olmadığından mucizeler ile doğa yasalarının ihlali de gereksiz ve imkân dâhilinde değildir. Toland için mucizeler, sadece ve doğrudan Tanrı’ya aittir. Zaten Tanrı, mümkün olanı mümkün olduğu kadarıyla gerçekleştirir. Çünkü Tanrı, akla aykırı olanı, imkânsızı, insanın ve doğanın gücünü aşan hiçbir şeyi kati suretle sunmaz. Deizmdeki determinist evren yapısı, teizmde Tanrı’nın gerekli gördüğü durumlarda doğa yasalarına müdahil olması şeklinde farklılık gösterir. Ateizm, agnostisizm ve panteizm gibi inanışlarda mucizelerin imkânının reddi, tabiat olaylarının ihlaline dayanmamaktadır. Bu bağlamda Toland’ın mucize anlayışı, teizme daha yakındır demek yanlış olmayacaktır. Onun için Tanrı’nın mucizeleri yaratması bir hakikattir; ancak onlar doğaüstü öğeler ile süslemek, mucizenin hurafeye dönüştürülmesi hem Kutsal Kitap’ın güvenilirliğini zedelemektedir hem de Hristiyanlığın özünün yitirilmesine sebebiyet vermektedir.

“Kendimi ve diğerlerini ikna etmek ve onlara göstermek istediğim şey en mükemmel din olan HRİSTİYANLIKTA MUCİZE olmadığıdır. Tanrı’nın sözü dahi olsa iman konusunda çelişkili ya da anlaşılabilir hiçbir şey Kutsal İncil’de yer alamaz. Öyle olursa ben bu ön yargılara karşıyım.”²⁵¹

Toland’ın Tanrı’nın sözü olarak tanımladığı İncil ve yarattığı mucizeler teistik düşüncedeki yaratan ve doğa yasalarının düzenleyicisi tanrı inancı fikri ile örtüşmektedir. Aydınlanma Döneminin rasyonalist ve ampirist fikirlerini ve evrenin sarsılmaz kurallar ile işlediğini birleştirme çabasında olan Toland, her ne kadar müdahil bir Tanrı’nın gereksizliğini de savunmuş olsa da mucizelerin olabilirliği konusunda farklı fikirleri benimsemiştir. O, hiçbir zaman hakiki mucizeleri reddetmemiştir; akıl ile idrak edilebilen ve imkânı anlaşılabilen her türlü mucizenin varlığı karşısında değiştirilmiş, gizem katılmış ve anlaşılması imkânsız hale getirilmiş her türlü olayı şiddetle eleştirmiştir. Zaten Tanrı da, kendi inisiyatifinde gerçekleşmemiş bu insan uydurması mucizeleri gerçekleştiren ilahi varlık olamaz. Tanrı’nın anlaşılacak bir şeyi yarattıklarına sunması tam bir ikilemdir. Mucizeler, aklın ışığında çözüldükçe

²⁵¹ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 170.

anlam kazanır ki bu da Tanrı'nın tam da kudretini gösterdiği noktadır. Kısaca cahil ve gerçek dinî malumattan yoksun saf insanları kandırabilmek için ruhban sınıfının ortaya çıkardığı mucizeleri saçma ve akıl dışı olarak değerlendirmektedir. Bu sebeple Toland, "Gizemsiz Hristiyanlık" isimli eserinde mucizeler konusuna oldukça fazla atıfta bulunmaktadır. Kitabın ilk cümlesi Başpiskopos Tillotson'a ait şu cümleyi paylaşır:

"Bir insanın yanlışla düştüğünün en iyi kanıtı, akla aykırı düştüğünü ve bu sebeple aklın da kendisine karşı olduğunu bildiğini beyan etmesidir."²⁵²

Sonuç olarak Tanrı'ya ait olan hiçbir şeyin akla aykırı olmadığını kanıtı olarak mucizelerin de akli ile çelişmediği tam ve kesindir. Zaten eğer tabiat kanunlarına ters düşüyorsa mucizeler uydurulmuş, bozulmuş ve bazı otorite sahiplerinin tekelindeki masallar haline gelmiştir. Aklın idrak edeceği her şey –mucize de dâhil olmak üzere tutarsız ve anlaşılmaz olamaz. Aydınlanma dönemindeki "akla ve bilime duyulan sonsuz güven" kavramı da mucizenin bilim ile çatışmayacağını aksine bilimin, Tanrı'nın varlığına ve hakikate hizmet ederek tabiat olaylarının nasıl meydana geldiğini kanıtlamak ile mükelleftir.

Tanrı, yarattığı beşerin kendisi dışındaki tüm yaratılanları ve evreni anlamasını ve açıklayabilmesini isteyen bir varlıktır. İşte bu nedenle Toland, Hristiyanlığın üzerine kara bulut gibi çökmüş olan mucize hilesinin bir grup din adamı tarafından kasten dine eklendiğini, gizemli olayların Hristiyanlığın saflığını ve doğallığını tahrif ettiğini ortaya koyduğu eserlerinde tek amacının saf ve ilk Hristiyanlığı bu hurafelerden ancak akıl ve bilim ile temizlemeye gönüllü olduğunu her fırsatta ifade etmiştir. Din adamlarının ve mucizelerin işgali ile kirletilmiş bir dine maruz kalan her Hristiyan'ın okuması ve anlaması gereken *Tanrı sözü* özelliğindeki Yeni Ahit, ancak özgün ve özgür bir irade ile idrak edilebilmektedir. Tanrı'nın tasarrufunda olan hakiki ve dinî mucizelerin karşısında olmayan Toland, mucizelerin varlığının imkânı tartışmasına Yeni Ahit'te Hristiyan imanının apaçık yer aldığı söylemi ile son noktayı koymaktadır. Keza kutsal metinler, Tanrı'nın Sözüdür ve muhakeme yolu ile hakiki olmayan ve uydurma mucizelerin anlaşılabilmesi en önemli kaynak olması itibarıyla değerlidir. Toland için bu söylediklerine inanmayan herkes gibi kendisi de dâhil dinsizlik ile suçlanabilir. Tüm bu

²⁵² Toland, *Christianity not Mysteriorious*, kapak sayfası.

olası saldırılara karşı yine de doğru bildiğinden geri adım atmaz ve şu cümleleri sarf eder:

“İnsanın düşüncelerini insanın içindeki ruhundan başka kim bilebilir? Bunun gibi Tanrı'nın düşüncelerini de Tanrı'nın ruhundan başkası bilemez.”²⁵³

Yeni Ahit'te Pavlus'un “Korintlilere Mektup” bölümüne atıfta bulunarak, mucizeler ve Tanrı arasına girmeye çalışan bütün üçüncü şahıslara kapıları kapatan bu söylem ile her şeyin sahibi olan tek varlığı Tanrı olarak benimsemektedir.

Toland, Kutsal Kitap'ı araştırdığı ve savunduğu dönemde bazı Evangelist öğretilerin mucize olarak adlandırılmaya çalışıldığını fark etmiştir.

“Bu öğretilerin ancak Tanrı'nın emirleri doğrultusunda Tanrı tarafından bilinebilen sıradan insanın – ister bilge ister eğitilmiş olsun – keşfedemeyeceği ilkeler bütünü”²⁵⁴ olduğunu söyleyen Toland, savunmasına şu şekilde devam etmektedir:

“Tanrı'nın Yeni Ahit'te mucize diye adlandırdığı her şey aslında onun vahiyleridir. Tanrı, bu bilgilendirmeleri ruh aracılığı ile açıklamış ve ruha bu yetkiyi kendisi vermiştir.”²⁵⁵

Havarilerden Pavlus ve İncil'deki destekçilerin daha fazla anlaşılabilmesi için “Gizemsiz Hristiyanlık” kitabında İncil'den bir bölüm ile devam eder:

“Tanrı'nın saklı bilgeliğinden gizemli bir biçimde söz ediyoruz. Zamanın başlangıcından önce Tanrı'nın bizim yüceliğimiz için belirlediği bu bilgeliği bu çağın önderlerinden hiçbiri anlamadı. Şayet bu öncüler hakikati anlamış olsalar da yüce Rabb'ı çarmıha germezlerdi. Yazılmış olduğu gibi, Tanrı'nın kendisini sevenler için hazırladıklarını hiçbir göz görmedi, hiçbir kulak duymadı. Hiçbir insan yüreği kavramadı. Oysa Tanrı, ruh aracılığı ile bunları bize açıkladı.”²⁵⁶

Tanrı'nın ilk ağızdan açıkladığı herhangi bir öğretinin ya da emrin izahatı yapılmış olduğundan daha sonra söylenen ve açıklanan her şey sadece cümlelerden ibaret hale gelir. Birkaç kez tekrarlanan, yorum katılan bir öğretinin mucize ve gizem olması zaten beklenemez. Toland'ın asıl gayesi, dinî saldırıların önüne geçmek ve insanın aklı sayesinde üstünlüğünü gözler önüne sermek, bu sayede Hristiyanlığı İsa ve havarilerin kurduğu saf, yalın ve asıl haline dönüştürebilmektir. Çünkü insanoğlu ancak

²⁵³ Toland, *Christianity not Mysterious*, s.89.

²⁵⁴ Toland, a.g.e., s. 89.

²⁵⁵ Toland, a.e.

²⁵⁶ 1 Korintlilere Mektup 2 – Yeni Ahit.

İsa Mesih'in kılavuzluğu ile aklın ışığında hakikate ulaşabilir ki bu şekilde gizemli mucizelere iman etmek imkânsız hale gelmektedir. Gerçek Hristiyan, Kutsal Kitap'ın hakkını vererek kendi özgür iradesi ve aklın ışığındaki süreç içinde idrak etmiş olsa idi, kutsal metinlerin "hiçbir felsefeye ya da topluluğa hizmet etmediğini"²⁵⁷ açıkça öğrenecekti. Din öğretilerinde araçların vazife edindikleri durumlarda verdikleri vaazlar, maalesef insanın kendi başına çıktığı yolda hakikate erişmesini engellemekten başka bir işe yaramamaktadır. İnsanlar, kendilerini aldatan bu çıkarıcı insanlara bağlılıkları sebebiyle hakikati göremez hale gelmiştir. "Clito veya Konuşma Sanatının Gücü" başlıklı eserde Toland, bu konuyu şiirsel bir dille ifade etmektedir:

"Kurnaz papazlar ve keşişlerin üşüşen sürüleri
Dini berduşların bitmeyen emir ve istekleri
Kardinaller, patrikler, şehirliler
Fransiskanlar, Cizvitler, Dominikanlar
Bunun gibi kiliseye ait barbarlar
Batıl inançlı, kötü ve hayali
Akıl çelen dolandırıcılar
Sizi mutlaka alt edeceğim, öğretilerinizi de fesatlığımızı da engelleyeceğim."²⁵⁸

Tanrı'nın Sözü'nü açıklamakla görevli olduklarını iddia eden, kendi hükümdarlıklarını ince hesaplar yaparak ilan etmeye çalışan Ruhban sınıfının göz boyamalarına karşı yazılan bu satırlar gizemli, mucizelerin sözde kaynaklarına yapılan ağır bir eleştiridir. Din adamları bilime karşı duruşları, tabiat yasaları ile anlaşmazlıkları, uydurma törenleri ve kurban ayinleri ile mistik bir ortam yaratarak bu yarattıkları kaos sayesinde kendi mevkilerini de sağlamlaştırmışlardır. Toland'a göre:

"En akıllı filozoflar bile İncil'de ifade edilen İsa'nın doğuşu, tekrar vücuda gelmesi gibi çeşitli konular hakkında gaipten haber verememişlerdir. Bir ihtimal Hakikatten bahsetmiş dahi olsalar filozoflar fikirlerinden asla emin olamazlar."²⁵⁹

Tüm bu hususlar mucize olarak öne sürülmüş ve her açıklanamayan, beklenmedik olaylar gizemli olarak adlandırılmıştır. Âdem'in ilk insan ve ilk günahkâr olduğunu, ondan sonraki nesillerin de bu günahı devraldığını"²⁶⁰ "onunla birlikte

²⁵⁷ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 5.

²⁵⁸ John Toland, *Clito: Or a Poem on the Force of Eloquence*, Booksellers of London and Westminster, 1700, s. 15.

²⁵⁹ Toland, a.g.e., s. 90.

²⁶⁰ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 92.

*dünyaya günahın ve günahla birlikte ölümün geldiğini*²⁶¹, söyleyen Toland, bunun sebebi olarak söz konusu filozofların Tanrı'nın aklına ait açıklamalarda hak iddia edemediklerinden bahsetmektedir. Çünkü İsa Mesih, bu konuların mucize olarak kalmaması için Tanrı tarafından görevlendirilmiştir. 'Tanrı'nın akli' ve 'İsa'nın akli' olarak nitelendirdiği bu kavramlar sayesinde Toland, üst akıl fikrine de gönderme yapmış olmaktadır. Mucizeler, dinî olduğu müddetçe üstün akıl sahibi olan Tanrı'nın istedik faaliyetleridir. Mucizenin oluş esnasında kimsenin bir bilgisi yoktur; ancak mucizenin mutlaka akla dayalı bir gayesi mevcuttur. Mucizenin söylemek istediği mesajı Tanrı, aracısız ve yorumsuz şekilde sunmak istemiştir. Başka etmenlerin ve kişilerin varlığı mucizenin doğallığına ve ilahi yapısına zarar verirse artık o mucize yalan bir bilgidir öteye gidemez. Delil olarak İncil'den Korintlilere Mektuplar 1/ 2: 16 bölümünden "Rabb'in düşüncesini kim bildi ki, Ona öğüt verebilirsin? Oysa biz Mesih'in düşüncesi ne ise onu biliriz."²⁶² öğretisini paylaşmaktadır. Bu konuda "*Mosaick Oeconomy*"²⁶³ teriminden faydalanır. İncil'deki bazı öğretilerin özellikle *mucize* olarak anılmasının sebebi, Musa'nın idaresi altında yaşayan Tanrı'nın ayrıcalıklı insanlarından bilgi sahibi olmadıkları bu mucizelerin saklanmasıdır. İbranilere Mektup 10:1 bölümünde "Kutsal Yasa'da gelecek iyi şeylerin aslı yoktur, sadece gölgesi vardır."²⁶⁴ açıklaması ile Toland, Yeni Ahit'in vahiy edilmesine kadar geçen süre zarfında bu gölgelerin çeşitli sunumlar, törenler ve mecazi anlatımlar ile üstü örtülerek gizem yaratılmaya çalışıldığını savunmaktadır. Bu sebeple İsa'nın gelişi ile bu perde ortadan kalkmış, aklın sınırlarını aşan öğretilerin üzerindeki anlaşılabilirlik sorunu sona ermiştir. Toland, bu söylemi ile İsa Mesih'in geliş amacını da açıklamaya çalışmıştır. Musa'nın yarattığı karmaşa ortamından kurtulabilmek amacıyla yeni bir kılavuza ihtiyaç duyulmuş olması, bir sonraki kurtarıcının gelişini de kolaylaştırmıştır. Yeni Ahit'te Luka 10:24 bölümünde İsa şöyle der:

"Size şunu söylemeliyim: Nice peygamberler, nice krallar sizin gördüklerinizi görmek istediler, ama göremediler. Sizin işittiklerinizi işitmek istediler; ama işitemediler."²⁶⁵

²⁶¹ Romalılara Mektup 5:12 / Toland, a.e.

²⁶² Toland, a.e.

²⁶³ Toland, a.g.e., s. 93.

²⁶⁴ İbranilere Mektup 10:1

²⁶⁵ Toland, a.g.e., s. 93.

Tüm bu zorlukların ve zahmetlerin tek sebebi olarak Musa'nın yüzündeki sembolik peçenin gizlemeye çalıştığı hakikatin artık İsa ile parlak bir ışığa dönüşmüş olması, Hristiyanlığın gerçekliğinin de en önemli kanıtıdır.

2. TOLAND'IN ESERLERİNDE VAHİY ANLAYIŞI

2.1. Vahyin Tanımı ve Temel Özellikleri

Vahiy kelimesi genel anlamı ile ilahi varlığa ait haber veya tebligatın peygamberler aracılığı ile iletilmesi olarak tanımlanabilir. İlahi niteliği olan bu emir, ilahi varlığın seçmiş olduğu elçisine yine ilahi bir yol ile tebliğ edilmesi esasına dayanmaktadır. Vahiy sözcüğü Arapçadan Türkçeye geçmiş bir kelime olmasının yanı sıra Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre "Bir buyruk veya düşüncenin Tanrı tarafından peygamberlere bildirilmesi" anlamına gelmektedir. Vahiy ile gelen her türlü söz Tanrı'nın sözüdür. Kutsal kitapların vahiy yoluyla bildirilmiş olması, Tanrı'nın inanç esaslarını elçileri aracılığıyla bildirme yöntemidir. Terim anlamı olarak ise "İşaret, yazma, elçilik, ilham, gizli söz anlamlarına gelirken, fiil halinde ise "kendinden başkasına ilettiğin, bildirdiğin her şey, yazmak, işaret etmek manalarını taşımaktadır."²⁶⁶

Vahiy kelimesinin diğer dillerde karşılığına baktığımızda; İngilizce'de *revelation*, Fransızca'da *révélation* olarak ifade edilen vahiy kavramı, Batı dillerinde ise daha çok açıklamak, açığa vurmak, ifşa etmek, örtüsünü kaldırmak, göz önüne koymak, gibi manaları olan Latince *revelatio/revelare* kelimesidir. "Buna göre vahiy Tanrı'nın eylemler ile kendini ve iradesini insanlara açmasıdır."²⁶⁷

Üç monoteist din inancında da vahiy anlayışı ve Cebrail isimli meleğin vahiyleri iletmek ile görevlendirilmesi ortaklık göstermektedir. Ancak Hristiyanlıkta iki ayrı vahiy anlayışı vardır. İlk olarak Tanrı, iletmek istediği hakikatleri ve esasları kitap olarak tebliğ etmiştir. Hristiyanlık ve Yahudilikte kutsal kitap bir defada, İslam dininde sayfalar halinde indirilmiştir. Bu klasik vahiy anlayışında Tanrı, kendisine kulluk

²⁶⁶ Ayşe Sıdıka Oktay, *Din Felsefesinde Vahiy ve Mucize Kavramları*, Nokta Yayınevi, Isparta, 2013, s.7.

²⁶⁷ Oktay, a.g.e. s. 9-10.

edeceklere ilahi sözlerini bir kılavuz kitap göndermek suretiyle bildirme yolunu seçmiştir. Semavi dinler olarak adlandırılan bu dinlerde gökten vahyedilmiş olması da önemli bir özelliktir. İkinci tür vahiy ise Tanrı, İsa Mesih'te kendini açığa vurmuş, kendini bu şekilde açıklamıştır. Cebrail (Gabriel) isimli melek, Tanrı'nın sözcüsüdür. Meryem'e (Mary) Tanrı'nın oğlunu doğuracağını müjdelerken İsa Mesih'in Tanrı'nın bir yansıması ve yeryüzündeki karşılığı olacağını da belirtmiştir. Burada diğer vahyedilen dinlerden ayrılan nokta İsa'nın elçi olmasının ötesinde Tanrı'nın İsa'da vücuda gelmesidir. Kutsal kitabın ancak bu mucizelere şahit olunduktan sonra yazılabildiğine inanılmıştır. Yeni Ahit'in Dört İncil diye bilinen kısmı Matta, Markos, Luka ve Yuhanna isimli kitaplardan oluşmaktadır. Bu dört kitabın hiçbiri Hz. İsa hayatta iken yazılmamıştır. Bu durumda Tanrı'nın sözünün doğrudan vahyedildiğini söylemek pek de doğru olmayacaktır. Çünkü Yeni Ahit olarak adlandırılan İncil, hem Yahudilerin hem de Hristiyanların kabul etmiş olduğu Eski Ahit'in devamı niteliğindedir. Eski Ahit ise Tevrat, Zebur ve peygamberlerin kitaplarından oluşmaktadır. Kısaca, İsa Mesih'in kendisinin bir kitap yazması veya yazdırması söz konusu değildir. Onun ölümünden yaklaşık 40 yıl sonra kaleme alınmaya başlanmıştır. Tanrı'nın tezahürü olan İsa Mesih ve onun inkarnasyonu şeklindeki iletişim türü kişi merkezli vahiy modeli olarak adlandırılabilir. Her iki vahiy türünü ele aldığımızda vahyin farklı yollar izlemiş olması onun bir bilgi kaynağı olma niteliğini kaybettirmemektedir. Bu bağlamda vahyedilen bilginin doğruluğunu nasıl anlayabiliriz ve doğruluğuna nasıl inanabiliriz soruları karşımıza çıkmaktadır.

Hristiyanlığın doğuşundan 15. yüzyıla kadar geçen sürede Batı felsefesinde temel olarak inancın bilgiyi mümkün kıldığı düşünölmüş, yeni bilgiler oluşturmak yerine kutsal olanı anlamaya ve açıklamaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu bakımdan vahiy, din adamlarının açıkladığı şekli ile anlaşılmış ve buna itaat edilmiştir. Bu sorgusuz sadakat, eleştirilerden uzak ve yoruma kapalı bir imanı mümkün kıldığından ruhban sınıfının kendisini koruma altına aldığı bir sığınak haline gelmiştir. Vahiy ile yaşanan ilk ve en büyük sorun bu tebliğlerin akıl ile mi kalben mi doğrulanması gerektiğidir.

Aydınlanmacı filozoflar bilime duydukları güven ile vahiy-akıl ilişkisini sorgulamaya başladıklarında kilise ve ruhban sınıfı bu durumdan pek de hoşnut olmamıştır. Tanrı ile insan, iki ayrı ve farklı varlıklar olarak aralarındaki iletişimin

aracılara ihtiyaç duyulacak kadar basitleştirilmesi bu dönemde üzerinde durulan en hararetli konu olmuştur. Sonlu bir varlık olan insanla, ezeli ve ebedi olan Tanrı arasındaki iletişimi sorgulayan Toland için vahyin yok sayılması mümkün değildir; ancak ruhban sınıfının sunduğu gibi mucizevi vahiyler de asla Hristiyanlıkta yer almamalıdır. Vahiy ve akıl arasındaki bağlantı, yadsınamaz bir iman problemi olarak düşünülmeli ve bunun akla uygunluğuna güven duyulmalıdır.

Hristiyanlıktaki vahiy anlayışına göre hem gelenekler hem de kutsal metinler vahiy olarak adlandırılmaktadır. Bu açıdan vahyin dini tecrübenin bir uzantısı olarak görülmesi ve vahiy ile mucizenin eş anlamlı düşünülmesi, dine ait tüm kavramların gizemli olduğunu da beraberinde getirmiştir. Aydınlanmacıların birçoğu akla dayalı bir dinden yana olduklarından, doğal dini savunmuşlar; kilise öğretilerinden tümüyle kopmamışlardır. Hristiyanlığın doğal din olması gerektiği üzerine yapılan söylemler gizemli ve ilahi bildirimler, elçilerin mucizeleri ile çelişmekte idi. Bu durumu Cevizci şöyle tanımlamaktadır:

“Doğal dinin Tanrı’yla kurulan doğrudan ya da dolaylı iletişime bağlı olan vahiy dinî veya doğaüstü teolojiye karşıt olarak akıl yoluyla oluşturulabilen veya insanda doğuştan var olduğu düşünülen inançlar bütünüdür.”²⁶⁸

Yapısal bir çözümleme ile tanımlanan vahiy anlayışı, Hristiyanlığın geleneksel tanımından sıyrılarak dönemin filozofları tarafından özgün ve özgür bir vahiy tanımını ortaya çıkarmıştır. Bu yeniden inşa, İncil’in de yeniden yorumlanmasını gerekli kılmıştır; keza o döneme kadar inanılan her şey geri dönüşü olmayacak bir yıkıma sahne olmuştur. Bu yıkımın en önemli ismi olan Toland, bilimsel ve tarihi eleştirilerini vahiy ve kutsal metinler için de uygulamıştır. Ona yapılan eleştirilerden biri ise:

“Toland; Cudworth ve diğer Cambridge Platoncularının sıklıkla kullandığı aklın ışığı ve Tanrı’nın yansıması gibi kavramları da telaffuz etmiştir. Amacı geleneksel Hristiyanlık teolojisini desteklemek değil aksine insanı mutluluğa ve huzura götürecek sağduyu kavramı ile Cicero gibi davranmaktır.”²⁶⁹

Hristiyan vahyinin kutsallığı üzerine kuşkuların artması, kutsal metinlerin edebi eser eleştirilerine maruz kalması, dinî hoşgörü ve vicdan özgürlüğünün benimsenmesi insanların evrene ve dine olan bakış açılarında değişimlere, geleneksel inanç öğelerine

²⁶⁸ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 482.

²⁶⁹ Daniel, *John Toland: His Methods, Manners, and Mind*, s. 88.

ve dinî otoritelere şüpheli yaklaşmaya da yol açmıştır. Bu bakımdan vahyin akla uygunluğu ve anlamlandırılması akıl ve vahiy arasındaki ilişkinin de temel sorunlarından bazıları olarak dikkat çekmektedir. Hakikat ile Hristiyanlığın mucizeler ve akla aykırı tüm anlatımlarla gerçeklikten kasten uzaklaştırılması konusunda Toland, Hristiyanlığın olduğu yerde mucizelerin imkânının söz konusu olmadığını kanıtlamaya çalıştığı eserlerinde vahyin akla uygunluğunu ve anlaşılabilirliğini temel özellikler olarak göstermiştir. Çünkü Toland'a göre vahiy sadece bir bilgi edinme aracı değil, bir tasdik mekanizmasıdır. Vahyin kabul görmesi için güvenilirlik ve akıl ile şahitlik gerektiğinden akla yer vermemek insanı çelişkilere sürükleyebilir. Akıl yok saymak ya da inancımızın temeli olarak görmemek, bizi dogmalara ve yanlış inançlara sevk edeceği için hakikatten de uzaklaştırır. Bizi diğer varlıklardan ayıran akıl sayesinde vahyin imkânını, vahyedilmiş bilginin doğruluğunu kabul edebiliriz. Bu bakımdan akıl, tüm yargılamaların temelini oluşturduğu gibi vahyin de uygunluğunu sağlamaktadır.

2.2. Vahyin Akla Uygunluğu

İnsanlığın düşünce tarihinde doğru bilgi ve bilgiye ulaşma yollarının neler olabileceği hep tartışma konusu olmuştur. Doğru bilgiye ulaşmanın olanağı ya da imkânsızlığının yanı sıra dinî bilgiye ulaşabilmenin vasıtalarının mahiyeti konuları çoğu kez felsefe yapmaya imkân sağlamıştır. Din kavramı içindeki hakiki bilgi ve bu bilginin güvenilirliği konusunda ise filozofların tavrı, mutlak doğru bilgiyi bazen araçlar bazen mucizeler kimi zaman da her ikisi olmadan edinebileceğini kanıtlanmaya yöneliktir. Din-akıl ilişkisi, akıl-vahiy ilişkisi birçok zeminde ve zamanda anlaşmazlıklara sebebiyet vermiştir. Kısaca insanın sahip olduğu maddi ve manevi yetileri ile mutlak doğru bilgiye ulaşabilirliği sorgulanmıştır. İlk hakiki bilginin edinilme biçimi ve bunun inanç ile taçlandırılması mevzusu tüm dinlerde insanın yeterliliği ile doğru orantılı olarak düşünülmüştür. İnsanın sahip olduğu tüm maddi ve manevi yetilerin en başında akıl ve aklın mahiyeti büyük rol oynamaktadır.

Vahyin ancak akıl ile doğrulanabileceğini savunan Toland, akıl-vahiy ilişkisini kavramanın tek yolu olarak bilme ve inanma arasındaki ilişkinin algılanmasının gerekliliğini ifade etmektedir. Toland'ın şiddetli eleştirilerine maruz kalan din

adamlarının bilmeden inanma çabalarının vahiy konusunda sonsuz itaat şeklinde ortaya çıkması, bilginin inancı mümkün kılması fikri ile çelişmektedir. Toland’a göre:

“Birisine bize, önceden hiç duymadığımız, bize bahsedilmeyen ya da hiçbir fikrimizin olmayacağı binlerce konu hakkında bilgilendirme yapabilir. Fakat nesnelere kendilerinde kanıt olmaksızın saf olarak onun sözü olduğu için hiçbir şeye inanamayız. Çünkü biz; onun konuşan yalın otoritesine değil, sadece onun anlattıkları hakkında kendi içinde delil barındıran ve onun söylediklerinden çıkardığımız açık kavramlara itimat ederiz.”²⁷⁰

“Gizemsiz Hristiyanlık” isimli eserinde akıl, kesin bilginin temelini oluşturan ve otorite içinde yer almayan bir kavram olarak betimlenmektedir. Birbiriyle çelişen hiçbir fikrin ya da otoritenin ispatı olmaz. Çünkü bilgi net ve kuşkudan arındırılmış olmalıdır. Akıl sayesinde edindiğimiz kanıtlar ile bu kesinliğe ulaşabiliriz. Vahiy sadece bu tebliğin varlığını ifade etmektedir. Vahye inanmanın şartı ise onun doğruluğundan emin olmaktır. Toland için vahiy, Tanrı’dan gelen vahiy dahi olsa açıklanabilir ve mümkün olmalıdır.

Aydınlanma Dönemi’nde ortaya çıkan akıl dini, özgürleştirilmiş ve insanın kontrol edebileceği, egemenliğini beşere teslim eden doğal din anlayışına zemin hazırlamıştır. Din ve dinî hayatın sadece akıl ile gerçekleşebileceğini savunan Toland, dış form ve geleneklerden bağımsız, bozulmamış ve akla uygunluğu korunmuş bir inançtan bahsetmektedir. Ona göre Hristiyanlık, büsbütün salt akıl ile kavranabilen yalın hali ile zaten akıl dinidir. Akıl ve dinin birlikteliğinin hakiki Hristiyanlığın temeli olduğunu söyleyen düşünürler Tanrı’nın akla aykırı ya da aklın üstünde bir vahiy iletmeyeceğini de belirtmişlerdir. Bu bakımdan Locke’a göre insan sınırlı akıl ile her şeyi bilemeyeceğinden, Tanrı vahye ihtiyaç duymuştur. Vahiy ve akıl tamamıyla birbiriyle uzlaşabilir. Ona göre vahyin akla uygunluğu, insanların vahyi doğrudan anlamasını sağlamayabilir. Akıl ile ulaşılamayacak akıl üstü vahiyler, Toland’a göre din adamları tarafından hurafelere dönüştürülerek açıklanmaya çalışılmıştır. Vahyin yorumlanmaya ve açıklanmaya ihtiyacı olmadığı gibi aklın din adamlarının ticari malzemesi olmaması gerektiği de su götürmez bir gerçektir.

Bilimsel gelişmeler ve doğa yasalarına duyulan güven eşliğinde aklın rolü artmış ve ilahi vahyin ancak akla uygunluğuna inanmanın gerekliliği ortaya çıkmıştır. Toland

²⁷⁰ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 76.

için gerçek vahiy mutlaka akla uygun olmalıdır. Sırlardan arınmış bir Hristiyanlığın temeli de vahyin vahiy olarak algılanmasının zorunluluğudur. Vahyin akıl ile çözümlenmesinin temel esası çelişkilerden muaf, birbiriyle ilişkili, uyumlu ve net algıların birlikte hareket etmesidir. Duyularımız ile edindiğimiz her bilginin kanıtlanma ve aklın süzgecinden geçme zorunluluğunun olduğu da bir gerçektir. Toland'ın örneğine göre:

“Dünyadaki en samimi ve dürüst kişi, eğer iki ucu olmayan bir sopa gördüğünü iddia ederse ona ne inanmalıyım ne de inanabilirim; çünkü bu ilişki açıkça sopa fikri ile uyuşmamaktadır. Şayet bu kişi tesadüfen toprağa düşmüş bir tohumun kendiliğinden filizlenip büyüdüğünü söylese idi, onun doğruluğuna kolayca inanabilirim; çünkü bu hiçbir şekilde tohum fikri ile çelişmemekte ve imkân dâhilindedir.”²⁷¹

Çelişkili ve şüpheli söylemleri barındıran hiçbir fikir Tanrı'ya ait olamayacağından vahyin de imkân dâhilinde olandan öteye geçmemesi Tanrı'nın inayeti fikri ile birebir örtüşmüş olacaktır.

Diğer bir örnek ise:

“Jamaika isimli bir adanın bir enlemde yer almasını, nehirler ve ormanlar ile kaplı olmasını, tahıl ve bitki yetiştirilmesini hiçbir İngiliz, Amerikan'ın Keşfinden önce kesin olarak onaylayamaz iken öğrenilmiş bilgi sayesinde bundan sonra mantık çerçevesinde hiçbir *Avrupalı* Jamaika isimli bir ada olmadığını inkâr edemez.”²⁷²

Toland, bu örnekten yola çıkarak bir olgunun doğası gereği algılanmasının imkânını ancak o olgunun yazarı konumundaki Tanrı'nın teminatı ile gerçekleştireceğini savunmaktadır. Kesin bilginin oluşabilmesi için bilgi edinme yollarını kullanarak varlığın mevcut varlığına kanaat getirilmesinin olgunun doğasına uygunluğundan söz etmektedir. Nitekim Toland için bilginin edinilmesi iki yol ile gerçekleşebilir: Birinci yol eğer kişi, o bilginin yazarı ise ve varlığını kaynakları ile ispat edebilirse o bilgi gerçek bilgidir. İkinci yol ise, kişi bilgi edinme yollarını takip ederek kesin bilgiye ulaşabilirse bilme eylemi sağlanmış olmaktadır. Mutlak suretle doğru ve kesin bilginin anahtarı akla uygun şekilde vahyedilmesi esasına dayanır. Aksi takdirde vahiy aklın sınırlarını aşmış olacaktır; çünkü bir şey doğru ise akla uygundur, akla uygun ise

²⁷¹ Toland, a.g.e., s. 39.

²⁷² Toland, a.g.e., s. 41.

doğruluğu tasdik edilmiştir. Tanrı'nın insanlar tarafından bizzat algılanmasının memnuniyet verici bir özellik olduğunu savunan Toland için:

“Tanrı, Kitab-ı Mukaddes'te dünyanın yaratılışı, kıyamet ve hiçbir insanın tahayyül bile edemeyeceği birçok önemli hakikati biz sevgili kullarına vahyettiği için memnundur.”²⁷³

Aksi düşünülduğünde sırlarla dolu, aklın sınırlarını aşan herhangi bir iletinin Tanrı tarafından vahyedilmesi hem anlamsız hem de çelişkili bir durum yaratacağından Tanrı insanı böyle bir duruma asla sevk etmek istemeyecek kadar kudret sahibidir. Keza insanın kendini gerçekleştirmesinden bu sebeple oldukça memnundur. Aynı söylem Pavlus'un kaleme aldığı Korintlilere Mektuplar kısmında şu şekilde ifade edilmektedir:

“İnsanın düşüncelerini, insanın içindeki ruhundan başka kim bilebilir? Bunun gibi Tanrı'nın düşüncelerini de Tanrı'nın ruhundan başkası bilemez. Saklı şeyler Tanrı'ya ait olduğundan vahyedildikten sonra artık bize ve çocuklarımıza aittir.”²⁷⁴

Çünkü Toland'a göre:

“Bu bilgi bize vahyedildiği için biz bu bilgiyi edinmiş olmayız; aksine tüm zorunlu hallerde vahyin mutlak kanıtını, ilahi hikmet ve mükemmel aklın inkâr edilmezliği içinde görmemiz gerekir. Ancak bu şekilde kehanet ile Tanrı'nın niyetini, insanların geleneklerinden ve hilelerinden ayırt etmiş olabiliriz.”²⁷⁵

Mümkün olamayan bir şeye inanmamızın beklenmesi, en mükemmel varlığa atfedilen her şeyi değersiz kılmaya ve bizi hataya düşürmeye sebep olacağından Tanrı bunu asla istemez. Çünkü Tanrı'dan vahyedilen her şey eşit ölçüde açıklanmalı ve mümkün olmalıdır. Anlaşılmayan, akıl ile tasdik edilemeyen ve yalanlanabilmesi kolay olan her türlü anlayış akli melekelerin işlevini güçsüzleştireceğinden Tanrı bu şekilde bir vahiy ile bilgilendirme yolunu zaten tercih etmeyecektir. Kulları tarafından idrak edilemeyecek bir tebliğin vahyolabilmesi Tanrı'nın varlığı ve vahyin doğruluğu ile çelişkili bir durumu ortaya çıkaracağından imanın zedelenmesi Tanrı'ya duyulan her türlü sadakatte de olumsuzluklar yaratacaktır. Tanrı, vahiy ile kendi varlığını ifşa etmeye çalışırken sınırlı akıl ve melekeler ile yaratılmış insana, kendisinin çok üstünde bir bilgiyi vahyetmesinin söz konusu olmadığından hareket edecek olursak vahiy

²⁷³ Toland, a.e.

²⁷⁴ Korintliler'e Mektup 1: Bölüm 2 Tanrı'nın Bilgeliği 11.

²⁷⁵ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 41-42.

kavramı da sınırlı bir bilgi olarak karşımıza çıkar. Kısaca sınırlı akıl, aklın sınırlarını aşan bir vahiy ile bilgilendirilemez. Toland için Tanrı'nın en memnun olacağı durum ise; Tanrı'nın verdiği kadarını, bahşettiği akıl ve yetiler ile idrak edebilme becerisini gösterebilmektir.

Tanrı'nın tebliği eğer akla aykırı öğretilerden meydana gelmiş ise güvenilirliği ancak bir insanın söyleminin gerçekliği oranında doğru olacaktır; çünkü Tanrı her zaman ve her koşulda doğruyu söyler ve iletir. Toland, bunu bir benzetme ile açıklar:

“Adamım biri hazine bulduğunu söylerse bu açık, yalın ve mümkündür ve beni kolaylıkla kandırabilir. Tanrı, insanı kendisinin yarattığını açıklar ise bu Tanrı için sadece mümkün değil, aynı zamanda benim için de anlaşılabilir bir imkân dâhilindedir. En kesin konularda bile Tanrı beni aldatmaz ama insan beni aldatabilir. Böylece Tanrı'dan beklediğimiz sadeliği ve şüpheciliği aynı ölçüde insandan da bekleriz.”²⁷⁶

Olasılık olarak adlandırılan şeyin açık bir bilgi olmadığından bahseden Toland şöyle devam etmektedir:

“Bundan sonra felsefemdeki tüm önermeleri aklımdan çıkarıyorum, belki de doğru olmak için problemin yanlış tarafında durmayı seçtim ki bunun da meseleyi bilmemek ile eş değer anlam taşıdığını itiraf ediyorum.”²⁷⁷

Aslında Toland, olasılığın kendisine herhangi bir tatmin sağlamayacağını, yargılarından şüphe duyarak acı çekmesinin sebebinin “*kesinlik*” arayışı olduğuna kanaat etmiştir. Bu sebeple kesin ve doğru bilgiye ulaşmanın en kestirme yolu, bilinmesi mümkün olmayan ve faydasız hurafeler ile uğraşmamaktır. Örneğin:

“Yağmurun yeryüzü üzerindeki iyi ve kötü etkilerini bilmek yeterlidir. Sonuçta istediğimiz zaman yağmur yağdıramayacağımıza, yağacağı zaman da yağmuru engelleyemeyeceğimize göre, yağmurun bulutlarda nasıl meydana geldiğini bilmemize gerek yoktur.”²⁷⁸

Toland açısından akıl ve deneyim ile elde edilen bilginin algılanması iki düşünce arasındaki uyum ve uyumsuzluğun deneyimlenmesi sürecidir. Bu süreç vasıtalı ya da vasıtasız bir şekilde oluşacağından iki yönlü olarak açıklanabilmektedir. Dolaysız akıl yürütme sonucu meydana gelen bilgiye itibar etmenin hakikate ulaşmada en önemli yol olduğunu savunan Toland için en kıymetli bilgi türü de budur. Ancak her akıl yürütme

²⁷⁶ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 43.

²⁷⁷ Toland, a.g.e., s. 15.

²⁷⁸ Toland, a.g.e., s. 78.

sağlıklı bir süreç olmayacağından aklın ön yargılardan ve hurafelerden kurtulmuş, araçlardan muaf bir Hristiyanlığın gerçekliğini desteklemektedir. Kendi kendini kanıtlayabilecek bu fikirler şüphesiz bir imana da vesile olacak özellikler taşımaktadır. Öte yandan aklın dolaylı yoldan da edinebileceği bilgilerin mevcut olması, Toland için akıl-vahiy ilişkisinde oldukça önemlidir. Çünkü bu tür fikirler eğer kendi içinde uyum sağlamaz ise arada oluşan ara fikirler açık ve anlaşılır olmayacağından kanıtlanmaya muhtaçtır. Bu açıdan ruhban sınıfı tarafından anlatıldığı şekliyle iman edilmesi beklenen vahiy, Toland için “Hristiyanlığın en iyisini sunduğu, ruhun ölümsüzlüğünün en net göstergesi olan ilahi vahiy olmalıdır.”²⁷⁹

“Serena’ya Mektuplar”ın son mektubunda “İnsan kendi başına kaldığında hata yapması mümkündür, asıl mümkün olmayan şey ise Tanrı’nın yalan söylediğidir. Nitekim Tanrı’nın vahyettikleri doğru ve mutlaka kesin olmalıdır.”²⁸⁰ şeklinde açıklanan bu cümleler “Gizemsiz Hristiyanlık” ta da “Tanrı’nın kandırmayacağı ve sözlerinin her koşulda doğru olacağını”²⁸¹ söylediği kısımlar ile benzerlik göstermektedir. Her iki eserinde de vahyin ilahiliğine karşı çıkılmamış, vahiy çürütülmeye çalışılmamış aksine vahyin varlığı kabul edilmiş ve akıl ile ispata ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır.

Toland, vahiy konusundaki fikirlerini, kutsal metinlerin ilahiliğini temel alarak ispatlamaya çalışmış ve vahyin anlamını temsil ettiği tavrını şu şekilde açıklamıştır:

“Bir insanın hedeflediği şeyi sorgulamasının ve önceden onu ispatlamasına izin vermeyecek bir yöntemi uygulamasının, kısaca sonuçlara nedenlerden önce ulaşmasının kocaman bir saçmalık olduğu kesinlikle doğrudur.”²⁸²

Onun için aklın vahiyden üstünlüğü de söz konusu değildir. Prensipten akıl ve vahiy birbirini çürütecek ya da hükümsüz kılacak iki kavram olmayacağı için vahyin akla aykırı olması mümkün değildir. Vahyin ortaya koyduğu aklın ispatlamaya çalıştığı ile aynı ilkeyi paylaşmaktadır. Toland’a göre şayet aksi olsaydı:

“Bir Yunan dil bilgisi kitabının, Yeni Ahit’ten üstün olduğunu iddia etmek ne kadar doğruysa ancak o kadar doğru olabilir. Çünkü dil bilgisini dili anlamak için kullandığımız gibi akli da o kitabın anlamını kavramak için kullanırız. Bu konuda

²⁷⁹ Toland, *Letters to Serena*, s. 19.

²⁸⁰ Toland, a.g.e., s. 66.

²⁸¹ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 43.

²⁸² Toland, a.g.e., s. 125-126.

karşılaştırma yapmanın bir anlamı yoktur. Çünkü akıl da en az vahiy kadar Tanrı'dan gelir. Zira akıl, Tanrı'nın, dünyaya gelen herkese bahsettiği ışık, rehber ve yargıdır."²⁸³

Bu bağlamda akıl ve vahiy birbiri ile çelişir ise, vahyin Tanrı tarafından gönderilmediği, içeriğinde insani bozulmaların varlığının kesinliği, dogmatik öğretiler ile Tanrı'nın sözünün değiştirildiğine kanaat getirilmelidir. Keza kutsal metinlerin güvenilirliği ile vahyin doğruluğu birbirini destekler nitelikte olmalıdır. Özetle, Toland'a göre Teslis, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh, Tanrı'nın İsa'nın bedeninde doğması gibi konuların Tanrı tarafından vahyedilmediği zaten akıl ile ispatlanacağından kutsal metinler de böyle öğretilerin olmadığı da kanıtlanabilir bilgidir. Toland'a göre:

“Hakikat her zaman ve her yerde aynıdır. Anlaşılamaz ve saçma bir konu hiçbir zaman çok eski veya çok tuhaf ya da orijinal olarak Latince, Yunanca veya İbranice yazıldığı için daha fazla saygı göremez.”²⁸⁴

Vahiy-akıl ilişkisinin sağlam temellere dayandırılması için kutsal metinlerin asla söylemediği birçok mantık dışı farklı fikirleri mantığa bürümeye çalışırken, insanları Tanrı hakkında da yanılgıya düşürmektedir. Bu sebeple insanlar “ulaşılabilir bir zirvede yaşayan Tanrı”²⁸⁵’yı hayal edip akıl yürütmekten de zorunlu olarak uzaklaşmış olmaktadır. Toland'a göre bu, insanları saçmalıklarla meşgul etmenin bir sonucudur. Öyle ki hakikat, yaşadığı coğrafyaya ya da içinde bulunduğu topluluğa göre değişmeyen bir inanç sistemi olduğundan insanoğlu yanlış fikirleri ancak akıl ile keşfedip değerlendirmeler yapmak ile yükümlüdür. Toland'a göre vahyin anlamlı olabilmesi için ön şart aklın kullanılmasıdır. Ancak din adamlarının idari zafiyetleri ile insanların inançlarındaki zaafı birleşince ilahi yasa, aklın sınırlarını aşan bir duruma düşmekte ve doğru akıl yasaları işlememektedir. Öyle ise vahye iman, tümüyle muhakeme gücüne dayanmaktadır. Bunun için ikna zemini oluşturmalı ve Tanrı'nın sözünün akıl ile çelişmediği de kabul edilmelidir. Varsayımlar ve ön yargılar ile anlatılan hiçbir esinlenme, Tanrı'nın ilahiliğe ile uyuşmadığı gibi insani yetilerin üzerinde de olamaz. Çünkü Tanrı asla böyle bir durumdan memnun olmaz. İnsan tarafından anlaşılmayan hiçbir mesele cezai bir yaptırım getiremez. Vahyi anlamak Toland için ancak onu akıl ile inceleme ve soruşturma yaptığımız durumlarda başarı ile sonuçlanmaktadır. Aksi durumda her millet, ilk öğrendiği ve kendisine öğretilen din ile hayatına devam etmek

²⁸³ Toland, a.g.e., s. 140.

²⁸⁴ Toland, a.g.e., s. xix.

²⁸⁵ Toland, a.g.e., s. 62.

zorundadır. Bu çelişkili durumu her iki koşulda da haksızlık olarak gören Toland şöyle anlatmaktadır:

“Farz edin ki; Siyamlı bir Budist rahip, Hristiyan bir vaize, kendi dininin iyiliğinin, aklın ışığı altında soruşturulmasının Sommonokodom tarafından yasaklandığını anlattığı zaman, Hristiyan vaiz de Hristiyanlığın bazı hususlarının aklın ötesinde olduğunu düşünürse, Hristiyan nasıl Siyamlı rahibin söylediklerinin aksini iddia edebilir? Böyle bir durumda kim kimi çürütebilir, Hristiyan mı Siyamlı mı?”²⁸⁶

Sonuç olarak Tanrı, insana evreni ve nesnelere anlayabilmek için akıl bahşettiyse, vahyettiklerini de kavrayabilmek için de akıl yürütme eylemi insanın kendi sorumluluğundadır. Ancak din içindeki harici kuvvetler, ruhban sınıfının dini ticarileştirme çabaları, Tanrı'nın sözünün ve İsa'nın öğretilerinin mucizeler ve törenler ile anlaşılabilir hale getirilmesi aklın önündeki en büyük engeldir. Aklı yok saymak, Tanrı'nın varlığına da gölge düşüreceğinden Toland şöyle söylemektedir:

“Her kim Kutsal Kitap'a gerçekten saygı duyuyor ve Tanrı'nın sözü olduğuna kalpten inanıyorsa, onun otoritesine her daim tabi olmalı ve bütün ön yargılara karşın, onun kanıtına teslim olmalıdır. Kutsal Kitap'a iman ise tek gerçek yoldur ancak onun kabul etmediği şeylere inanan birisi, ikiyüzlünün ta kendisidir ve aslında sinsice bütün dünyayla alay etmektedir.”²⁸⁷

2.3. Vahiy'in Anlamlandırılabilirliği

Kitaplarından bazı bölümlerin piskoposlar tarafından çarpıtılarak söylemek istediklerinden çok uzaklaştırılması Toland'ın niyetinin hiç anlaşılmadığının da açık bir göstergesidir. Keza çıkarılan sonuçları da her fırsatta reddeden Toland, anlatımlarının sade ve net olduğunu da ifade etmektedir. Örneğin yazdığı bir cümleye ufak eklemeler yaparak tekrar ifade etmeyi tercih etmiştir. Aslında aynı şeyi söylemektedir. Bunu yapmasının sebebi için ise bulunduğu duruma hem kinaye katmak hem de anlaşılabilirliğini eleştirmektir. Onun tanımı ile:

“Vahiy, rıza göstermek için gerekli bir dürtü değildir, ancak bilgiyi edinme yoludur yerine şöyle demeliydim; Vahiy, sadece rıza göstermek için gerekli bir dürtü değildir, ancak bunun yanı sıra bilgi edinme yoludur.”²⁸⁸

²⁸⁶ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 136-137.

²⁸⁷ Toland, a.g.e., s. 107.

²⁸⁸ Toland, *Vindicius Liborius*, s. 104.

Toland'a göre aklın özelliklerinin açıklanabilirliği ile bilgi edinme yolları arasında doğrudan ve doğal bir bağlantı olduğu bir gerçektir. Bu bağlamda vahiy bir bilgi edinme yoludur. Toland, bilme ve inanmanın birbirinden farklı iki kavram olduğunu ispat etmeye çalışırken özenli ve dikkatli bir ayırımın gerekliliğini de savunmuştur. Çünkü Toland'a göre:

“Bu basit ayırımın ihmal edilmesi, insanları sonsuz hataya düşürmüştür. Bilgi edinme araçları herhangi bir şeyin rızamıza zorunlu olarak hükmetmeksizin, yalın bir şekilde bilgimiz haline gelen tüm yolları ifade eder. İnanmaya zemin hazırlayan şey ise, aklımızı karşı konulmaz bir şekilde ikna edebilen ve yargılayabileceğimiz kurallar bütünüdür.”²⁸⁹

Onun için bilmek, inanmak için bir hazırlık safhası ve sonrasında iyi idrak edilmesi gereken bir öncül olarak görev yapmaktadır. Etrafımızdaki sayısız söylem ve varlık rızamızı ele geçirmeye çalışırken bilgimiz haline gelen eylemlerin gerçekleşmesinin her bilme etkinliği için zemin hazırlayamayacağını göstermektedir. İkinci ve en önemli adım ise doğrudan ve dolaylı olarak maruz kaldığımız bu bilgi ve bilgi edinme araçlarının ne kadarının inanç olarak varlığını sürdürebileceği sorunudur. Bu sebeple bir şeyi bilmek ve bir şeye inanmak arasında keskin bir hat vardır. Toland, inanmanın tamamıyla gerçekliğine karar verdiğimiz veya kanaat getirdiğimiz, kısaca aklın ikna olduğu veya aklın karşı konulamaz şekilde tatmin edildiği durumlarda inancın gerçekleştiğini söylemektedir. Vahiy ve anlamlandırılabilirliği ancak bilme eyleminin tüm yetiler ile başarıya ulaştığı müddetçe var olmaktadır. Kişinin kendisini ikna edebilmek için yine kendi anlama gücü çerçevesinde ve öz deneyimleri dâhilinde yargılara varabilmesinin gerekliliği bilginin doğruluğu ile ilişkilidir. İnsan bilgisinin değişmez hakikate ulaşır ulaşamayacağı konusunda yapılan tartışmalarda eleştirel düşünceyi temsil eden Immanuel Kant, hem rasyonalizm hem de empirizmin bilgi anlayışını eleştirmiştir. Kant'a göre, önce bilgiyi inceleriz ve sonra bilginin eleştirisini yapabiliriz. Bu sebeple bilgimiz deney ile başlar, fakat deneyden doğmaz. Bilginin oluşması için insan zihnine de ihtiyaç vardır. Bu bağlamda insan bilgisi, dogmatiklerin iddia ettiği gibi mutlak olmadığı gibi, şüphecilerin iddia ettiği gibi doğruluktan da yoksun değildir. Kısaca Kant'a göre bilgi hem deneyin hem de aklın ortak ürünüdür. Toland ise deneyimlerimizin Kant'ın söylediği kadar masum ve sade olmadığını altını

²⁸⁹ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 16.

çizmektedir. Ona göre akıl ve deneyim birleştiği takdirde elde edilen bilgiyi, deneyim olarak adlandırabiliriz. Elde edilen bu deneyim ise bilginin temelini oluşturmaktadır. Diğer bir taraftan Toland'ın bilginin kaynağı problemi ile ilgili savunduğu akıl ve deneyimin birlikteliği, bazı hatları ile Aristoteles'in doğuştan akıl ve deney gibi kavramlarına atıfta bulunmaktadır. Aristoteles'in insan zihninin doğuştan boş olduğu iddiası Toland'ın karşı çıktığı bir durumdur. Çünkü ona göre ana rahmine düştüğümüz andan itibaren ön yargıların ve batıl inançların hüküm sürdüğü bir dünyaya doğmamız kaçınılmazdır. Bu bakımdan Locke'un Tabula Rasa kavramı ile uyuşmamaktadır. Ancak her ikisine göre vahyi anlama sürecinde yeni ve basit fikirler ortaya çıkmaz. Vahyin ilahiliğini kanıtlamak için harici işaretler gerekmektedir. Akıl ise bu süreçte iman ve anlama arasında oluşması gereken kesinliğin kanıtları peşindedir. Kant ve Aristoteles'ten farklı noktalara temas eden Toland için bilginin kaynağı ile ilgili olarak genel kanaatin dışında hem akıl hem de deneyimi birleştirdiği bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Ona göre “dışsal deneyim, algılanabilir nesnelere ait fikirlerin bize sunulması; içsel deneyim ise, akli yetilerimize ait fikirlerin bize sağlanmasıdır.”²⁹⁰ Tüm bilgilerimizin zemini olan her iki deneyim türünde de fikirlerimiz bizi etkiler ve yönlendirir. Aksi takdirde bilgi edinebilmemiz ve fikir sahibi olabilmemiz kesinlikle mümkün olmaz. Zira biz nesnelere özelliklerini bilmek ile söz konusu nesnelere gerçekliğini tamamıyla kavrayamayız. Sadece nesnelere üzerinde fikir sahibi olabiliriz. Sahip olduğumuz fikirler, nesnenin özellikleri ile uyumlu olsa dahi yetilerimizin sınırlı olması sebebiyle zihnimize oluşan nesne ile var olan nesne arasında farklılıklar olabilir. Bu bağlamda Toland için diğer bir bilgi edinme kaynağı da otoritedir. Akıl, sadece duyuların ve duyular aracılığı ile oluşan fikirler ile bilgi edinmez. “bütün bilgilerin herhangi bir muhasebe yapılmadan edinilmesinin yanlış algılanışının otorite olarak tanımlanması”²⁹¹ görüşüne karşı çıkar.

Otoriteyi, insani ve ilahi olmak üzere ikiye ayıran Toland için, insani otorite aynı zamanda ahlaki kesinlik anlamına gelmektedir. “Beni aldatmak gibi bir niyeti olmayan ve onun doğruluğundan şüphe etmediğim bir arkadaşımın yaptığı akılcı bir bağlantıya inanmak gibidir”²⁹² benzetmesini paylaşan Toland, bu ahlaki kesinliği tanımlarken aklın ikna olduğu kuralların temelini kanıt ve kanıtların mümkün kıldığı kadarıyla

²⁹⁰ Toland, a.g.e., s. 16.

²⁹¹ Toland, a.g.e., s. 17.

²⁹² Toland, a.g.e., s. 18.

gerçekliğin ulaşılabileceği bilginin doğruluğu olduğunu da ifade etmektedir. İlahi otorite ise:

“Hakikatin hakikat ile açıklanması anlamına gelen Tanrı’nın ya da ilahi vahiy’in yalana imkân vermeyiştir. Çünkü insan yalan söyleyebilir ama Tanrı asla yalan söylemez. Tanrı’nın sesini dinlediğimize emin olduğumuzda yalan, saçmalık ve çelişkinin de söz konusu olmadığını bilmeliyiz. Bu sebeple İncil, eğer bozulmamış ise akla aykırı da olamaz.”²⁹³

Toland insanın güvenilir akıl ile ilahi vahiye ulaşması için insanın yarattığı sahte vahiylerden uzak durulmasının gerektiğini söylemiştir. Vahyin bir bilgi kaynağı oluşu ve akıl ile anlamlandırılabilirliğini savunan Toland’a göre:

“Bilgi edinme yolları dörde ayrılmaktadır:

- Duyuların deneyimi
- Akıl deneyimi
- İnsani vahiy
- İlahi vahiy”²⁹⁴

İlahi otoritenin bildirdiğinin tartışmaya açık bir konu olmadığını, bunun dışındaki bilgilerin göreceli ve doğrulanmaya pek de müsait gözükmeyen eksik bilgilendirmeler olduğunu söyleyen Toland için bu, gayet sıradan bir durumdur. Çünkü aklın işlevinin reddedildiği hâllerde insanın imanının akılcı ve gerçek anlam taşımayacağı da ortaya konulmuştur. O sırada aklın karşısına masallar, hurafeler, önermeler ve çelişkili öğretiler çıkararak insanın bilincinde telafisi mümkün olmayan arızalar bırakabilmektedir. Kendini şöyle ifade etmektedir:

“Bizim aldatılmaya meyilli halimiz, şüphe duyulması gereken bir önermeyi kabul gören bir önerme, kocakarı masallarını ahlaki kesinlik, insana ait sahtekârlıkları ise ilahi vahiy gibi kabul edebilir.”²⁹⁵

Bu sebeple ikna zemininin birçok etmen tarafından istilası söz konusudur. Dışsal öznelerden sıyrılabilmiş yargılarımızın oluşabilmesi için nesnel ve söylemler üzerindeki fikirlerimizin birbirine uygunluğunun kanıtlanmasının şartını öne süren Toland, bu yargılarımıza kendi başımıza ulaşmamız gerektiğini de açıkça savunmaktadır. Ancak Toland’ın akla duyduğu sonsuz güvenden yola çıkarak vahyin

²⁹³ Toland, a.e.

²⁹⁴ Toland, a.g.e., s. 16.

²⁹⁵ Toland, a.g.e., s. 18.

anlamlandırılabilirliğini açıklama çabasında yanılığa düştüğü nokta ise şu şekilde açıklanabilir. Tanrı'nın insana akıl melekesini vermiş olmasını yeterli görmesi ile insanın aynı zamanda nefsi duygular ile hareket edebilen bir varlık olduğu gerçeğini göz ardı etmiş olması, insan aklını ilahi akıl karşısında daha güçlü bir konuma getirmiştir.

Toland'ın eleştirilerin odağında olmasının en önemli sebeplerinden biri de insan aklını, ilahi akıl ile mukayese etmesi ile ortaya çıkan her bakımdan mükemmel bir akıl sahibi beşerin Tanrı'ya meydan okumasıdır. "Gizemsiz Hristiyanlık" isimli eseri için yakılma emri veren İngiliz ve İrlanda Meclislerinin baskısı sonucunda İngiltere'ye kaçmak zorunda olan Toland için tüm vahiyler Tanrı'ya aittir ancak araçlar ve özellikle din adamları tarafından yapılan zoraki yorumlamalar vahiyleri insanileştirerek sade ve yalın halinden oldukça uzaklaştırmıştır. Kendisini şüpheli ateistler ve Ortodoks teologlardan muaf tutmaya çalışan Toland, Locke'un epistemolojik empirizmine yakınlık göstermektedir. Çünkü İncil'e ait hiçbir öğreti anlaşılabilir olamayacağı gibi mantık sınırlarını da aşamaz. Öz anlamından kayıplar yaşayan vahiyler anlamsız sözlerle dönüşmektedir. Toland bunu "Gibberish"²⁹⁶ olarak tanımlamaktadır. Aklın anlamlandırması esasına dayanan doktrinlerin ilahi vahiy olabileceği savunmasını yapan Toland, ilahi vahyin, İncil öğretilerini anlamak için bir ön şart olmadığını da belirtmektedir. Eğer vahiy akıl ile çelişir ve anlamını kaybederse bu ancak Kilise Babaları'nın ya da teolojik mucizelerin engellemelerinden kaynaklanmaktadır.

Toland'a göre vahiy tek başına inancı harekete geçiren bir gereklilik olmadığı gibi sadece bir bilgi edinme yoludur. Vahyin mucizeler ile süslenmesi, olağanüstü içerikler ile anlatılması bilakis onun gerçek anlamını yitirmesi ve değersizleştirilmesi demektir. İster insani ister ilahi olsun her bilginin doğrulanması gerekmektedir. Bu doğrulamanın ancak akıl süzgecinden geçmiş kanıtlar ile aydınlatılması vahye itibarını kazandıracak tek unsur olarak göze çarpmaktadır. Toland'ın vahyin anlamı konusunda kabul ettiği tek gerçeklik onun özünde ilahi oluşudur. Bu ilahilik hem akla uygun hem de açıklanabilir bir durumdur. Ortaya ilk çıkışındaki inandırıcılık ve anlam sadeliği maalesef yanlış yorumlar ve eklemeler nedeniyle Tanrı'nın ilahiliğinden uzaklaşarak insani çıkarların tekeline girmiştir. Toland'ın bu görüşü Sosinyanist görüşe oldukça

²⁹⁶ Kökeni 16. yüzyıla dayanan ve 17. yüzyılda sokak jargonu olarak kullanılan bu kelime daha çok tanımlanamayan karakterlerle yazılmış bir yazı ya da anlaşılabilir olmayan bir dille konuşma ya da söylediği şeyden anlam olarak hiçbir şey çıkaramama durumlarına verilen addır. <https://www.vocabulary.com/dictionary/gibberish>, (03.04.2019).

yakındır. Tanrı'dan gelen her şeyin hakiki, rasyonel ve ulaşılabilir olmasından yola çıkılırsa, vahiy de Tanrı'dan gelmektedir ve doğrudur. Bu görüşün sosinyalizmden tek farkı kutsal metinlerin ilahi vahiy olarak kabul görmesinden önce akla uygunluk testinden geçirilmesidir. Bu değerlendirme üç önerme üzerine kurulur:

“Gerçek din mantıklıdır.

Gerçek Hristiyanlık mantıklıdır.

Hristiyan dini vahiy üzerine kurulmuştur.

Sadece akla uygun olan vahiyler doğrudur ve gerçek Hristiyanlık bu vahiyler üzerine kuruludur.

Çünkü çelişkili veya aklın ötesindeki vahiyler, hakikat ve sahtelik arasındaki rasyonel ayırım ile düzenlenemez. Bir vahyin doğru ya da yanlış olduğunu söyleyebilmek için vahyin ussal temeller ile tutarlılığının olduğunu söylemek doğru olacaktır. Eğer Hristiyanlığa ait olan vahiy mantıklı ise ancak o zaman doğrudur.”²⁹⁷

Vahyin anlamlandırabilirliği konusunda öne çıkan en önemli prensip ise açıklanabilirliği ve akıl tarafından keşfedilebilirliğidir. Sonsuz akıl içinde şüphe barındırmayacağı için sınırlı aklın anlayabildiği kadarıyla vahiy, akıl yürütmelerin bir sonucudur. Sınırlı aklın dinî öğretilere körü körüne itaati vahyi mucizevi olarak etkileyici hale getirdiği durumlarda sonsuz akla ulaşmanın ve vahyi anlamlandırmanın başarılı olmayacağı Toland için yadsınamaz bir gerçekliktir. Kısaca Toland için vahyin imkânının kabulü, Tanrı'nın varlığının kabulü kadar açık ve anlaşılır bir gerçekliktir. Zaten hakikat eğer vahyedilmemiş olsa idi, insanoğlu ona asla vakıf olamaz ve anlam veremezdi. Tanrı'nın anlaşılmayacağı bir durumu yaratması da söz konusu olamayacağından dünyanın yaratılışı, kıyamet günü ve diğer birçok önemli hakikatleri kutsal yazılarda bulmak mümkün olamazdı. Öte yandan sırf Tanrı'dan aktarıldığı için de körü körüne kabul etmemiz de doğru olmayacaktır. Bu ayrımı yapabilmemiz için aklın ışığını görmek, sahte ile hakikati ayırmakta en önemli role sahiptir. Yapılması gereken, İsa ve havarilerin öğretilerini kabul etmek ve araçlara güvenmemektir. Çünkü vahiyler gizemli değildir. “Özür” isimli eserinde Toland için kullanılan ifadeler ise şöyledir:

“Eğer gizem ile anlatılmak istenen şey öğretilerin kendisi ise Toland, hiçbirini yalanlamaz ancak vahiyden sonra bunlar artık ne gizemli ne de belirsizdir. Tüm bunları Hristiyanlığın onuru için muhafaza eder.”²⁹⁸

²⁹⁷ Daniel, *John Toland: His Methods, Manners, and Mind*, s. 41- 42.

²⁹⁸ Toland, *Apology*, s. 32.

Kısaca vahiy inanılması için var ise gizemli olması çelişkili bir durumdur. O zaman Tanrı'nın anlaşılmayan vahiylerle iman etmeyenleri cezalandırması da hükümsüz olmaktadır. Keza Toland için vahyin anlamlı olabilmesi ispata dayandığı gibi Tanrı'nın sıfatları ile de doğrudan bağlantılıdır. "Tanrı'nın sözü her durumda mantıklı ve adildir. Aksi durum şeytan işidir."²⁹⁹

Tüm anlatılanlar doğrultusunda Toland, Tanrı'nın insana vahiy göndermesinin mümkün olduğunu savunmuş ve vahye imanın temel taşı olarak aklın ışığını işaret etmiştir. Aksi durumda akıl ile çelişen her ilahi bildirim hakiki iman olarak değer görmemektedir. Her ne kadar akli vahiy karşısında yüceltmiş olsa da vahyin akıl ile ne şekilde ve kime göre ne anlama geleceği hususu onun için betimlenmemiş bir durumu bize anlatmaktadır. Her akıl aynı olgunlukta olmayacağından her hakikat de aynı ölçüde akıl ile anlaşılacak ve farklı akıl-vahiy ilişkileri gün yüzüne çıkacaktır. Aslında Toland'ın anlatmaya çalıştığı nokta, vahyin içeriğini anlamaktan çok vahyin akıl ve iman çerçevesinde edindiği yerin anlaşılmasıdır.

²⁹⁹ Toland, *Christianity not Mysterious*, s. 137.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HRİSTİYANLIKTAKİ GİZEMLERİN SEBEPLERİ

1. JOHN TOLAND'A GÖRE HRİSTİYANLIĞIN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

1.1. Ön Yargıların Dine Etkisi

“Gizemsiz Hristiyanlık” tan sonra ortaya çıkan sayısız tepki ve reddiyeler, Mayıs 1697’de Middlesex Büyük Jürisi tarafından söz konusu eserin resmi olarak kınanmasına sebebiyet vermişti. Daha sonraları bizzat kendisi tarafından aktarıldığı şekli ile bu durum kitabının daha ünlü olmasına ve hatta daha fazla satmasına vesile olmuştur.³⁰⁰ İrlanda Parlamentosu tarafından yakılması emredilen kitabı ile Toland, İngiltere’ye dönerek yakalanmaktan ve idam edilmekten kurtulmuştu. Tüm bu olumsuzluklar sebebiyle Le Clerc ve Limborch ile bağlantısını kaybeden Toland “sosyanizmin destekçisi ve Thomas Aikenhead’in kötü talihinin takipçisi sıfatlarıyla”³⁰¹ kendini politik çevrelere yakın tutmaya başlamıştı. 1701 yılında Lord Macclesfield tarafından Hanover’e davet edilmiş ve böylece İngiliz tahtına çıkacak olan Electress Sophia’nın kızı ve Prusya kraliçesi olan Sophia Charlotte ile tanışma imkânı bulmuştu. “Serena’ya Mektuplar” isimli eseri Sophia Charlotte’a yazdığı üç mektuptan oluşmaktadır. Felsefe ve metafizik konuları üzerine yazılmış olan eser sayesinde Leibnez ile bağlantı kurabilmiştir. Mektupların önemi ise, Toland’ın daha önce eleştirdiği birçok konuyu tekrar gündeme getirerek din kavramı içindeki ön yargı ve batıl inançların sebep olduğu bozulmalara dikkat çekmiş olmasıdır.

İlk mektupta toplum içindeki ve bireyin aklındaki ön yargıların kaynağından bahsetmektedir. Cicero’dan bir alıntı ile oluşturduğu ön sözde “tüm tuzaklar bizim bilincimizin tahrik edilmesi için oluşturulmuştur.”³⁰² diyerek “ailelerimizin,

³⁰⁰ Maizeaux, *Some Memoirs*, p. xvi; Toland, *An Apology*, p. 5-6.

³⁰¹ Robert E. Sullivan, *John Toland and the Deist Controversy: A Study in Adaptations*, Harvard University Press, 1982, s. 10-11.

³⁰² Toland, *Letters to Serena*, Önsöz, bölüm 10.

bakıcılarımızın, okul müdürlerinin, şairlerin ve hatta oyun alanlarının kötülükleri iyi olarak algılamamıza sebebiyet verdiğini”³⁰³ iddia etmektedir. Toland’a göre, ön yargıların oluşması ve çoğalması yaşamın her evresinde meydana gelmektedir. Dünyadaki tüm insanlar, bu kurulan tezgâh yüzünden bireysel aklın bozulmasına seyirci kalmaktadır.³⁰⁴ Bu bağlamda dine, öğrenmeye, devlete, okullara, üniversitelere, kiliselere ya da devlet adamlarına karşı olmadığını belirten Toland’ın karşısında durduğu şey ise bu kurumların bireylerin akıllarını suistimal etmeleridir. Bu kurumsal taciz iddialarının kaynağı olarak ana rahmine düştüğü andan itibaren insanın maruz kaldıklarının sonraki hayatında da etkili olacağını savunmaktadır:

“En büyük aldatma dört bir yandan kandırılmamız ile başlar. Her doğum batıl inançlar, adetler, ebelerin ve papazların törenleri ile çevrelenmiştir. Çocuk daha hiçbir şeyin farkında değilken başkalarının hataları ile zehirlenmektedir. Sonraki hayatında bu hatalı davranışları nasıl edindiğini unutacak ve fitrattan geldiğine inandırılacaktır. Çünkü doğumdan hemen sonra en cahil ve bencil kadınlar olan dadılara teslim ediliriz, zaten onlar da sütlerine nüfuz eden bu hataları bize aktarırlar. Korkutucu hikâyeler ile bizi tehdit ederek sözde iyi davranışlar yaratmaya çalışırlar. Bu batıl inançlara yönlendirme eğilimi bilgisiz ve başıboş hizmetçiler sebebiyle önce evlerde, sonra okulda başka çocuklar ile ve devamında zevk için okuduğumuz şairler, konuşmacılar ve astrologlar tarafından oluşturulmaktadır.”³⁰⁵

İnsanın ana rahmine düştüğü andan itibaren maruz kaldığı bu durumun kaçınılmaz şekilde devam ettiğini iddia eden Toland, ön yargıların bireyin aklını her fırsatta tahrik etmesinin sağlıklı bir akıl yürütmeye müsaade etmeyeceğini de belirtmektedir. Öyle ki annenin bebeği taşıdığı sırada hissettikleri dahi bireyin doğumundan başlayarak sonraki hayatında ve mizacında olumsuzluklar yaratması açısından tartışmasız bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişiliğimizin nasıl oluştuğu konusu, düşünürlerin üzerinde durduğu kilit noktalardan en öne çıkanlardan biridir. Çünkü edinilen her türlü davranış ve alışkanlık, önce bireyin sonra toplumun karakterine yansiyarak kümülatif bir inancın ya da inançsızlığın oluşmasına yol açabilmektedir. Toland bu konuda John Locke ile aynı görüşü paylaşmamaktadır. Zira Locke “İnsan Zihni Üzerine Bir Deneme” adlı eserinde zihinde doğuştan düşünceler bulunmadığını ve bilginin deneyimden ürettiği ilkelerini mekanik bir gerçeklik

³⁰³ Toland, a.e.

³⁰⁴ Toland, a.e.

³⁰⁵ Toland, *Letters to Serena*, s. 2,3,4.

görüŖüyle birleŖtirdiđini savunmaktadır. DođuŖtancılıđa karŖı çıkan Locke, kiŖinin bilgiyi temel olarak deneyim yoluyla kazandığını söylemektedir. Bilginin kaynağı konusunda deneyci olan Locke, biri dıŖ deneyim, diğer de i deneyim olmak üzere, iki tür tecrübe bulunduğunu savunmaktadır. DıŖ deneyim insanın beŖ duyu organıyla kendisinin alıcı konumunda dıŖ dünyayı deneyimlemesi iken i deneyim de ie bakıŖ ve refleksiyon ile kendi zihninde bu deneyimi pekiŖtirmesidir. İnsan zihnindeki tüm ideler, ya dıŖsal ya da içsel olarak değerlendirilebilir. Bu bakımdan Toland'ın dođuŖtan edindiğimiz ön yargı ve batıl inanç ile Ŗekillendirdiđi bilginin, Locke için pek bir değer yoktur. Locke bu durumu Ŗöyle ifade etmektedir:

“ocukların, onları ana karnındayken etkileyen nesnelere iliŖkin duyularının etkinliği ile doğmadan önce çevrelerindeki cisimlerin ya da gereksinimlerinin kaçınılmaz etkileri arasında açlık ve sıcaklık ideleri çocukların ilk sahip oldukları ve vazgeemedikleridir, denebilir. Ŗu var ki, çocukların dünyaya gelmeden önce kimi ideler edinmiŖ olduklarını imgelemek akıl dıŖı olmasa da bu yalın ideler kimilerinin savunduğu, benim ise yadsıdığım dođuŖtan ilkelerle ilgisiz Ŗeylerdir. Burada dıŖ duyumun etkileri olarak söz edilenler yalnızca bedenim kimi duygulanımlarımdan gelen ve dolayısıyla zihnin dıŖındaki bir Ŗeye bağlı olanlardır; diğer duyu idelerinden yalnızca daha önce üretilmiŖ olmaları ile ayrılırlar. Hâlbuki dođuŖtan ilkelerin tümüyle baŖka bir doğası olduğu varsayılmaktadır; bu sanıya göre, onlar zihne herhangi bir rastlantısal değer iŖim ya da beden üzerindeki etkiler yoluyla gelmedikleri gibi zihne varlığı ve yaradılıŖının en baŖında yazılmıŖ ilk harflerdir. Kimi idelerin çocukların zihinlerine ana karnındayken varlıklarının korunması ve sürmesi açısından gereksinildiklerinden sokulmuŖ olduğunu varsayabiliriz. Doğduktan sonra da karŖılarına ilk çıkan nitelikler en erken iŖlenmiŖ ideler olarak zihinlerinde yer alırlar ki bunlar arasında en önemli ve etkili olanlardan biri de ıŖıktır. Nasıl yatırırırsanız yatırım gözlerini hep ıŖıđın geldiği yöne eviren bebeklerde zihnin, acının hiç eŖlik etmediği idelerle dolmak için ne kadar açgözlü olduğunu çok az gözlemleyebilirsiniz. Çocuklar dünyada ilk karŖılaŖtıkları koŖullara göre değer iŖiklik gösterdiklerinden zihne önce giren idelerin sırası da değer iŖkendir ve belirsizdir; zaten ilk tanıŖtıđımız idenin ne olduğunu bilmek de o kadar önemli değerildir.”³⁰⁶

Doğumdan önce edinilen bilgilerin varlığını yadsımayan Locke için doğum öncesi deneyimler var olsa bile bunların dođuŖtan edinilmiŖ olduklarını söylemek pek de doğru olmayacaktır. Deneyimler ile pekiŖtirilmeyen bilgilerin ve fikirlerin doğmadan önce ya da sonra birbiriyle bağlantılı olması da söz konusu değerildir. İnsanın dođuŖtan

³⁰⁶ John Locke, “İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I-IP”, ev. Meral Delikara Topçu, Ankara: Öteki Yayınevi, 2000, s. 193-194.

doğruluğunun bilincinde olduğu hiçbir bilginin olamayacağını ve zihnin bilincinde olmadığı bir şeyin de doğruluğunun çelişkili bir durum yarattığını iddia eden Locke, Toland'ın doğuştan getirdiğimiz ön yargılarımız ve batıl inançlarımızın dinî duygularımız üzerindeki olumsuz etkisi olduğu iddialarına da bu bakımdan karşı çıkmaktadır. Çünkü Locke için kanıtlanamayan bilgi her ne kadar açık ilkeler içermiş olsa dahi kabul edilemez, ancak Toland için sonraki hayatımızda doğuştan edinilen bu hurafeler, bizi mucizelerin kabulüne kadar götürebilmektedir. Toland'a göre: "Biz sadece korktuğumuz ve arzuladığımız şeylere inanmayı hayal ederiz; ancak şaşırdığımızda ikna olduğumuzu düşünürüz ve anlayamadıklarımıza da inanırız."³⁰⁷ Bunun sebebi sonraki yaşlarımızda bulunduğumuz yerlerde, tanıştığımız kimseler tarafından bu şekilde inandırılmaya çalışılmamızdır. Öyle ki her birimiz "Ön yargıların en sadık bakıcıları"³⁰⁸ olarak her anlatılana inanma ya da korku ile karışık kabul etme davranışı gösterdiğimizde toplum tarafından kabul görmeyi bekleriz. Ön yargıların Hristiyanlığın önündeki en büyük engel olmasını kolaylaştıranlar ise toplum içinde saygınlıklarını korumaya çalışan din adamlarıdır. Bu yozlaşmanın baş müsebbibi olan din adamları "insanları uyandırmak yerine insanların hatalarını sürdürmelerini sağlamak amacını kendilerine vazife edinmiş, büyüleyici hikâyeleri kürsülerden vaaz ederek kabul ettirmeye çalışan"³⁰⁹ kimselerdir. Toland'a göre bu vaazlar, dadıların anlattığı öcü, peri, yarı keçi yarı insan tanrılar, hayaletler, şekil değiştiren mucizevi yaratıkların rol aldığı masallar ile birleşince insan, aklını da kullanmayı akıl etmezse zaten karşı çıkma hakkına da sahip olamayacaktır. Din adamları Tanrı adına konuştuklarını kabul ettirmeye çalışırken dadılar kötülükleri savmak için tılsımlı hikâyeleri öne sürmektedirler. Her iki durumda da insanın maruz kaldığı nokta, içinden çıkılmaz bir hal alır ki anlamadan buna inanmak zorunlu hale gelir. Din adamlarının en güçlü silahları ise:

"Cennetteki mükâfat ile cehennemdeki azabın sebep olduğu sonsuz çelişkiyi pekiştirmek için umut ve korkunun en üst seviyede tutulmasıdır ki bu da cehaletin temellerini oluşturur."³¹⁰

³⁰⁷ Toland, *Letters to Serena*, s. 6.

³⁰⁸ Toland, a.g.e., s. 7.

³⁰⁹ Toland, a.g.e., s. 8.

³¹⁰ Toland, a.g.e., s. 9.

Bu nedenle iz bırakan ve değişime dirençli ön yargılar; yaşanan toplumların, verilen eğitimin, öğretilen gelenek, görenek ve adetlerin bir sonucu olarak inanç sistemi üzerindeki olumsuz etkileri ile insanları öylesine tesir altına almaktadır ki insanlar din için ölmeyi bile göze alabilmektedirler. Bireyleri hem psikolojik hem de sosyal açıdan bu duruma sürükleyen ön yargılardan kurtulabilmenin yolu ise hurafelere, kiliseye, papazlara ve verdikleri vaazlara karşı akıldan üstün olan her şey ile mücadele etmektir. Aksi takdirde basit hatalara sürüklenmemiz, duygularımız ile yanlış yönlendirilmemiz ve haklı ve haksız arasında sağlıklı bir ayırım bile yapamayacağımız açıktır. Toland için bunun nedeni birçok mezhebin bireye soruşturma özgürlüğü vermemesidir. Bazı dinlerin buna izin vermesini de samimi bulmadığını itiraf eden Toland kendi içinde bulunduğu duruma da atıfta bulunarak eleştirisine şöyle devam etmektedir:

“İstediğin din için de aklını kullanabilirsin, ama dua et, peki hangi din senin aklının sınırlarını aşmana müsaade edecek ki? Bazılarının dini sorgulama özgürlüğü olduğunu biliyorum ama usulen samimiyetle bunu istediklerini sanmıyorum. Öyle olduğunu varsayalım, sorgulamadan sonraki öğretilerin şüpheli olması veya reddedilmesi söz konusu olunca kişi için zamanını kötülüğe harcadığını söyleyeceklerdir. O kişi, idam edilmezse sürgün edilecek, mesleki hayatı bitirilecek, cezalandırılacak veya kilisesinin gücüne göre aforoz edilecek ya da en azından toplumun diğer üyeleri tarafından horlanacağını ve toplumdaki uzaklaştırılacağını göze alarak yaşayacaktır. Herkes en büyük hakikat karşısında bu kadar yürekli olmayabilir...”³¹¹

Ön yargıların yanı sıra korkular, batıl inançlar ve cehaletin tüm dünyayı yönettiğini savunan Toland için tüm değerlendirmelerimiz, sorularımız ve sorgulamalarımız karşıdaki kişinin ya da zümrenin neyi nasıl yaptığını değerlendirmekten çok hangi zümreye ya da gruba ait olduğuna göre karar vermemizden ötürü adaletli bir yargılamaya dönüşmemektedir. Bu durum aynı ilk Hristiyanların, rahipler tarafından ateist olarak ilan edilmesi gibi bir durumdur. Keza yazarları da yazılarına göre değil ait oldukları gruplara göre ya okuruz ya da kitaplarını değersizleştirerek lanetleniriz. Kutsal metinlere de aynı tutumla yaklaştığımızda adil olmaktan uzaklaşacağımızı belirten Toland:

“İncili hiç okumayan biri Kur’an-ı nasıl görmezden gelir ya da bir Muhammedî İncili okursa bir Hristiyan Kur’an-ı neden okumaktan korksun ki! Bu, dünyadaki tüm kitaplar için geçerli olmalı. Tüm ön yargılarımızın kökeni bizim baskın hırslarımız,

³¹¹ Toland, *Letters to Serena*, s. 13-14.

toplumun rızasını kazanma isteği veya yüce yaratıcının otoritesini yok sayan, karşı konulmaz zalim geleneklerin koruyucusu olan prenslerin ve papazların insanları eşit şekilde yönetememesinden başka bir şey değildir.”³¹²

Görüldüğü gibi Toland için ön yargılar doğru bilgiye ve hakiki imana giden yolda en büyük engellerden biridir. İnsanı ana rahminden başlayarak her nefesinde ve her bulunduğu ortamda yanlış tutum ve davranışa sevk eden bu şüpheli durumdan çıkar sağlayan toplumlara kadar kilise ve diğer yönetim birimleri de eşit derecede suça ortak olmaktadır. Ön yargıların yönettiği kişilikler akıl yürütmekten oldukça uzak kararlar alacağından sağlıklı bir iman anlayışından bahsetmek de doğru olmayacaktır. Dinlerin karmaşıklaşması, mezheplere hatta gruplara ayrılmasını da ön yargıların oluşturduğu çelişkili alışkanlıkların olduğunu savunan Toland, ön yargının panzehri olarak aklı ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Descartes gibi ön yargılarımızın bizi gerçek bilgiye ulaştırmayı güçleştirdiğine inanmış, insanları aklın birleştirici özelliğine davet ederek ön yargının doğru yargıyı baltalayan bir unsur olarak ortadan kaldırılması gerektiğini dile getirmiştir.

1.2. Putperestlik ve Batıl İnançlar

Ana rahmine düştüğü andan itibaren kişiliği ve biyolojik yapısı oluşan bireyin hayata gözlerini açtığı andan itibaren maruz kaldığı dünyevi hayat her yönüyle etkisini göstermektedir. Toland’a göre bu durum bireyin tasarrufunda olmadığı gibi ergenliğe kadarki zaman zarfında bireyin seçim hakkı da sınırlandırılmış olmaktadır. Kendisi de hayatında bu durumu tecrübe ederek çocukken ona dayatılan dini inancı gençlik yıllarında terk ederek deneyimlemiştir. Toland’ın hayatına dair bu değişim dini inanışlarında da belirtilerini ortaya koymuştur. Dinî hayatın şekillenmesinde yargıların varlığı yadsınamaz bir gerçekliktir. Zira yargıların oluşum süreci iki aşamalıdır. Ön yargılar ile zorunlu muhatap olan birey dış dünyadaki inançların çeşitliliği ve toplumsal baskıların özgürlüğünü kısıtlayan kurallarına kadar birçok aşamadan kendini kurtaramayarak hayatına kendisinin yön verdiğini düşünmüş olsa da kodlanan dini baskılardan sıyrılmak pek de kolay olmayacaktır. Bu bakımdan Toland’a göre dinin biyolojik açıdan etkilendiği gibi psikolojik açıdan da insanı çıkmaza sürükleyen bir

³¹² Toland, a.g.e., s. 15.

eğilimi mevcuttur. Batıl inançların zorlayıcı etkisi ön yargılar kadar bireyin üzerinde tesirlidir.

Toland'a göre batıl inançların kaynağı tarihsel süreçte değerlendirilmelidir. "Serena'ya Mektuplar" isimli kitabına ait üçüncü mektupta dinsizler ve putperestler arasında bir ayırım yapmaya çalışmaktadır. Dinsizler arasındaki putperestliğin kökenlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Toland'ın rasyonel sorgulamaları din kavramı içindeki batıl inançlar ile bağlantı kurduğu ve sonucunda Hristiyanlığın bozulmasına sebep olan eylemler ile ifade edildiği anlaşılmaktadır. Batıl inançların Hristiyanlığa sonradan eklenen anlatımları nedeniyle anlaşılabilir bir dinin ortaya çıkışı bireyin aklını kullanma özgürlüğüne de ket vurmuştur. Öyle ki Toland övgülerde bulunduğu Hollandalı vaiz Antonie van Dale'nin "Putperestliğin Kökeni ve İlerleyişi" eserinin "Eski Dinsizler, Yahudiler ve Hristiyan Batıl İnanışları" olarak değiştirilmesinin gerekliliğini savunmuştur. Bunun en önemli sebebi putperestliğin ortaya çıktıktan sonraki ilerleyişinde gerçek Hristiyanlığa verdiği zararlar açısından içine kapanık bir toplum içinde kalmadığı, doğrudan hakikatin bozulmasına yol açtığını iddia etmesidir. Çünkü putperestlik, toplumları kademeli olarak etkilemiş ve tek tanrılı dinlerin içine nüfuz ederek varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Söz konusu mektubunda batıl inançların insan aklının hangi yollar ile baştan çıkarıldığını, çok tanrıcılığa ve putperestliğe bağlı inanç ve ibadetlere dönüştüğüne değinmektedir. Çocukluk yıllarında anlatılan masallar, papazların adetleri, toplumun benimsediği kurallar ve hatta hükümdarların kutsal sayılması gibi bireyin kendi dışında gelişen tüm din dışı eylemler ve inanışlar zorunluluğu beraberinde getirmiştir. Her ne kadar insan toplumun bir bireyi olarak yaşamını idame ettirse de insanın toplumsal bir varlık olduğu da gözden kaçmamalıdır.

Aslında 'dinsiz' olarak tanımlanan toplumlar Toland için bu durumda doğrudan suçlanmamalıdır. Dini hoşgörüyü her fırsatta savunan Toland'a göre bu tip toplumlarda İlah ve ibadet gereksinimi olmuştur; ancak dinin en basit ve yalın halinde kutsal resimlere ya da heykellere dönüşen bu ihtiyaç mantık çerçevesinde meydana gelmemiştir. İnsani arzuların ve din adamlarının hırsları bu doğal ihtiyacı nesnelere tapınmaya kadar götürmüştür. Toland bu durumu şöyle açıklamaktadır:

"Eski Mısırlılar, Persler, Romalılar, Yahudilerin ilk elçileri ve diğer milletler ve mezhepler kutsal resimlere, heykellere, ibadet için ayrılmış mekânlara ya da gösterişli

adetlere sahip değillerdi. İlahiliğin basit doğasına uygun olan dinlerin yalın inançları ile yer ve zamana karşı ilgisiz kalmaları sonsuz gücün her durumda varlığını sürdürebilmesi anlamına gelmekteydi. Fakat İsrail'in en bilge olarak nam salmış hükümdarının dediği gibi Tanrı, insanları hakkaniyetli yarattı; ama onlar bir sürü şeyi uydurdular.”³¹³

Dinin doğuşundan sonra inancın bakire kalmadığını net şekilde ifade eden Toland için insanlar, kendilerini Tanrı ile özdeşleştirmeye çalışmışlardır. Hiyerarşik bir düzen kurarak önce krallar, prensler, din adamları ve hatta zafer kazanan komutanlar bu durumun örnekleri sayılabilir. Hatta hastalıkları iyileştiren doktorlar ya da sihirle çare bulan hokkabazlar Tanrı ile iletişime geçtiklerini ifade etmekten çekinmemişlerdir.

Astrolojinin batıl inançlar üzerinde oldukça etkili olması Toland'ın din anlayışını açıklamak hususunda önemli bir yer tutmaktadır. Güneş, ay, yıldızlar, diğer gezegenler dünyevi hayatta etki alanı oluşturarak ve bu gök cisimlerine insani özellikler verilerek batıl inançların pekiştirilmesi sağlanmıştır. Zodyak'a ait on iki tanrı ve burç, yedi gezegen, haftanın yedi gün olması, yörüngeler, şanslı günler ve sayılar, yıldızların hikâyeleri gibi hurafeler yargı astrolojisi denilen bir kavramı beslemiş ve sonuçta bu durumu ticarete dönüştüren araçlar ile Hristiyanlık sadeliğini koruyamamıştır.³¹⁴ İnsanların bu şekilde güvenini kazanmak isteyenler tutarsız ve keyfi adetler ile kendi şereflerini artırmaya çalışırken gerçek Hristiyanlık peşinde koşan birçok insan da ya dinsiz ya da ateist olarak damgalanmakta idi. Halkı yönetenlerin ilahi mevki arayışı din üzerinde olumsuz ve adaletsiz bir sınıfın oluşmasına da vesile olmuştu. Kralların körlerin iyileşmesi için tanrı ile iletişime geçebildiklerine, fakirlerin üzerine paralar fırlatarak onları ihya ettiklerine inanılan bir Hristiyanlık, Toland için asla kabul edilemez bir durumdu. Bu durum elçi olarak Tanrı tarafından görevlendirilen peygamberler için de içinden çıkılmaz bir durum yaratmakta idi. Toland, elçi olarak tanımladığı peygamberlerin asıl dinin sözcüleri olduğunu savunduğu birçok yazısında araçlara itibar edilmemesi gerektiğini de vurgulamakta idi. Tanrı'nın elçisinin ilahi bir tarafı olmadığı gibi insanları kandırmak gibi de bir niyeti asla olamazdı. Bu bakımdan Toland, Tanrı'nın gerçek elçileri ve kendilerini elçi ilan edenler arasındaki kesin ayrımı da şu şekilde özetlemektedir: “Bütün milletlerin kendilerine özgü koruyucu tanrılara

³¹³ Toland, *Letters to Serena*, s. 71.

³¹⁴ Toland, a.g.e., s. 77-78.

sahip olmalarının ve belli ailelerin belli dinlerinin olmasının gerçek sebebinin kaynağı cenaze törenleridir.”³¹⁵

Toland ikinci mektubunda bütün batıl inançların ölümlere tapınma ile ilgili olduğunu iddia etmektedir. Özellikle cenaze törenleri ve ölümler ile ilgili tüm gelenek ve görenekler dinin sosyal ve kültürel yapısını da olumsuz yönde etkilemektedir. Doğum esnasında başlayan ön yargılar yerini ölüm ile birlikte batıl inançlara bırakmaktadır. İnsan yaşamının her evresinde ön yargı ve batıl inançların tesirini zorunlu olarak deneyimlemektedir. Sihir ve astrolojinin etkilerini Toland şöyle ifade etmektedir:

“İnsanlar dua ederken yukarı bakar çünkü cennetin yukarıda olduğu yanılmasına inanırlar. Hortlak ve hayaletlerin varlığına inanma ise putperestlikten gelen Antik Dönem’de yaşayan insanların ölü bedenleri ile ilgili hurafelerden kaynaklanmaktadır. Yıldızlarda yaşayan insanların olduğuna inanmak ise yukarı el açarak ibadet etmek olarak karşımıza çıkar. İyiliğin göklerde, kötülüğün ayağımızın altında olmasını düşünmek de cehennemin aşağıda olması şeklinde dayatılmıştır. Cenaze merasimindeki adetlere göre gömülmek inancı da bunların sonucudur. Aslında evrende ne aşağı ne yukarı ne sağ ne sol, doğu, batı, kuzey ya da güney yoktur. Bunlar soyutlaştırılmış noktalar.”³¹⁶

Toland’a göre insan, aklını kullanmaya başladıkça artan bilgeliği sayesinde bu tür inançların saçma olduğunu da kavrayabilecek yetiye sahip olacaktır. Ancak bu sancılı süreç ahlaki açıdan insanı toplumdan dışlanmış bir konuma iteceğinden gerçek din arayışının sağlanması için insanın kendine ve aklına sonsuz güven duyması gereklidir. Toland’ın ifadesi ile “Böyle bir durumda din ve akıl, batıl inanç ve hatalar karşısında nefret edilesi bir engel haline gelmiştir.”³¹⁷ Toland’ın gözlemlerine göre bireyin aklını kullanması yaşadığı topluma da olumlu tesir edeceğinden baştaki yöneticilerin tercih etmeyeceği bir durum ortaya çıkacaktır. Herhangi bir ulusun görgü kuralları, edebiyat veya devlet işlerindeki gelişme seviyesi yükseldikçe yaratıcı-yaratma denklemi üzerine düşünceler artacağı için batıl inançların inandırıcılığı ile birlikte prenslerin ve din adamlarının ellerindeki koz da kutsallığını kaybedecektir.³¹⁸

³¹⁵ Toland, a.g.e., s. 73-74.

³¹⁶ Toland, a.g.e., s. 81-82.

³¹⁷ Toland, a.g.e., s. 100.

³¹⁸ Toland, a.g.e., s. 98.

“Sembolik Teoloji”³¹⁹ eğitilmiş insanların dahi etkilenebileceği ölçüde dini ve toplumsal tutum ve davranışları şekillendirdiğinden batıl inançların sürdürülebilirliği açısından katkıda bulunmuştur. Öyle ki Toland, Romalıların ve Mısırlıların batıl inançlarının gündelik hayatı dahi ele geçirdiğini iddia etmektedir. İnsani duygulara, hastalıklara ve açıklanamaz tüm dünyevi hissiyatları hayvani ya da bitkisel karşılıklar ile bağdaştırmaya çalışmanın dini çıkmaza sokmaktan başka işe yaramadığını savunan Toland, bu durumu kinayeli bir dil ile açıklamaktadır:

“Romalıların göre korku ve umudun, solgunluğun ve üşümenin ya da ölümcül hastalıkların bile tapınakları bulunmaktadır. Hatta Mısırlılar ibis kuşuna, şahinlere, kedilere, köpeklere, timsahlara, denizatlarına, keçilere, boğalara, ineklere, soğanlara, sarımsağa ve nicelerine tapmışlardır. Anubis şehrindeki bir adama da inanmışlar ve hatta kurbanlar kesmişler, kutsal nesnelere tapınağın altına gömmüşlerdir. Bunlar Porphyry’e ait sözlerdir.”³²⁰

Toland, Hobbes’un 1651’de yayımladığı kitabı “Leviathan”a da gönderme yapmaktadır. İnsanlara söz hakkı ve özgürlük tanımayan bir düzenin anlatıldığı eserin konusu Tevrat’ta ve İncil’de geçen Leviathan isimli güçlü ve ölümlü bir tanrı ile onun sınırlı yetilere sahip insanlar üzerindeki egemenliğinin ve sınırsız iktidarının konu edildiği bir toplumdur. Aksi takdirde söz konusu toplumun yaşayabilmesi, barış ve huzur içinde hayatlarını idame ettirmesi mümkün değildir. Pagan dininin tek amacının halkı itaat ve barış içinde tutmak için dinle ilgili kuralların bir tanrı ya da ruhun buyrukları olduğunu öne sürmelerinin kendilerine çıkar sağlamak ve asayiş kontrol altına alabilmek olduğunu savunan Hobbes’a göre:

“Paganların saçma inanışları: Görünmez güçlerin doğası hakkındaki inançlarından oluşan dinlerde, şurada veya burada paganlar tarafından bir tanrı veya şeytan olarak adlandırılmamış veya şairleri tarafından şu veya bu ruhun harekete geçirdiği, mekân tuttuğu veya tutsak olarak hayal edilmemiş hiçbir şey yoktur. Dünyanın biçim almamış maddesi Kaos adıyla anılan tanrı idi. Gökyüzü, okyanus, gezegenler, ateş, yeryüzü, rüzgârlar hep tanrılardı. Erkekler, kadınlar, bir kuş, bir timsah, bir dana, bir köpek, bir yılan, bir soğan, bir pırasa tanrılaştırıldı. Bunun yanı sıra paganlar hemen her yeri cinler dedikleri ruhlarla, ovaları pan ile ormanları faunlar ile doldurdular.”³²¹

³¹⁹ Toland, a.g.e., s. 92.

³²⁰ Toland, a.e.

³²¹ Thomas Hobbes, *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*, çev. Semih Lim, Yky, İstanbul, 1992, s. 198.

İnsanların nedenler hakkındaki bilgisizliğinin ve temelsiz inanışlarının korku ve vaatler ile süslenmesi ile paganizm, putperestlik gibi insanların kendi tanrılarını yaratması ve yarattıklarına ibadet etmeleri hem Hobbes hem de Toland için aklın kullanılmayışının bir sonucudur. Zaten aklını kullanarak hakikat arayışında olanlar tüm bu hurafelere karşı çıktıkları için dine efsun katanlar tarafından din karşıtları olarak ilan edilmişlerdir. Öte yandan Tanrı'nın birliğini savunan ve batıl inançlara maruz kalanların putperest olarak değil, çok tanrıcı olarak adlandırılmasının daha doğru olacağını söyleyen ve karşı çıkanların da rahiplerin kışkırtmasıyla ateist ilan edildiğinden yakınan Toland şöyle devam etmektedir:

“...tespit edilip hapse konuldular. Sürgün edildiler, diğerleri yargılanarak ölüme gönderildiler, çoğu halk tarafından linç edildi, hepsi sürekli olarak gizemlere inanmadığı ve zamanın kutsal yalanlarına ortak olmadığı için günahkârlık ile suçlandı ya da onların şeytana uydukları yalanı anlatıldı.”³²²

Bu sebeple putperest toplumlarda yaşayan ve Hristiyan olmayan tüm insanların putperest sayılması mümkün değildir. Batıl inançlara savaş açan yazarları ve düşünürleri dinsizlik ile lekelemek, Hristiyanlığın batıl inançlardan yoksun olduğunu öne sürmek tamamıyla yanlıştır. Din adamlarının ve yönetenlerin hortlatmaya çalıştığı paganizm yandaşlığı batıl inançlara karşı çıkanların önündeki en büyük engeli oluşturmuştur. Toland'a göre “Batıl inançlar ile dolu bir Hristiyanlık gerçek Hristiyanlık olamaz. Ancak bunun adı Anti-Hristiyanlıktır.”³²³ Bu bağlamda Toland, okuyucudan iki şeyi anlamasını talep etmektedir:

“İlki, İsa Mesih'in kurmaya çalıştığı saf ve yalın kurumsal öğretilerin saçma inanışlar, anlaşılabilir dil oyunları, mantık dışı âdetler ve açıklanamayan gizemler ile bozulmuş olması ve ikinci olarak dünyanın her köşesinde dinin ve hakikatin yerini batıl inançların ve rahip oyunlarının almış olmasıdır.”³²⁴

Sonuç olarak Hristiyanlığa sonradan eklenen ve özünü kaybetmesine neden olan sadece zaman içinde isimleri değişen ama etkisi baki kalan batıl inançlar her zaman gerçek Hristiyanlığın önünde aşılabilir bir duvar örmüştür. Hâlbuki “Gerçek Hristiyanlık, tüm dinlerin en mükemmelidir.”³²⁵ Bu bakımdan Toland asla Hristiyanlığa

³²² Toland, *Letters to Serena*, s. 115-116.

³²³ Toland, a.g.e., s. 127.

³²⁴ Toland, a.g.e., s. 129.

³²⁵ Toland, a.g.e., s. 66.

karşı bir tutum sergilememiştir. De Gruijter şöyle der: “Toland’ın ilahi otoriteye atıfta bulunması onun dinsiz olmadığını aksine daha da Hristiyan olduğunu göstermektedir.”³²⁶

Toland üçüncü mektubun sonunda Hristiyanlığın tanımını tekrar yaparken dini ahlaki bir kurum olarak gördüğünü de belirtmektedir:

“Din, siyasi bir oluşum ya da yalın bir doğruluk anlamına gelmez; ancak din ahlakımızı ıslah etmek, Tanrı hakkında bize bilgi vermek ve sonucunda tüm batıl düşünceleri ve âdetleri imha etmek için tasarlanmış bir kurumdur.”³²⁷

Hristiyanlığın hakikat peşinde koşmasından ziyade ahlaki açıdan değerlendirilmesi hususu Spinoza’nın ahlak anlayışı ile benzerlik göstermektedir. Spinoza, ahlak anlayışında insanı doğanın bir parçası olarak değerlendirmektedir. İnsanlar kendilerinin özgür olduklarını düşünseler dahi birçok yanılısamanın tuzağına düşmüş durumdadır. Eğer bilgisizlik mevcut ise insan kendini sahte bir özgürlük ile teselli etmektedir. Spinoza’ya göre insanın bütün zihinsel, sosyal, psikolojik davranışlarının temelinde nedensellik olduğu için herhangi bir bağımsız özgürlükten bahsetmek mümkün değildir. “İnsanların kendilerinin özgür olduklarını sanmaları yalnızca yaptıkları işlerin farkında olmalarından, ancak bu işleri belirleyen nedenleri bilememelerindedir. Bundan dolayı gerçek özgürlük kendi doğamızın zorunluluğunu bilmek, buna ayak uydurmaktır. Yani özgür olma zorunlulukları bilmektir, zorunlulukların bilincinde olmaktır. İnsanlar bilmediklerinin tutsağıdır, bilgiye ulaşıncaya özgürleşirler.”³²⁸ Öte yandan Toland genel olarak dinin ikinci görevinden bahsederken bilhassa Hristiyanlığı ele almaktadır. Üçüncü mektubunda bu durumu ifade etmiştir:

“Centillerin dinî (akıl ışığına karşı olan ya da sonradan eklenmiş), bu hayatta erdem ve ahlak üzerinde çok fazla etkili değildir, ölüm korkusuna karşı da kesin umutlar sağlamadığı gibi güvence de inşa etmez.”³²⁹

Bu bakımdan ikinci mektupta Toland’ın sıklıkla bahsettiği diğer bir husus ise dinin ahlaki yükümlülüğünün yanı sıra dinin zihinsel ve duygusal bir zırh olarak ölüm karşısında psikolojik işlevi de üstlenmiş olmasıdır. Öyleyse Hristiyanlık tüm gizemleri

³²⁶ Dennis de Gruijter, *Letters to Hanover: The Origin and Nature of John Toland’s Critique of Religion, Philosophy, and Politics*, MA Thesis at Erasmus University Rotterdam, 2004, s. 32.

³²⁷ Toland, *Letters to Serena*, s. 128.

³²⁸ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü, Paradigma*, İstanbul, 1999, s. 804.

³²⁹ Toland, *Letters to Serena*, s. 119.

ile putperest dinlerden daha üstün olarak kabul edilebilir. Putperest toplumdaki dini işkencenin Hristiyanlık dini içindekinden daha az olduğunu savunan Toland, bunun sebebini din adamlarının tutum ve davranışlarının belirlediğini iddia etmektedir. Ona göre putperest din adamları devletin buyruğu altında iken Hristiyan papazlar (bazı Protestan ülkeler hariç) yönetime karşı üstünlük taslamaktadır. Kendilerini her durumda halkın refahı için çalışan efendiler olarak görmektedirler.³³⁰ Her ne kadar Hristiyanlık ahlak ve erdem gibi kavramlar ile ortaya çıkmış olsa da aklın kullanılmamasından kaynaklanan birçok harici ve dâhili engel karşısında hakikatten uzaklaşmış, insanların erdemli davranışları efsunlu anlatımlar ve kilise baskısının gölgesinde kalmıştı. Hristiyanlığın ahlak anlayışı akıl ile açıklanmaya çalışılmış ve bazen de dünyevi sebepler ile birbirlerinin varlığını hükümsüz kılmışlardır. Psikolojik görevi itibariyle ölüm korkusu ve ölümsüzlük umudu insanların dinî inançlarını anlamının bir yolu gibi düşünülmüş, hakikat ve batıl inançlar birbiri ile çatışmayı sürdürmüştür.

Toland, Hristiyanlığın içinde bulunduğu çıkmazı üçüncü mektubunun sonunda şu dörtlük ile bitirmeyi uygun bulmuştur:

“Doğal din önceleri kolay ve sade idi.
Masallar dini gizemli, bağışlar ise kiliseyi zengin etti.
Kurban ayinleri ve gösteriler düzenlendi de düzenlendi.
Papazlar etleri yedi ve insanlar da onlara bakmakla yetindi.”³³¹

1.3. Ruhun Ölümsüzlüğü Probleminin Temelleri

Din felsefesinin en başat konularından biri de ruhun ölümsüzlüğü konusudur. Bu tartışmalı konunun ortaya çıkışı insanın yaşam döngüsü içinde karşılaştığı sorulara rasyonel temeller arama çabası ile felsefi tartışmalara sebep olmuştur. Doğumun bir başlangıç olduğunu kabul eden beşerin ölümün ne anlama geldiği konusunda hemfikir olamamasının en önemli nedeni ölümden sonra ne olacağını deneyimleyememesidir. Özellikle Tanrı'nın varlığının kanıtı probleminde aklı öne sürmek ve akıl yürütmeyi dini temellere dayandırmaya çalışan insanın bundan sonra da asla emin olamayacağı tek husus ölümden sonraki sürecin mahiyetidir. Mehmet Aydın tarafından “ölümden

³³⁰ Toland, a.g.e., s. 116.

³³¹ Toland, a.g.e., s. 129.

sonraki hayat, öldükten sonra dirilmek”³³² gibi ifadeler ile tanımlanan bu evre Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi monoteist dinlere göre cismani ölümden sonra ölümlerin aynı bedende tekrar dirilmesi öğretisine dayanmaktadır. Bu sebeple dinlerin ve düşünürlerin ölüm konusunda öne sürdüğü fikirler de birbirinden farklıdır. Ölümü anlamlandırma çabasında beden ve ruhun birlikteliği ya da ayrılığı insanı meşgul eden bir tür felsefi çıkmazın da habercisi olmuştur.

Hristiyan felsefesindeki en büyük problem insanın sadece beden mi yoksa beden ve ruh mu olduğunun sorgulanmasıdır. Zira Teslis’e göre Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üçlemesi ruh konusunda da Hristiyan felsefesinin tartışılmasına vesile olmuştur. Öte yandan en temel kabul ise, düalist bir bakış açısı ile değişen ve ölümlü beden ile değişmeyen ve ölümsüz olan ruhtur. Batı felsefesi ruh ve beden ilişkisinin mahiyetini materyalist, idealist, mistik ve düalist temellerde araması çabası ile birçok yönden aradığı cevabı farklı yaklaşımlarda ortaya koymaya çalışmıştır. Sistematik ve felsefi açıdan ruhun ölümsüzlüğü problemi Platon’dan beri tartışılmaktadır. Platon’a göre ruh, bedenden önce ve sonra var iken, Aristo için ruh bedenin bir formudur ve beden yok olduğunda ruh da yok olmaktadır. Ona göre ruhun ölümsüzlüğü söz konusu değildir, imkân dışıdır. Platon, “Phaidon” isimli eserinde Sokrates ile Kebes arasındaki diyaloglarda şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Sokrates: Bu durumda insana ölüm yaklaştığında, aslında ölecek olan kendisindekidir. Oysa ölümsüz olan kurtulur ve yoluna devam eder.

Kebes: Doğru.

Sokrates: Kebes bu durumda ruhun ölümsüzlüğü ve yok olmazlığı gerçektir. Ruhlarımız Hades’te var olacaktır.”³³³

Batı felsefesinin Ortaçağ Dönemi tamamıyla Antik Çağ Yunan felsefesinden ortaya çıkmış bir Hristiyan Felsefesidir. Bu felsefenin temelleri on yüzyıl boyunca sadece din ve özellikle Hristiyanlık üstüne düşünmek üzerine inşa edilmiştir. İskenderiye Kütüphanesi’ne yöneltilen Hristiyanlığa zarar verdiği iddiası bilimsel ve felsefi çalışmaların yapılmasına engel teşkil etmiştir. Kilisenin otoriteyi tek elde tutma çabası hakikatin daha fazla gizlenmesi ile desteklenmiş, öte yandan insanın ölüm ile ilgili edinmeye çalıştığı bilgi arayışı da kilise tarafından Hristiyan öğretilerine karşı bir

³³² Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 2012, s. 238.

³³³ Platon, *Phaidon*, çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 115.

tavir olarak adlandırılmıştır. Aslında insan, ölüm konusunda kendi varlığının ispatıyla başladığı bu süreçte doğal olarak sorgulamalar ile dine ve Hristiyanlığa karşı da bir akıl yürütme telaşına kapılmıştır. Genel olarak insanın ölümlülüğü ve ölümsüzlüğü tartışmaları, ruh ve beden ilişkisi üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu tartışmalı konu John Toland açısından da değerlendirilmiş ve hatta kökenleri ile açıklanmaya çalışılmıştır. Tanrı'nın varlığını hem ontolojik hem de kozmolojik açıdan kanıtlamaya yönelik Toland, mantıksal açıdan her şeyin bir nedeni olduğu fikrine dayanan ve evrende bütün varlıkların akıl ile açıklanabilecek bir varlığa bağlı olduğunu da eserlerinde dile getirmiştir. "Serena'ya Mektuplar" eserinde yer alan 2. mektupta ruhun ölümsüzlüğü problemini Pre-Hristiyan öğretilerin dayandığı kaynaklar ile bağdaştırmaktadır. 'Putperestler Arasında Ruhun Ölümsüzlüğünün Tarihçesi' isimli bu mektupta tartışmanın başlangıç noktasını eski Mısır mitolojisine dayandırmaktadır. Buradan hareketle Serena'ya şu ifadeler ile seslenmektedir:

"Sakin şüphe etmeyin. Ruhun ölümsüzlüğüne eminim ve Hristiyanlık da bunun en iyi, en açık ispatıdır ve hatta Tanrı'nın kendi vahyi de bunu destekler. Ancak siz kendi beyanınıza göre putperestlerin gökten gelen bir vahiy olmadan hakikati nasıl keşfettiğini merak ediyorsunuz. Bu bilgiyi Yahudilerin eski kitaplarından öğrendikleri de söylendiği üzere yalanlandı. Zaten hepsi temelsizdi. Onlar hakkında kitaplarda hiçbir şey mevcut değil. Tevrat'ta ve tarihi süreçte bu konu net olmasına rağmen Yasa, Yahudilere gelmeden çok önce birçok millet kendi dinlerine ve devletlerine zaten sahipti."³³⁴

Tahmin ve varsayımlardan muaf, tarafsız ve ön yargısız bir anlatım ile açıklayacağını beyan eden Toland, ruhun ölümsüzlüğü tartışmasının başaktörleri olarak Mısırlı papazları, Keldani Mecusileri ve Hint kast sistemine ait Brahman din adamlarını işaret etmektedir. Bu icadın şerefini bölüşemeyen ruhban sınıflarının da kendi arasında itilafa düştüğünü de ifade etmektedir.³³⁵

Eski Mısır mitolojisi, Antik Yunan mitolojisinden yaklaşık 2500 yıl önce başlamasına rağmen ruhun ölümsüzlüğü konusunun kaynakları Toland'a göre mitolojik hikâyelerin bir devamıdır. Thales, Anaximandros, Anaximenes gibi Yunan düşünürler de evren ve ruh konusunda farklı fikirler öne sürmüştür. Doğa fenomenlerini; madde ve hareket, ağırlık ve yer çekimi gibi olaylar ile bağdaştırırken Yunan şairlerinin

³³⁴ Toland, *Letters to Serena*, s. 19.

³³⁵ Toland, a.g.e., s. 21-22.

savunduğu tanrıları, şeytanları, ruhları, hayaletleri, cenneti, cehennemi, rüya, kehanet ve mucizeleri reddetmişlerdir. Bu bağlamda Toland, Anaxagoras'ı ayrı bir yerde tutmaktadır:

“Thales, Anaximandros, Anaximenes'tan sonra diğerleri, cisimlerin değişebileceğini ancak evrenin sonsuz, maddenin ölümsüz olduğunu öğretmişlerdir. Anaxagoras, bir ilke daha ekler: Zekâ dediği bu ilke hem hareket ettirici ve hem de planlayıcı bir güçtür.”³³⁶

Maddeden ayrı bir ruh kavramını öne süren Anaxagoras, başlangıçta çok büyük bir kaos varken, zekânın gelip her şeyi düzene soktuğunu ileri sürmüş olması ile Toland'ın ruhun ölümsüzlüğü tartışmasına zemin hazırlamıştır. Aynı şekilde bu düalizmi savunduğu düşünceleri yüzünden zındık ilan edilmiş ve kabul gören öğretilere de ters düşmüştür.

Toland için ruhun ölümsüzlüğü inanın var olmasının en önemli sebebi beşerin psikolojik olarak ölümsüz olma arzusunu yerine getirmeye çalışmasıdır. Mehmet Aydın'a göre yaşama arzusunun fitri ve tabii³³⁷ oluşu Toland için yaşama arzusunun devamı olan ruhun ölümsüzlüğü ile mümkün olabilmektedir. Bu psikolojik gereksinim dinsel ve sosyolojik temeller ile de kuvvetlendirilerek birçok nesilde de kutsal sıfatıyla muhafaza edilmiştir. Öte yandan Toland'a göre bu, kontrollü ve önceden planlanmış bir durumdur. Kaynağını Eski Mısırlılarda arayan Toland, bu insani hissiyatın belki de ilk insan ile başladığını sonraları siyasi ya da sosyolojik kaygılar ile toplumların yönetici konumundaki insanlara ithafen uygulandığını da belirtmektedir. Zira ruhun ölümsüzlüğünü kabul eden inanç sistemlerinde beden ölümü anlamına gelen biyolojik ölümün bir son olmadığını aksine ölüm korkusunu yenmekte bir psikolojik sığınak görevi gördüğünü de ifade etmektedir. Toland'ın üzerinde durduğu husus, Mısırlıların ölümsüzlük fikrine nasıl ve ne amaçla ulaştığının izahatı ile ilgilidir. Ruhun ölümsüzlüğünün kaynağı Mısırlıların cenaze törenleridir. Bunun en açık kanıtı da mumyalanmış vücutların gözlemlenmesi ve bu tür inanişe kutsallık atfedilmesidir:

“Her ne kadar kaynağına inmeye çalışsam da, Madam, Mısırlıların ilahi vahiy olmadan bu kaniya nasıl vardıklarını size anlatana kadar sorunuzun cevabı hala net olmayacak. Size cevaben, onların cenaze törenleri ve değerli insanların tarihî anılarını muhafaza etme yöntemleri bu inanişe vesile gibi gözükmemektedir. Bildiğiniz gibi onların

³³⁶ Toland, a.g.e., s. 23.

³³⁷ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 243.

gömme biçimleri, ölü bedenleri mumyalamaktır ve böylece yer altı mağaralarına istifleyerek binlerce yıl tek parça olarak korumuşlardır. Ayrılan ya da ölümsüz ruh, inanca göre toprağın altındaki beden, halk arasında kayıkçı olarak bilinen Kharon tarafından Akheron Nehri'nden geçirilerek Memfis yakınlarındaki Cennet Bahçesi'nde huzura ermekte idi. Ruhu ebedileştirme yöntemlerinden bir diğeri unutulmaz kimselerin ya da nesnelerin isimlerini takımyıldızlarına vermektir. Böylece insanların hasar veremeyeceği, zamanla ya da hava şartları ile etkilenemeyecek sonsuzluğa sahip olacaktı. Bu gelenek bir millettten diğerine aktarıldı, sadece isimler değişti, yıldızlar adlandırıldı. Bunu duyan sıradan insan da zamanla buna alıştı ve o kişilerin gökyüzünde olduklarına ve diğerlerinin yerin altında kaldıklarına inandı. Cehennem korkuları ve fabllar da hep bu konuyu anlattı.”³³⁸

Toland için bu, sosyal bir ölümsüzlük algısının temellerini atmaya yönelik bir kurgulanmış bir öğreti idi. Biyolojik ölümü kabul etmek zorunda kalan insanoğlu, doğaya karşı yenilmez bir varlık olduğunu ispat etmek yolunda böyle bir arayışı da ahlaki temeller ile güçlendirmeyi seçmişti. Bunun en önemli sebebi hayatı boyunca güçlü ve iktidar sahibi olan liderlerin, halk karşısında ölümü bir yenilgi olarak kabul etmemeleri ve ölümden sonra var olan bir hayata geçişin de güç kaybı yaratmayacağını dayatmak istemeleri idi.

Böylece ruhun ölümsüzlüğü Mısırlılar tarafından Eski Yunanlılara, onlardan da Asya ve Avrupa'daki kolonilere yayılarak Romalılara kadar ulaşmış oldu. Toland'a göre zaten Romalıların dinlerinin ve kanunlarının kaynağı da Eski Yunanlılar idi.³³⁹

Toland, bu inanışın zaman içinde kabul görmesinin şaşılacak bir şey olmadığını, aksine insanoğlunun memnuniyetle ve evrensel olarak mezarın ötesine geçme ve var olma isteğinin bir sonucu olduğunu da iddia etmiştir. Ölüm fikri herkesin kolaylıkla katlanabileceği bir şey olamayacağından insanların çaresiz gözükmek yerine ruhun ölümsüzlüğüne inanmayı tercih ettiğini de belirtmiştir. Nitekim Toland'a göre bu milletler “ilahi vahiy ile aydınlanmamış toplumlardır.”³⁴⁰ Yalın olan dine eklenen batıl inançlar, akraba ve arkadaşların akıl yürütmedeki acizliği, putperest rahipler, halkın kolayca kandırılabilmesi ve yöneticilerin öldükten sonra dahi saygıya layık olduklarının dayatılması bu tür öğretilerin belli kimselerin tekeline verilmesi ile Hristiyanlık masumiyetini kaybetmişti. Öncelikle Mısır mitolojisi, ardından Thales, Anaksimandros,

³³⁸ Toland, *Letters to Serena*, s. 45-46.

³³⁹ Toland, a.g.e., s. 53.

³⁴⁰ Toland, a.e.

Anaksimenes, Ferekidis ve müridi Pisagor, Platon, şairler, konuşmacılar, tarihçiler ve düşünürler ruhun ölümsüzlüğünün varlığına katkıda bulunarak halk üzerinde etkili olmuşlardır. Bunu “ıcat”³⁴¹ olarak nitelendiren Toland, bahsi geçen düşünürlerin Mısırlı rahiplerden ve Magilerden dersler aldıklarını ve hatta Pisagor’un gizli öğretilere ulaşabilmek için sünnet bile olduklarını ifade etmektedir. Perslerin orduları aracılığı ile Yunanlıların seyahatleri vesilesiyle bir çeşit bilgi transferinin yapıldığı, bu icadın mucitlerinin de dolaylı olarak Mısırlı rahipler, Keldaniler, Hintli Brahmanlar ve putperestler olduklarının da altını çizmektedir. Latin yazar, düşünür ve dil bilgisi uzmanı Macrobius’tan yaptığı alıntıda şunu belirtmektedir:

“Mısırlılar, bilimin anası, felsefi sanatların atalarıdır. Cenneti ölçmeye ve araştırmaya cesaret eden ilk insanlardır. İlahi konularda yetenekli olan kimselerdir.”³⁴²

Mısırlıların tarihe damga vuran bir millet olarak düşünülmesi ve öğretilerin temellerinin o kaynaklarda bulunması farklı düşünür ve yazarların da desteği ile sağlanmıştır. Herodot’un 12 tanrının soy isimlerinin Mısırlılar’a ait olduğunu söylemesi, Lucian’ın tanrı bilgisine ilk sahip olan millet olarak Mısırlıları işaret etmesi, Mısır Kralı Necepsos’un iki yüzyıl yaşadığına inanılması, astroloji ve burçlar ile gelecekte ve doğumdan haber verilebilmesi gibi batıl ve temelsiz inanışlar Toland’a göre Hristiyanlığı da olumsuz yönde etkileyen gizemlerin varlığını güçlendirmiştir. Toland şöyle ifade etmektedir:

“Bildiğim üzere, Yahudiler ve Hristiyan âlemi tüm öğrendiklerini Keldanilerden olan İbrahim’den öğrendi. İbrahim sadece iki yıl orada yaşamış ve muhtemelen farklı bir dil konuşmuş bir yabancıdır. Tevrat, onun bu öğretilerinden bahsetmez. Astronomi ya da diğer bilimleri anladysa Mısırlılara anlattığı gibi neden kendi milletine ayınsını anlatmadı? Çünkü Yahudiler, Doğu insanların en cahili idi. “Elçilerin İşleri” bölümünde Musa’nın, Mısırlılar tarafından bütün bilim dallarında eğitildiğini, gerek sözde, gerek eylemde güçlü biri olduğunu kaydetmiştir. Tevrat, Yasa Musa’ya teslim edilmeden çok önce Mısırlılara ait dinin ve bilimlerin olduğundan bahseder. Bu da dünyadaki tüm milletlerden önce var olmuş bir uygarlığın tartışmasız ispatıdır.”³⁴³

Toland, Serena’ya ruhun ölümsüzlüğü problemini izah etmeye çalışırken Mısırlıları Doğu medeniyetlerinin ve Yunan kültürünün kökenlerini oluşturması ile

³⁴¹ Toland, a.g.e., s. 30.

³⁴² Toland, a.g.e., s. 33.

³⁴³ Toland, a.g.e., s. 39-40.

betimlemektedir. Ona göre ilk putperestler de Mısırlılardı. Ruhun ölümsüzlüğünü ortaya çıkaran ve ölümden sonraki hayata ait cennet, cehennem, hayalet, büyücülük, ruh çağırma ve türlü kehanetlerin de başaktörleri Mısırlılardan başkası olamazdı. Tarihçiler bile söz konusu medeniyetin etkisinde kalarak kaleme aldıkları eserlerinde bu fikre hizmet etmeye devam etmişlerdi. Ünlü matematikçi ve filozof Pisagor dahi “ruh göçü”ne inanmış insan ruhunun ölümsüz olduğunu iddia etmiştir. Magilerden öğrenilen astronomi ve astroloji ile bilime destek verdiklerini sanan bazı filozoflar Büyük İskender’in Mısır’ı ele geçirmesine kadar geçen süre zarfında Magiler ile münasebetleri nedeniyle ruhun ölümsüzlüğü öğretilerini bir sonraki kuşaklara ve milletlere aktarabilmişlerdi.³⁴⁴

Toland’a göre bu öğretinin benimsenmesinin en önemli sebebi ölümden sonra elde edileceğine inanılan ödül ve mükâfat umudu idi. Çünkü biyolojik ölüm ile doğaya yenilen insan en azından ölümden sonra da bu umut veren beklentiyi deneyimlemek çabasında idi. İnsanın bu çaresiz beklentisi dinî öğretiler ile de desteklenirse hem psikolojik hem de toplumsal açıdan ölüm korkusunun bir nebze de önüne geçilebilirdi. Öyle ki; üç yıl yer altında inşa ettiği bir evde inzivaya çekilerek, öldüğüne hükmedilen bir kimsenin dördüncü yıl içinde birden ortaya çıkarak bu yöntemle halk tarafından tanrılaştırılması bile ruhun ölümsüzlüğü iddiasına destek vermiştir. Bu yöntem ile vazettiği öğretilere inanmaları için insanları kolaylıkla ikna etmişti. Bu durumu Toland şu cümleler ile desteklemektedir:

“Ruhun ölümsüzlüğünü Getaeler’e onlarla birlikte olan Pisagor’un öğrencisi Zamolxis öğretmiştir. İskitlere hitap etmek ile kalmamış, onları gelecekte de haberdar etmiştir. Bu sebeple ona duydukları saygı çok büyüktür. Ölümünden sonra ona Tanrı olduğunu düşündükleri için tapmışlardır. Bu fikir insanların ölümden sonra daha iyi bir yaşam için savaşlarda korkusuzca hayatlarını ortaya koymalarını ve her türlü tehlikeye karşı cesur davranmalarını da kolaylaştırmıştı. Savaşlarda hayatını kaybeden asil ruhlu ve saygıdeğer insanların hatıralarının sonsuza dek ebedileştirmesini sağlayan şairler tarafından asil bir rekabete dönüşmüştü. Britanya’daki Galyalı Kelt rahipler, ruh göçüne ait öğretiyi muhtemelen Yunanlılardan öğrendikleri edebiyat ve felsefe ile tatbik etmekteydiler.”³⁴⁵

³⁴⁴ Toland, a.g.e., s. 41-42.

³⁴⁵ Toland, a.g.e., s. 43.

Ölümünden sonra kahraman olma şerefine ulaşmaya çalışan insanın bu tür öğretiler ile ruhun ölümsüzlüğüne inanması birçok din adamının ve siyasislerin de öncelikle talep ettiği bir durum haline gelmişti. Öbür dünyada mükâfatlandırılmak, bu dünyadaki cesareti ile ismini nesillere aktarabilmek arzusu iki taraflı olarak kolaylıkla kabul görmüştü. Her iki yaşamda da sonsuz mutluluğu yakalayacağına inanmak, ne ölümden ne de savaştan korkmadığını ispat etmek ebedî bir şöhretin de kapılarını ardına kadar açmayı sağlamıştı.

Toland'a göre ruhun ölümsüzlüğüne inanmanın diğer bir sebebi ise öte dünyada iyilerin ödüllendirilmesi, kötülerin ise cezalandırılmasının bu dünyadaki düzeni koruması açısından gerekliliği idi. Sonsuz mutluluk kaygısı ile kendisi dışında bir ölümsüz otoritenin varlığına ihtiyaç duyulması, geleceğe dair öğrenilmek istenen hayata dair insanda karşı konulmaz bir açlık oluşturmuştu. Öyle ki bu yaşamdaki ahlaki değerlerin öbür dünya ile bağlantılı olduğunun iddia edilmesi; zayıfların adaletten kaçsalar bile cezalandırılacağını, iyilerin ise bu dünyada ödüllendirilmeler dahi öbür dünyada hak ettikleri mükâfata kavuşacaklarını dayatmaları ile devam etmiştir. Sean Kearney'e göre:

“Toland'ın ifade ettiği gibi Mısırlılardan miras kalan bu tür medenileşme süreci insanı kibirli bir beşere dönüştürürken tüm yaşam biçimlerinin en üstüne mahkûmiyeti de beraberinde getirmişti. Her nesildeki insanları daha iyi ve daha hoşgörülü bir toplum olmaktan uzaklaştırmıştı. Örgütlü din içindeki ölümsüzlük inancı tüm dünyada nefret, savaş ve arzuyu büyük ölçüde ortaya çıkarmakta idi. Bilime karşı bir cehaletin oluşması kaçınılmaz hale gelmişti. Galileo bunun en güzel örneğidir.³⁴⁶

Eğitilmiş insanların bile bu icada sebepsiz yere inanmayı tercih ettiklerinin altını çizen Toland, ruhun ölümsüzlüğünün kökenlerinin toplumun her kademesinde etkili olmasının kanun koyucuların tutumları ile ilgili olduğunu söylemektedir. Ödül-ceza sistemi üzerine kurulu bu sistemin Mısırlılar tarafından bu amaçla ortaya çıkarılmadığının da farkında olan Toland, zaman içinde insanların psikolojik ve siyasal ihtiyaçları doğrultusunda gizemli bir hal aldığını da belirtmektedir. Erdemli olmak, kahramanlık ile anılmak, sonsuz mutluluğa kavuşmak gibi beklentiler cismani ölümden korkmamayı da beraberinde getirmiştir. Nitekim ruhun ölümsüzlüğü konusunda belirsizliğini koruyan Toland ölümü ve doğumu şöyle tanımlamaktadır:

³⁴⁶ Sean Kearney, “I’m Going to Die and I Can Live with That.” *Fortnight*, No. 418, 2003, s. 18–19. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/25560979.

“Ölüm aslında doğumumuz ile aynı şeydi. Zaten ölmek sadece daha önceki halimize son vermektir; kısaca doğmak daha önce olmadığımız halimize bir başlangıçtır.”³⁴⁷

“Doğum ve ölüm filozofların yöntem olarak ayırt ettikleri gibi birbirine geçiştir.”³⁴⁸

“Doğumumuz bizim her şeye başlamamız, ölümümüz de sona geldiğimiz anlamına gelir.”³⁴⁹

Toland’a göre tinsel ölümsüzlük düşüncesinin kökenleri Mısır çok tanrıcılığının etkilerinin bir sonucudur. Ölüye duyulan saygı, saygıdeğer şahsiyetleri sonraki nesillere aktarma ihtiyacı, ölümün bir son olmadığına inanma gereksinimi dini öğretilerin de baskısı ile inanca dönüşmüştür. Bu yersiz inancın dine açıklanamaz bir gizemli maneviyat katmaktan ibaret olduğunu savunan Toland, beşeri kontrol altına alarak ahlaki bir dünya yaratmayı hedefleyen ruhban sınıfının bir icadı olduğunu da ifade etmektedir. Antik Yunanlıların mucizeler ve büyüler ile süslenmiş batıl inançları, insanları öldükten sonra dirilen kahramanlara ve gizemli güçlere teslim eden hikâyeleri, güç sahibi tanrıların ölümsüz ve olağanüstü özellikleri, kendini zayıf ve ölümlü hisseden insanın dinî inancını sömürmek ve tanrılara ebedî hizmet anlamına gelmekte idi. Öyle ki bir Yunan atasözüne göre: “Hediyeler tanrıları ikna eder.”³⁵⁰ İnsanı köleleştiren hurafelere, gizemlere ve kurumsal dinin yaptırımlarına karşı duran Toland, insanı özgürleştiren ve aklın ışığında şekillenebilecek bir iman gerekliliğini savunmaktadır. Bu bakımdan ona göre Tanrı’ya sunulabilecek en güzel hediye aklın doğru bir şekilde kullanılabilmesiydi.

Ruhun ölümsüzlüğü problemini çözümsüz ve şüpheli bir konu olarak tanımlarken ölümsüzlüğü inkâr etmenin de öbür dünyadaki mükâfatlardan yararlanamamak olduğunu ifade etmektedir.³⁵¹ Bu tutarsız durumun asla tasvip edilemediği bir dinî hayatın da insanı özgürleştiren ve akılcı düşünmesine müsaade eden bir ortam yaratmayacağını da vurgulamaktadır. Ruhun ölümsüzlüğü inancı üzerine kurulmuş bir devletin insanları ödül ve ceza sistemine mahkûm bırakarak düzeni kurmaya çalışmasının dinî, siyasete alet etmek ile eş anlamlı olduğunu belirtmektedir.

³⁴⁷ Toland, *Letters to Serena*, s. 191.

³⁴⁸ Toland, *Pantheisticon*, s. 88.

³⁴⁹ Toland, a.g.e., s. 71.

³⁵⁰ John Malam, *An Ancient Greek Temple*, The Salary Book Company Limited, 2008, s. 24.

³⁵¹ Daniel, *John Toland: His Methods, Manners, and Mind*, s. 97.

Umut ve korku ortamı ile beslenen bir dinî hayatı bu tür bir boyunduruktan kurtaracak tek şey insanın kendi aklını kullanarak meydana getirdiği bir dünya görüşünü benimsemesine bağlı idi. Aydınlanma Çağı'nın da temelini oluşturan Tanrı, devlet ve din gibi olguların gözden geçirildiği, yorumlanabildiği ve hatta eleştirilebildiği ve sonunda toplumların baskılardan ve anlaşılmalıklardan soyutlanmış bir imana ihtiyacı olduğunu ifade etmeye çalışan Toland kendini şöyle savunmaktadır:

“Ateist ya da deist miyim ki, orada ya da burada çalışayım? İkisinden biri olmamı beklerdin değil mi? Tanrının olmadığına ya da aciz olduğuna ve kendini açıklamayacak kadar kötü niyetli olduğuna inansam erdemden nasıl bahsedebilirim! Hayır, ilahi bir varlık olduğunu varsaysam bile hiçbir şey beni ölümden sonraki hayata inandıramaz. Hangi kanun yasal olarak beni bağlar, hangi dürtü beni doğruluktan alıkoyabilir ki? Ölüm tüm günahlarıma bir sığınak, kendimle ilgili suçlarıma bir son olacak. İnan bana şu anki hayata dair kötülöklere kayıtsız değilim ama daha iyisini de beklemiyorum. Vücudumun işleyişini biraz askıya almalıyım ve kendinden bihaber olan atomları çözümlmeliyim.”³⁵²

Aydınlanmacı düşünürler gibi ruhun ölümsüzlüğü probleminin şüpheli ve kurgusal bir yanıltmacadan ibaret olduğu görüşü ile David Hume'un “Doğal Din Üzerine Söyleşiler” adlı eserinde sonradan geliştirdiği umut ve korku arasındaki insani değişim düşüncelerini paylaşan Toland, bu hususu daha çok uygulanabilir görmekte ve siyasi olarak değerlendirmektedir.³⁵³ Mısır mitolojisine ve Mısırlı rahiplere hizmet ile başlayan ruhun ölümsüzlüğü inancı tarihsel süreçte dinlerin birbirini etkilemesi ve din adamları ile siyasilerin güçlerini koruma telaşı ile yerini sağlamlaştırmıştır. Kilisenin otoritesinin sarsılmaması için ruhban sınıfının akıl ve hümanizm önündeki engelleyici tavrı, yeni bir dini hayatı hiç kimseye ihtiyaç duymadan inşa etmeye çalışan halk karşısında büyük bir engel teşkil etmiştir. Bireysel ve toplumsal hürriyetin kısıtlandığı, bilimin ve akılcılığın baskı altına alınmaya çalışıldığı bir ortamda ruhun ölümsüzlüğüne inanmak ve öbür dünya ile mükâfatlandırılacağını umut etmek Toland açısından hakikate ulaşmaya çalışan gerçek Hristiyan için doğru bir yol olmayacaktır.

Ruhun ölümsüzlüğünün tarihçesini anlattığı son mektubunu şöyle sonlandırmaktadır:

³⁵² Isaac Disraeli, *Miscellanies of Literature*, 283. cilt/Pertenece à la "Collection of Ancient and modern British Authors", Baudry's European Library, 283. Cilt, , Lyon Halk Kütüphanesi, 1840, s. 197.

³⁵³ Daniel, *John Toland: His Methods, Manners, and Mind*, s. 96-97.

“İnsanların bu tür değerlendirmeleri ruhun özüne ait yanlış değerlendirmeler yapmalarına neden olmaktadır. Ruhun beden ile birlikteliği ve özü ile ilgili kusurlu tahminler ortaya atılmaktadır. Ve sonrasında ölümsüzlüğü reddetmeye varan fikirler baş gösterir. Ama gerçekten de kendi başına bırakılan insanoğlu hata yapabilir, Tanrı’nın yalan söylemesi imkânsızdır. Her şeyi kavrayamasak bile Tanrı’nın bildirdikleri doğru ve mutlak kesin değildir.”³⁵⁴

Kendini Tanrı’nın varlığını inkâr anlamına gelen ateizmin acımasız suçlamalarına karşı koruduğunu ifade eden Toland, gelecekteki varoluş ve ruhun ölümsüzlüğü, iyilerin ödüllendirilmesi ve kötülerin cezalandırılması konusuna sebatla inandığını da “Vindicius Liborius” isimli eserinde açıkça anlatmaktadır. Ona göre Kutsal Kitap’ta yer alan Hristiyanlığın mükemmelliği, kusursuzluğu ve ilahlılığı tartışılmaz bir gerçekliktir.³⁵⁵ Zira Toland, İngiltere Kilisesi’nin öğretilerine de gönülden bağlıdır. Hristiyanlığın özüne leke getiren unsurların akla aykırı bir şekilde kullanılmasının temeli olarak putperestliği işaret etmektedir.

Toland ruhun ölümsüzlüğüne inanıp inanmadığı hususunda kararlı bir tavır sergilese de Hristiyan din adamlarının, mucizelerin, masalların, fablların ve mitlerin ima ettiği biçimde varlığını yüzyıllardır sürdüren ruhun ölümsüzlüğü inancını sert bir şekilde eleştirmektedir. Ruhun ölümsüzlüğü inancına kayıtsız kalmayan Toland, Mısır çok tanrıcılığından gelen inancın Hristiyanlığa zarar verdiğini, hakiki imanın oluşmasına engel teşkil ettiğini de belirtmektedir. İlahi Hristiyanlığın paganizmden beslenmesi, ruhban sınıfının özgür bireylerden oluşan bir devlet oluşmasına karşı yürüttüğü kasti ve dini uygulamalar gerçek dinin tarafsızlığını zedelemektedir. Onun kastettiği din, papazların kendi çıkarları doğrultusunda değiştirdikleri ve bozdukları din asla olamaz.

Aydınlanma Çağı’nın en önemli tartışma konularından biri olan ruhun ölümsüzlüğünün mahiyeti, Toland açısından rasyonel temellere dayandırılmak istenen bir konu olamamıştır. Hristiyanlık, ruhun ölümsüzlüğü probleminde Mısır çok tanrıcılığının, Yunan mitlerinin, din adamlarının gizemli törenlerinin idrak etmeyi zorlaştırması yüzünden dinler arasındaki tekrarcılıktan öteye gidememiştir. Dinî hoşgörü ile yaklaştığı bazı noktalar ile ruhun ölümsüzlüğü meselesi inancının haklılığını savunmamış, zorla dine yerleştirilen ve Hristiyanlığı bir sarmaşık gibi hapseden bu

³⁵⁴ Toland, *Letters to Serena*, s. 66.

³⁵⁵ Toland, *Vindicus Liborius*, s. 106.

inancı mutlak suret ile eleştirmiştir. Her ne kadar ruhun ölümsüzlüğü meselesine tartışmalı bir tavır ile yaklaşmış olsa da Toland, 11 Mart 1722 tarihindeki ölümünden birkaç gün önce kendi mezar taşına yazılacak metni planlaması ile ruhun ölümsüzlüğü yerine ruhun bu dünyadaki itibarının ölümsüzlüğünü tercih etmiştir.

Sonuç olarak ruhun ölümsüzlüğünü kabul ettiğini ancak eylemlerimizden sorumlu bireyler olarak Hristiyanlığa inanmanın gerektiğini vurgulayan Toland, sonsuz iyiliğe, bilgeliğe sahip güçlü bir varlık olan Tanrı'nın karşısında hesap gününde yargılanmayı beklediğini, İsa'nın gerçek tanrı ile birleşmiş bir insan olarak öğrettiği İncil'in ilkelerinin saflığını, mükemmelliğini ve zorunluluğunu da onayladığını beyan etmektedir.³⁵⁶

³⁵⁶ Toland, *A Collection of Several Pieces of Mr. Toland*, s. 303-304.

SONUÇ

Toland yaşamının farklı dönemlerinde ve bazen de aynı dönem içerisinde eş zamanlı olarak Katolik, muhalif, Anglikan, cumhuriyetçi, monarşist, deist, panteist, özgür bir düşünür olarak anılmıştır. Bunun en önemli nedeni 1670’de Katolik İrlanda kökenli bir çevrede dünyaya gelmiş, Roman bir Katolik olarak yetiştirilmesine rağmen, 16 yaşında Protestanlığa geçmeye karar vermiştir. Onun bu karmaşık dinî kimliği millî kimliğinin de etkisinde kaldığından bazen İrlandalı, bazen İngiliz veya İskoçyalı olarak tanınmasına yol açmıştır. Toland’ın yazılarının gücü onun bu uyumsuzluklar içinde ortak noktayı bulabilmeyi başarmasıdır. Toland, “John Milton’ın Biyografisi”nde Yeni Ahit’in özgünlüğünü eleştirirken aynı zamanda kutsal metinlerin çıkar amaçlı tahrip edilmesini de hakikate gölge düşüren bir eylem olarak değerlendirmiştir. Bilimsel araştırmalara duyduğu saygı evrene duyduğu dini hürmetin bir göstergesi olmuştur. 1705 yılında “Tam olarak Açıklanmış Sosyanizm” adlı eserinin başlığında ilk kez panteizm kelimesini kullanmış olsa da Bishop Berkeley tarafından özgür bir düşünür olarak adlandırılmıştır.

Aydınlanma Dönemi’nin en önemli düşünürlerinden biri olan Toland, farklı dinî ve felsefî temellerin ışığında yapmış olduğu eleştiriler ile Anaxogoras, Aristoteles Epikür, Bruno, Descartes, Spinoza ve Locke gibi felsefe dünyasının önde gelen isimlerinden etkilendiği gibi eklektik bakış açısıyla da Hristiyanlığa akılcılık ve doğallık kazandırmayı hedeflemiştir. Bilimsellik, bireycilik, hoşgörü ve özgürlük kavramlarının dinî hayat içinde yer alması gerektiğini savunan Toland, bu açıdan da siyasilere, kralların ve ruhban sınıfının zorba yönetimine karşı durmuştur. Toland, “Gizemsiz Hristiyanlık” isimli eserinde bireyin kendi aklı ile belirlediği yolda ilerlemesini, tüm kontrol ve yetkinin bireyde var olmasını desteklemektedir. Her ne kadar bireycilik ve bireyselcilik arasındaki hassas ayrıma vurgu yapmış olsa da materyalist bir düşünür olarak eleştirilmekten kurtulamamıştır.

Din felsefesinin konularından olan vahyin imkânı hususunda Toland asla vahyin varlığını yok saymamıştır. Onun tenkit ettiği konu ise vahyin gerçek içeriğinin insani ve dini unsurlar ile kasten değiştirilmiş ve yozlaşmış olmasıdır. Zira vahiy, bizzat bir bilgi kaynağı olarak ele alınmalı ve akılcılığın öncülüğünde rasyonel temelli inanç sistemiyle eyleme geçirilmelidir. Aksi takdirde vahiy bilgi kaynağı olmaktan uzaklaşarak kişiyi

boyunduruk altına alacak bir silaha dönüşebilmektedir. Hiçbir inancın tabiatüstü olamayacağından hareket ederek aklın ön planda olduğu bir vahyin imkânını savunmuştur. Anlaşılamayacak herhangi bir bilginin Tanrı'dan gelmesi de söz konusu olamaz. Çünkü Tanrı, insanın anladığı ölçüde varlığını sürdürebilmektedir. Tanrı'nın uluhiyeti, insan aklı ile kesinlikle çelişmemelidir. Bu bakımdan ruhban sınıfının dayatması ile oluşan bir inanç sisteminin, Tanrı'nın hakiki sözü olması da beklenemez bir gerçekliktir.

Toland'ın üzerinde durduğu en esaslı nokta ise Hristiyanlığın yozlaşmasına sebep olan mucizelerdir. Mucizeler konusunda Toland'ın görüşü oldukça açık ve nettir. Nasıl ki vahiy, aklın üzerinde veya akıl dışı olamaz ise mucizeler de hakikat ile asla birliktelik gösteremez. Putperest inanışlar, korkutucu ayinler, akıl ile çelişen tüm ibadetler, gerçek Hristiyanlığı zedelemiş ve çıkar amaçlı olarak dine zorla kabul ettirilmiştir. Hiçbir mucize, hurafe, ön yargı, batıl inanç ve kısır din içinde yer alamayacağı gibi Tanrı'nın insandan inanmasını beklediği öğretiler ile de bağdaşmaz. Aksi takdirde Tanrı'nın öğretileri imkânsızlaşmaya başlayacak ve din-hakikat ilişkisi bozulmaya başlayacaktır. Tanrı açısından bir bilginin hem anlaşılması için emredilmesi hem de anlaşılabilmesi için imkânsız kılınması çelişkili bir durum yaratacaktır.

Toland'a göre bu çelişkili durumdan yarar sağlayan din adamlarına karşı mutlak suretle tedbirli davranılmalıdır. Bir kişinin özel yaşamını ve dinî inancını bir sömürge aracı yapan kurumsal dinî güçlere ve zorlamalara tüm kalbiyle karşı çıkan Toland'ın tavrı Hristiyanlığa karşıymış gibi algılansa da onun kabul etmediği en önemli husus Kilise Babaları'nın dinî baskı malzemesi olarak sunmasıdır. Kilisenin dogmalarına, imtiyazlarına, siyasi tahakkümüne karşı bir tepki olarak ortaya çıkan anti-klerikalizmi de destekleyen Toland, Kutsal Üçlemeyi dahi reddettiğini özgürce söyleyebilen bir düşünür olarak Middlesex Büyük Jüri'si tarafından şiddetle kınanmayı ve kitabının da yakılmasını göze almıştır.

Sonuç olarak onun bu muhalif bakış açısının temelini akla duyduğu sonsuz güven oluşturmaktadır. Tanrı'nın insana akıl melekesini vermiş olmasını yeterli gören deistlerden farklı olarak insanın aynı zamanda nefsî duygular ile hareket edebilen bir varlık olduğu gerçeğini asla göz ardı etmemiş ve insan aklını ilahi akla tercih etmemiştir. Eserlerinde herhangi bir fikri ya da inancı tam olarak savunmadığını ancak

sert eleştirileriyle kendini müdafaa ettiğini ifade etmek doğru olacaktır. Bu bakımdan onun deist, ateist, sosinyanist ya da panteist olarak betimlemek Toland'ın inandığı hakikat ile birebir örtüşmemektedir. Çalışmam süresince fark ettiğim en önemli nokta Toland'ın desteklediği tüm fikirlerin rasyonel temelli, çelişkiden uzak ve insani kaynaklı öğretiler olmadığıdır. Genel bir şüpheli tavır ile her öğretinin sade, anlaşılır ve akıl ile uyumlu olması, sıradan bir insanın da inancına hitap edebilecek ölçüde hoşgörü ile temellendirilmesi, Toland'ın din anlayışını ortaya koymaktadır. Örneğin ruhun ölümsüzlüğü problemini ele aldığı “Serena’ya Mektuplar” isimli çalışmasında kendi inancını beyan etmek yerine karşı olduğu tüm putperest inançları eleştirmek suretiyle hakikate ulaşmayı tercih etmiştir.

Öte yandan hakiki bir Hristiyan olduğunu ve hakiki Hristiyanlığın izinden ayrılmayacağını da ifade eden Toland, Hristiyanlığın maruz kaldığı tüm problemlere korkusuzca açıklık getirmiş; baskıcı siyasete ve dinî sistemlere karşı kalemini bir silah gibi kullanmayı başarmış; ölümü ile çoğunluğu sevindirdiği, azınlığı yasa boğduğu söylenen, kendi ülkesinde bile anlaşılammış bir düşünür olarak anılmayı göze almıştır.

KAYNAKÇA

- ADIVAR A. Adnan, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, Remzi Kitabevi, 1969.
- AYDIN Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 2012.
- ANGUS Samuel, *Mystery Religions*, Revised edition, Dover Publications, 2011.
<https://books.google.com.tr/books>
- BOZKURT Tolga, “Konya-Hatunsaray (Lystra) ve Çevresindeki Cami ve Mescitler”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Sayı 55, 1, 2015, s. 1.
- BOYER Abel, *The Political State of Great Britain*, cilt: XXIII, London, 1722.
- CEVİZCİ Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma, İstanbul, 1999, s. 804.
- _____, “Paradigma Felsefe Sözlüğü”, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- _____, *Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, Asa Kitabevi, Bursa, 2001.
- COŞKUN İbrahim, “Modern Çağ Deizminin Nedenleri ve Sonuçları” *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2017, s. 48.
- ÇETİN İsmail, *İman ve İnkârın Felsefi Temelleri*, Emin Yayınları, Bursa, 2010.
- _____, *John Locke'un Tanrı Anlayışı*, Vadi Yayınları, Ankara, 1995.
- DANIEL Stephen H., *John Toland: His Methods, Manners and Mind*, Montreal: McGill-Queen's University Press, 1984.
- DESCARTES Rene, *Meditations on First Philosophy, with Selections from the Objections and Replies*, ed. John Cottingham (Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- DISRAELİ Isaac, *Miscellanies of Literature-Pertenece à la "Collection of Ancient and modern British Authors"*, Baudry's European Library, 283. Cilt, Lyon Halk Kütüphanesi, 1840.
- DUGGAN J. N., John Toland: *Ireland's Forgotten Philosopher, Scholar,... and Heretic*, E-Book Edition, Published by The Manuscript Publisher at Smashwords, 2010. <https://www.kobo.com/tr>
- ERDEMLİ Atilla, “Aydınlanma Filozofu Olarak Descartes”, İstanbul Üniversitesi *Felsefe Arkivi Dergisi Arşivi*, 2013,
<http://dergipark.gov.tr/iufad/issue/1306/15407>
- FREKE Timothy, Peter GANDY, *İsa'nın Gizemleri: Gerçek İsa bir Pagan Tanrısı mıydı?*, çev. Aslı Bengisu, İstanbul, Ayna Yayınevi, 2005.
- GRIFFIN Martin Ignatius Joseph, *Latitudinarianism in the Seventeenth-Century Church of England Brill's Studies in Intellectual History*, Brill, 1992.
- HANÇERLİOĞLU Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, C.4, 2003.

- HEINEMANN F. H., “*John Toland, France, Holland, and Dr. Williams*”, The Review of English Studies, Vol. 25, No. 100, Oxford University Press, 1949.
- HOBBS Thomas, *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*, çev. Semih Lim, Yky, İstanbul, 1992.
- HOLMAN Joe, E., *Project Bible Truth a Minister Turns Ateists and Tells All*, Lulu.com, 2010, <https://books.google.com.tr/books>
- GRUÏTER Dennis de, *Letters to Hanover: The Origin and Nature of John Toland’s Critique of Religion, Philosophy, and Politics*, MA Thesis at Erasmus University Rotterdam, 2004, s. 32.
- İncil*, Elçilerin İşleri, 10: 35, 45, 11: 1,2,3,18. Bölüm
_____, İbraniler, 10:1, 11/6. Bölüm
_____, Galatyalılar, 1: 11-19. Bölüm
_____, Korintiler 1-7:17,18,19,20. Bölüm
_____, Matta İncili 24: 35. Bölüm
_____, Romalılara Mektup 16:25-26. Bölüm
_____, Yuhanna 1:1, 14. Bölüm
- JONES F. Stanley, ed. *The Rediscovery of Jewish Christianity: from Toland to Baur*, Society of Biblical Literature History of Biblical Studies, Vol. 5, Atlanta, 2012. <https://books.google.com.tr/books>
- KAÇAR Turhan, “Ebioniteler' den Arius'a: Eskiçağ Doğu Hristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları”, *AÜİFD*, cilt XLIV, sayı 2, Ankara, 2003, ss. 190-191.
- KAHRAMAN Ahmet, *Dinler Tarihi*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1984.
- KANT Immanuel, “*Aydınlanma Nedir?*” (1784), çev. Nejat Bozkurt, Felsefe Yazıları, Remzi Yayınları, 1983.
- KAR Sait , “John Toland’ın Din Felsefesi Üzerine Bir İnceleme”, *Doktora tezi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum, 2014,
- KEARNEY Sean, “I’m Going to Die and I Can Live with That.” *Fortnight*, No. 418, 2003, s. 18–19. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/25560979
- KOÇ Turan, *Din Dili*, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1995.
- KÖKTAŞ Mümin, “Aydınlanma, Hristiyanlık ve Deizm”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, , Cilt 17, Sayı 1, 2017.
- KREEFT Peter, *Christianity for Modern Pagans*, Pascal's Pensées Edited, Outlined, and Explained, Ignatius Press, 1993.
- LOCKE John, *An Essay Concerning Human Understanding*, London, 1690. The Correspondence of John Locke. 8 Volumes. ed. E. S. de Beer. Oxford: The Clarendon Press, 1967-89.
- _____, “*İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I-II. Kitap*, çev. Meral Delikara Topçu, Ankara: Öteki Yayınevi, 2000.

- LEASK Ian, "Only Natural: John Toland and Jewish Question", *Intellectual History Review Journal*, issue 4, 2018, ss. 515-525. <https://books.google.com.tr/books>
- MAIZEAUX Pierre Des, "Memories of Life and Writings of Mr. John Toland", in *The Miscellaneous Works of Mr. John Toland*, vol. 1, London, 1747.
- MALAM John, *An Ancient Greek Temple*, The Salary Book Company Limited, 2008.
- MCGUINNESS Philip, "Perpetual Flux": Newton, Toland, Science and the Status Quo" in *John Toland's Christianity not Mysterious: Texts, Associated Works and Official Essays* ed. McGuinness et al, Dublin: The Liliput Press, 1997.
- MELNICK Ralph, Union of Utrecht, "From Polemics to Apologetics: Jewish-Christian Rapprochement in 17th Century Amsterdam", Columbia University, 1977.
- OKTAY Ayşe Sıdıka, *Din Felsefesinde Vahiy ve Mucize Kavramları*, Nokta Yayınevi, Isparta, 2013.
- PILZ Dirk, "Alman Dünyasının Tik Takları", 2016, <https://www.deutschland.de>, (05.07.2016).
- Platon, *Phaidon*, çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2013.
- PREUS J. Samuel, "The Bible and Religion in the Century of Genius", *Religion*, Vol.28:1, 1998, DOI: 10.1006/reli.1997.0116
- ROBBINS Caroline, *The Eighteenth-Century Commonwealthman: Studies in the Transmission, Development, and Circumstance of English Liberal Thought from the Restoration of Charles II Until the War with the Thirteen Colonies*, Harvard University Press, 1959.
- RUESTOW Edward G., *Physics at Seventeenth and Eighteenth-Century*, Leiden: Philosophy and the New Science in the University, The Hague Martinus Nijhoff Publishers, 1973.
- SCHEURLEER Thomas, H. LUWINGH and G. H. M. Posthumus Meyjes eds. "Leiden University in the Seventeenth Century: An Exchange of Learning", Leiden: E. J. Brill, 1975.
- SIMMS, J. G. "John Toland (1670–1722), Donegal Heretic." *Irish Historical Studies*, vol. 16, no. 63, 1969, ss. 304–320.
- SMITH George H., *FreeThought and Freedom*, Cato Institute, Washington D.C., 2017.
- STEPHEN Leslie, "John Toland" *Dictionary of National Biography*, ed. Sidney Lee, vol. LVI. London, 1898, s. 438. Bkz. Le Clerc, *Bibliothèque Universelle et Historique de l'Année* vol. 23, Abraham Wolfgang Pres, Amsterdam, 1692.
- SULLIVAN Robert, E. *John Toland and the Deist Controversy.- A Study in Adaptations*, Cambridge: Harvard University Press, 1982.
- Tevrat*, Yasa Kitabı, Deuteronomy, 29. Bölüm
_____, Genesis 9: 3, 4. Bölüm
_____, Leviathan.17: 10. Bölüm

- TOLAND John, *An Apology for Mr. Toland, in a Letter from himself to a Member of the House of Commons in Ireland; written the day before his book [viz. "Christianity not Mysterious"] was resolv'd to be burnt by the Committee of Religion*, London, 1898. <http://books.google.com/books>
- _____, *A Collection of Several Pieces of Mr. John Toland, vol. II*, Printed For J. Peele, at Locke's Head in Pater-Noster Row, vol. II, London, 1726. <http://books.google.com/books>
- _____, *Christianity not Mysterious OR a TREATISE Shewing, That There is nothing in the GOSPEL Contrary to REASON, Nor Above it: And That no Christian Doctrine can be properly call'd A MYSTERY*, London, 1702. <http://books.google.com/books>
- _____, *Clito: Or a Poem on the Force of Eloquence*, Booksellers of London and Westminster, 1700. <http://books.google.com/books>
- _____, *Letters to Serena*, B. Lintot, Oxford Üniversitesi, 1704. <http://books.google.com/books>
- _____, *Nazarenus or, Jewish, Gentile and Mahometan Christianity*, London, 1718. <http://books.google.com/books>
- _____, *Pantheisticon: or the Form of Celebrating the Socratic-Society*, Printed for Sam. Paterson, London, 1751. <http://books.google.com/books>
- _____, *Tetradymus*, Printed: and sold by J. Brotherton and W. Meadows in Cornhill, London, 1720. <http://books.google.com/books>
- _____, *The Life of John Milton*, Printed By John Darby in Bartholomew Close, London, 1699. <http://books.google.com/books>
- _____, "The Primitive Constitution Of The Christian Church" in *A Collection of Several Pieces of Mr. John Toland, vol. II*, Printed For J. Peele, at Locke's Head in Pater-Noster Row, London, 1726. <http://books.google.com/books>
- _____, *Vindicius Liborius: Or, M. Toland's Defence Of Himself, Against The Late Lower House Of Convocation, And Other*, Printed For Bernard Lintott, London, 1702. <http://books.google.com/books>
- TOPALOĞLU Aydın, "İnsan Zihninin Tanrı'ya Gidişi", İ.Ü.İ.F., *Diyanet Aylık Dergi*, sayı 320., 2017, s. 33.
- WIGELSWORTH Jeffrey Robert, *The Nominal Essence of Motion: John Toland's Natural Philosophy, 1696-1704*, Department of History, Calgary, Alberta, June, 2000.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Pınar ALNIAK ÇÖMLEK
Tez Adı	John Toland'ın Din Görüşü
Enstitü	Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Tez Türü	Yüksek Lisans Tezi
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. İsmail ÇETİN
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 02/07/2018

İmza :